

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

**“ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ МОВНИХ РОЗДІЛІВ ТА ЇХ
ВИВЧЕННЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ “УКРАЇНСЬКА МОВА” НА
МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ”**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти — другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 601 групи,
заочна форма навчання, спеціальність

014.01 “Середня освіта
(українська мова та література)”

Гуцуляк Христина Дмитрівна

Науковий керівник:

***доктор філологічних наук,
професор Скаб М. С.***

Рецензент _____

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від _____ 2023 р.

Завкафедри _____ Наталія КОЛЕСНИК

Чернівці — 2023

АНОТАЦІЯ

ГУЦУЛЯК Х.Д. Проблемні питання мовних розділів та їх вивчення в шкільному курсі “Українська мова” на матеріалі творів письменників Буковини. — На правах рукопису. — Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Міністерство освіти і науки України, Чернівці, 2023.

Роботу присвячено з'ясуванню проблемних питань мовних розділів (фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології, словотвору, морфеміки та морфології, а також синтаксису, пунктуації та стилістики) і розробці методики їх вивчення в шкільному курсі “Українська мова”.

Результатом вивчення проблемних питань шкільного курсу “Українська мова” став розроблений збірник вправ на основі художнього матеріалу українських письменників Буковини. У ньому вміщені різнорівневі завдання, які можна використовувати на уроках української мови, під час організації позашкільної роботи, роботи гуртків рідної мови та як основу для діяльності різноманітних факультативів.

***Ключові слова:** українська мова, мовна особистість, методика, письменники Буковини, проблемні питання, Нова українська школа, ключові компетентності, метод навчання, прийом навчання.*

ABSTRACT

HUTSULIAK Khrystyna. Problematic questions of language sections and their study in the school course "Ukrainian language" based on the works of Bukovyna writers. — Manuscript. — Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Chernivtsi, 2023.

The work is devoted to clarifying the problematic issues of language sections (phonetics, phonology, orthography, graphics, orthography, lexicology and phraseology, word formation, morphemics and morphology, as well as syntax,

punctuation and stylistics) and developing the methodology of their study in the school course "Ukrainian language".

The result of the study of the problematic issues of the school course "Ukrainian language" was a collection of exercises based on the artistic material of Ukrainian writers of Bukovyna. It contains tasks of different levels that can be used in Ukrainian language lessons, during the organization of extracurricular work, during the work of native language circles, and as a basis for the activities of various electives.

Key words: *Ukrainian language, language personality, methodology, Bukovyna writers, problematic issues, New Ukrainian school, key competencies, teaching method, teaching method.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

05.12.2023

(дата)

Гу

(підпис)

Заява

Гуцуляк Христини Дмитрівни

Номер студентської книжки: _____

Я заявляю, що наукова робота “Проблемні питання мовних розділів та їх вивчення в шкільному курсі “Українська мова” на матеріалі творів письменників Буковини”

1) Була підготовлена винятково мною, * і:

А. Не порушує авторські права третіх осіб у відповідності із законом про авторське право.

Б. Повністю або частково була використана в якості основи для отримання диплому про вищу освіту або наукового ступеня мною чи іншою особою.

2) Крім того, я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи збігається з друкованою.

Цією заявою підтверджую, що була проінформована про права та обов'язки студентки Університету, про правила, що стосуються перевірки оригінальності наукових робіт. Тому заявляю, що я згодна на обробку моїх письмових робіт у відповідності з антиплагіатними процедурами Університету, а також на архівування цих робіт в базі даних інтернет системи UNICHECK згідно з антиплагіатними правилами і процедурами Університету.

Я також свідому того, що у випадку, якщо робота написана мною, за рішенням Комісії університету буде містити факти, які суперечать умовам, зазначеним у цій заяві, або, якщо коефіцієнти виходять за межі гранично допустимих норм (згідно **Додатку 1**), робота буде повернута на доопрацювання.

05.12.2023

(дата)

Гуц

(підпис)

*Беручи до уваги істотний внесок з боку керівника наукової роботи.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВНИХ РОЗДІЛІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ “УКРАЇНСЬКА МОВА”	
1.1. Методика викладання української мови як наука (загальний огляд)	10
1.2. Висвітлення проблемних питань фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології в навчально-методичній літературі.....	13
1.3. Висвітлення проблемних питань словотвору, морфеміки та морфології в навчально-методичній літературі.....	22
1.4. Висвітлення проблемних питань синтаксису, пунктуації та стилістики в навчально-методичній літературі.....	30
1.5. <i>Висновки до розділу 1</i>	37
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ РОЗДІЛІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ “УКРАЇНСЬКА МОВА”	
2.1. Можливість реалізації ключових компетентностей Нової української школи на основі створеного збірника вправ.....	39
2.2. Методичні рекомендації щодо вивчення проблемних питань фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології.....	42
2.3. Методичні рекомендації щодо вивчення проблемних питань словотвору, морфеміки та морфології.....	49
2.4. Методичні рекомендації щодо вивчення проблемних питань синтаксису, пунктуації та стилістики.....	56
2.5. Короткий огляд підручників з української мови 2020, 2021, 2022 та 2023 року видання	62
2.6. <i>Висновки до розділу 2</i>	70
РОЗДІЛ 3. ЗБІРНИК ВПРАВ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ	
3.1. Вправи з фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії	72

3.2. Вправи з лексикології та фразеології	108
3.3. Вправи з морфеміки та словотвору.....	121
3.4. Вправи з морфології.....	133
3.5. Вправи із синтаксису та пунктуації.....	195
3.6. Вправи зі стилістики.....	317
3.7. Висновки до розділу 3.....	339
ВИСНОВКИ.....	340
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	343
ДОДАТОК А.....	356
ДОДАТОК Б.....	383

ВСТУП

Сучасний навчально-виховний процес перебуває в постійному розвитку, що сприяє покращенню, оптимізації теоретичного матеріалу для його кращого засвоєння учнями. Це стосується всіх шкільних дисциплін, а особливо — “Української мови”, яка стає інструментом навчання будь-якого іншого предмета й водночас сама потребує якісного дослідження та вивчення.

Під час викладання (учителі) та навчання (здобувачі освіти) змушені підлаштовуватися під новітні реалії нашого часу: дистанційні зустрічі, тривалі перерви під час уроків, зумовлені повітряними тривогами та іноді й повну зупинку занять. На жаль, це викликає розсіювання уваги, чимало труднощів у сприйманні матеріалу. До таких нюансів додаються й давніші проблемні моменти під час засвоєння мовних тем: найбільше помилок допускають при вживанні м'якого знака й апострофа, подвоєнні приголосних, переносі слів, чергуванні [o], [e] з [i], вимові слів, графічному співвідношенні між буквами та фонемами, в ототожненні багатозначних слів та омонімів, визначенні паронімічних пар, неправильному тлумаченні фразеологізмів та нерозумінні їх змісту, визначенні засобів і способів словотвору, під час поділу слів на морфеми, визначенні належності слів до тієї чи тієї частин мови, труднощі при їх написанні. Також учні плутаються в ознаках словосполучення як синтаксичної одиниці, важко орієнтуються в особливостях різноструктурних речень, не можуть аргументувати розстановку розділових знаків, сплутують тексти різних стилів і типів.

О. Біляєв, О. Караман, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, В. Тихоша, Л. Варзацька, В. Мельничайко, Т. Донченко, С. Караман, О. Горошкіна, Л. Паламар, Г. Передрій, О. Блик, Л. Симоненкова, Н. Тоцька, М. Плющ, І. Вихованець, В. Горпинич, О. Безпояско, В. Грещук, І. Хом'як, С. Яворська, В. Ващук, Г. Муқан, Г. Передрій, В., І. Левчук, Д. Данильчук, А. Попович та ін. лінгвісти й лінгводидакти активно працюють задля

вирішення зазначених проблем та розробки методичної стратегії викладання складних розділів і тем.

Традиційні та нетрадиційні форми та методи навчання покликані урізноманітнити уроки, позбутися шаблонів, зацікавити учнів до активної діяльності в межах освоєння основних компетентностей НУШ.

Вважаємо, що, крім класичного художнього матеріалу, при вивченні української мови в школах Чернівецької області доречним стане використання творів українських письменників Буковини як виразника специфіки територіальної культури та духовної спадщини краю. Він сприятиме тому, що здобувачі освіти наочно бачитимуть зв'язок предметної теорії із реальним життям.

Саме згадані вище фактори й зумовлюють **актуальність** роботи.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами кафедри: дипломна робота виконана в контексті освітньо-професійної програми “Середня освіта (українська мова та література)”, спеціальності “014.01 Середня освіта” на кафедрі історії та культури української мови ЧНУ ім. Ю. Федьковича.

Мета роботи — дослідити проблемні аспекти вивчення фонетики, фонології, орфоєпії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології, словотвору, морфеміки та морфології, а також синтаксису, пунктуації та стилістики в шкільному курсі “Українська мова”; сформулювати методичні рекомендації для оптимізації навчально-виховного процесу та розробити комплекс завдань із використанням мовного матеріалу з творів українських письменників Буковини.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) опрацювання програми шкільного курсу “Українська мова. 5-11 класи”; 2) визначення обсягу навчального матеріалу, що повинен бути засвоєний учнями; 3) формування зведеної таблиці мовних тем відповідно до шкільної програми; 4) визначення проблемних тем; 4) опрацювання

навчально-методичної літератури з досліджуваної теми; 5) розробка методичних рекомендацій щодо вивчення мовних розділів; 6) створення комплексу завдань з використанням відповідного художнього матеріалу.

Об'єктом дослідження є проблемні питання фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології, словотвору, морфеміки та морфології, а також синтаксису, пунктуації та стилістики української мови.

Предметом дослідження є художній матеріал творів українських письменників Буковини та його застосування для ілюстрації проблемних аспектів різних тем.

Методи та прийоми дослідження. Основним методом дослідження є описово-аналітичний, зокрема виокремлюємо такі його прийоми:

- 1) аналіз та синтез (при опрацюванні шкільної програми курсу “Українська мова”);
- 2) систематизація та зіставлення (при розробці комплексу завдань та методичних рекомендацій);
- 3) структуризація (при опрацюванні лінгвістичного матеріалу);
- 4) спостереження (при роботі з учасниками освітнього процесу, дослідженні навчального середовища).

Джерела фактичного матеріалу. Усі завдання розроблено на основі творів буковинських письменників: більшість з них уміщені в тритомній хрестоматії “Письменники Буковини”, але й використані матеріали із окремих збірок чи публікацій конкретних письменників (М. Матіос, М. Івасюка, В. Колодія, Г. Тарасюк та ін.). Також долучено матеріали зі “Словника буковинських говірок” (за загальною редакцією Н. Гуйванюк), “Словника фразеологізмів” (за редакцією І. Олійника, М. Сидоренко), словника “Українська літературна вимова та наголос” (укладачі: І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Г. Щербатюк).

Новизна роботи полягає в залученні творів українських письменників рідного краю як основного ілюстративного матеріалу до завдань, що стосуються вищезазначених мовних рівнів.

Теоретичне значення роботи полягає в розробці дидактичного матеріалу з усіх мовних розділів, які вивчають у школі, на основі художніх текстів українських письменників Буковини.

Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблений матеріал (збірник вправ) можна використовувати в шкільній практиці під час традиційних уроків, нетрадиційних уроків, факультативних занять, організації позашкільної роботи в ЗЗСО (для проведення предметних конкурсів та олімпіад, діяльності гуртка рідної мови, вікторин та ін.).

Апробація результатів дослідження: матеріали дослідження викладено в доповіді *“Проблемні питання української мови та вивчення їх у шкільному курсі “Української мови” на матеріалі творів письменників Буковини”* (виголошеній на студентській науковій конференції ЧНУ ім. Ю. Федьковича 16-17 квітня 2019 р.) [47; 73-74], *“Проблемні питання української стилістики та вивчення їх у шкільному курсі “Української мови” на матеріалі творів письменників Буковини”* (анонсованій на Міжнародній науково-практичній конференції *“Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти”* 16-17 лютого 2023 р., м. Полтава) [48; 40-45], *“Проблемні питання українського синтаксису та вивчення їх у шкільному курсі “Української мови” на матеріалі творів письменників Буковини”* (обговореній на студентській науковій конференції ЧНУ ім. Ю. Федьковича 25-27 квітня 2023 р.) [49; 77-78].

Структура й зміст роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, додатків (ДОДАТОК А, ДОДАТОК Б), списку літератури.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВНИХ РОЗДІЛІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ “УКРАЇНСЬКА МОВА”

1.1. Методика викладання української мови як наука

(загальний огляд)

В умовах активного націєствердження в Україні важливе місце посідає вивчення української мови як державної та рідної. У цьому напрямку вчителям-словесникам належить місія її збереження, сприяння активному вивченню й удосконаленню знань з предмета серед учнів. Відповідно педагоги намагаються виробити дієві методи викладання рідної мови, розв’язати питання обсягу змісту курсу, визначити шляхи формування свідомої мовної особистості. Цьому й сприяє методика викладання української мови як наука. Наразі ми тлумачимо її як “розділ педагогіки, що визначає мету, засади, зміст, форми і методи навчання цього предмета у початкових, середніх та старших класах загальноосвітньої школи” [154; 353]. Вважаємо, що об’єктом методики є процес навчання української мови в різних закладах освіти, а предметом — професійна підготовка сучасного вчителя-філолога до роботи з учнями, оскільки з першого дня перебування дитини в школі потрібно розвинути в неї навчальну мотивацію, яка спонукала б вихованця до освоєння предмета.

У свою чергу, методика орієнтується на здобутки мовознавства, дидактики, психології та логіки. Вона покликана розробляти досконалі прийоми навчання, які сприятимуть розвитку мислення та прагненню до творчої самореалізації в учня як мовної особистості, що перебуває в процесі фізичного, інтелектуального та суспільного становлення.

Методика викладання української мови як науки насамперед охоплює загальні питання методики, вивчення основних розділів шкільного курсу, факультативні заняття, позакласну роботу, методичну роботу вчителя-мовника [99; 10].

В Україні ця наука активно розвивається уже понад століття, хоча сам термін “лінгводидактика” був уведений російським вченим М. Шанським відносно недавно в 1969 році на означення теоретичних основ методики, у яких розглядають загальні закономірності навчання мови з урахуванням мовної ситуації, що склалася, характеру й поширення білінгвальних явищ. До терміну “українська лінгводидактика” почали звертатися лише в роки незалежності.

Нині розвиткові методики викладання української мови як науки сприяють такі лінгвісти, як О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Голуб, Т. Донченко, С. Караман, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'як, А. Загнітко, Л. Мацько, М. Плющ, О. Караман, Т. Мельник, А. Нікітіна, С. Омельчук, Т. Окуневич, Л. Скуратівський, В. Тихоша, Г. Шелехова та інші.

У різний час учені активно намагалися усталити періодизацію розвитку методики викладання української мови. Безперечно, у цьому напрямку вагомими є праці В. Масальського, С. Чавдарова, М. Тищенко, Ф. Буслаєва, І. Срезневського, К. Ушинського, О. Біляєва та С. Яворської.

Проаналізувавши розвиток методики викладання української мови, можемо зробити висновок, що були періоди занепаду, денаціоналізації, на заміну яким нині маємо розширення сфери функціонування державної мови, створення належних умов для її розвитку та впровадження в усі сфери суспільного життя.

Сучасні вчені (О. Біляєв та С. Яворська) намагаються якомога детальніше дослідити етапи становлення та розвитку української лінгводидактики.

Грунтовний аналіз розвитку методики викладання української мови, на наш погляд, дала С. Яворська. Дослідниця у своїй дисертації [162; 1-186], під керівництвом О. Біляєва, проаналізувала процес становлення цієї науки від XVI - до XX століття.

Оскільки в процесі щоденної комунікації вчитель та учні взаємодіють з носіями діалектної мови та інших нелітературних елементів (суржика, ненормованих запозичень, невдалого словотвору на основі питомих та іншомовних коренів та ін.), варто звернути увагу на працю Л. Симоненкової “Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів”, де авторка відзначає вплив місцевих говорів на грамотність учнів у процесі освоєння мовного матеріалу з різних тем.

Мовознавиця присвятила цілий розділ загальним питанням методики навчання української мови в умовах місцевих говорів. Вона запропонувала низку спеціальних прийомів та вправ у системі роботи вчителя-словесника для викорінення мовних порушень вихованців. Відповідно Л. Симоненкова подає класифікацію методів вивчення рідної мови в залежності від джерела одержання знань.

Лінгвістка підтверджує думку про необхідність диференційованого підходу до планування навчального матеріалу в умовах кожної з груп говорів української мови [127; 1-133].

Ми цілком погоджуємося з висловленою думкою і вважаємо, що використання роздаткового матеріалу, який ілюструє відмінності між місцевою говіркою та літературною мовою, сприяли б кращому запам’ятовуванню та розумінню основних фонетико-фонологічних особливостей рідної мови учнями.

Свого часу важливість викладання мови відзначив В. Сухомлинський. Педагог стверджував, що “викладання мови — це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим зіткненням до серця дитини. Викладання мови — це людинознавство, бо в слові поєднуються думки, почуття, ставлення людей до всього навколишнього світу. Викладання мови — це й суспільствознавство, бо в слові закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії й сподівання” [134; 52].

Отже, методика викладання української мови — складна й багатогранна наука, що покликана розробляти ефективні шляхи виховання національно-свідомих мовних особистостей з багатим внутрішнім світом, в устах яких слово перетворюється в інструмент не тільки комунікації, а й стає лінгвістичним кодом нації, що передається з покоління в покоління.

1.2. Висвітлення проблемних питань фонетики, фонології, орфоєпії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології в навчально-методичній літературі

Українська мова як базовий предмет шкільної програми покликана сприяти розвитку й поглибленню можливості учнів пізнавати довколишній світ, реалізувати себе в суспільстві, отримувати нові знання з різних галузей та ділитися з іншими вже набутими вміннями. Нині перед освітньо-навчальними закладами постає завдання активного формування національно-свідомої мовної особистості із різноманітними компетенціями, зокрема комунікативними, рецептивними, репрезентативними, читацькими. Тому отримання ґрунтовних знань з цього предмета завжди було необхідним, а зараз, у процесі активного національного самоствердження, тим паче.

Школа як один із основних соціальних інститутів сучасного суспільства повинна забезпечувати ґрунтовне, а не поверхове сприйняття матеріалу, постійно досліджувати проблемні аспекти вивчення тих чи тих тем, зосереджувати власні наукові сили на формуванні творчих здібностей, сприянні розвитку винахідливості, упевненості в знаннях, виробленню навичок самоконтролю й самооцінки.

Нині українська лінгвістика та лінгводидактика постійно взаємодіють і розвиваються. Це сприяє збільшенню кількості ґрунтовних праць з вивчення різних проблемних аспектів мови. Що стосується досліджуваної нами теми — то вона не є винятком. Наприклад, М. Пентилюк у збірнику статей “Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики” пропонує добірку праць, що

висвітлюють деякі питання викладання мовного матеріалу у вищих і середніх освітніх закладах [111; 1-256].

Л. Скуратівський відзначив, що для того, щоб вітчизняна лінгводидактика відповідала стандартам Заходу при вихованні цілісної духовної та соціальної особистості, варто залучати етнокультурознавчий компонент [130; 55].

Не є винятком праця О. Блик “Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія”. Авторка відзначає, що знання місцевих говорів важливе не тільки для істориків, археологів, етнографів, письменників, а й для вчителів середньої школи. Мовознавиця стверджує: “Учителю-словеснику часто доводиться працювати в умовах діалектного оточення. Врахування особливостей місцевого говору при викладанні мови в школі — необхідна умова його успішної роботи над піднесенням культури усного і писемного мовлення учнів” [18;5]. Відповідної позиції дотримується також Н. Тоцька в праці “Дидактичний матеріал з фонетики української мови” [143; 1-144].

Ми цілком погоджуємося з такою думкою, оскільки літературна мова тісно пов’язана із загальнонародною. Таким чином, фонеми літературної мови в потоці мовлення можуть реалізуватися в говорах по-різному. Наразі варто звернути увагу на те, що саме ця причина пояснює багато труднощів при вивченні фонетики, графіки, орфоепії, орфографії. Так, І. Матвіяс у розвідках “Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові” [94; 33-40] та “Діалектна основа вокалізму в українській літературній мові” [93; 15-24] дослідив фонетичну систему української мови в порівняльному аспекті з фонетичною системою говорів. На основі згаданих праць, можемо зробити висновок, що порушення орфоепічних норм зумовлене природним походженням фонем.

Не можемо не погодитися з думкою Н. Бабич: “Навчить школа учнів вибирати слова, інтонації, структури мовлення — значить, навчить спілкуватися. Забудуться з часом параграфи, пункти і підпункти —

залишиться добре мовлення, без якого не може бути ні вченого, ні лікаря, ні вчителя, ні ... батьків” [9;45].

Зрозуміло, що в людини здатність володіти мовою є набутою, і саме від ефективності організації вчителем роботи в школі залежить досягнення навчальних цілей з вивчення різних підсистем мови, зокрема фонетико-фонологічної як основної. Таким чином, здатність зіставляти одиниці мовленнєвого потоку з відповідним семантичним наповненням при засвоєнні мовного матеріалу є чи не основною вимогою для успішного виконання навчального плану, засвоєння мовного матеріалу різних розділів та розуміння лінгвістичних правил.

Ми вважаємо, що для вчителя на першому місці повинно перебувати бажання допомогти учневі освоїти правило за допомогою логічного обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків тих чи тих фонетичних та граматичних змін будь-якої теми, а не механічний виклад матеріалу за принципом “це так, тому що в підручнику так написано”. О. Блик переконана в тому, що “для нормативної оцінки варіантних форм сучасного мовлення не досить діючого в школі прийому: “правильно — неправильно”. Необхідне розуміння того, що багато варіантів виникають унаслідок розвитку мови і відбивають тимчасове існування старого і нового, мають певні функціональні особливості” [18; 6-7].

Ми переконані, що вагоме місце в навчально-виховному процесі займає вільне оперування термінологічним апаратом дисципліни, яке сприяє продуктивності навчального процесу, урізноманітнює відповідно лексичний фонд учнів та вчить їх висловлювати свої міркування в науково-популярному ключі. Таким чином, проблема підвищення наукового рівня викладання межує з проблемою набуття мовної й мовленнєвої компетенції.

Примітно, що в згаданому посібнику О. Блик подана характеристика анатомо-фізіологічних передумов творення мовних звуків, проте в шкільних підручниках така інформація відсутня. Ми вважаємо, що цей факт зумовлює

проблеми в сприйнятті класифікаційних характеристик голосних та приголосних звуків. Учні не розуміють основ тієї чи іншої класифікації й відповідно погано засвоюють матеріал.

Важливою лінгводидактичною проблемою є відбір основних понять і термінів, тому О. Блик радить уточнити поняття “звук“, “фонема”, оскільки в їх вживанні немає чіткої межі [18; 26], а М. Пентилюк звертає увагу на розрізнення лінгвістичних понять “мова - мовлення”[113; 8].

На нашу думку, у середній та старшій школі потрібно звертати чималу увагу на вивчення єдиних правил орфографії. Цьому питанню чимало досліджень присвятив І. Хом’як. У праці “Теоретичні основи правописних норм української мови” автор подав загальний огляд орфографічних принципів (за різними авторами), а також короткий аналіз орфографічних закономірностей, які полегшують сприйняття теоретичного матеріалу [151; 409-415]. В іншій праці цього дослідника — “Навчання орфографії у сучасних умовах” — зроблено акцент на різномірних впливах у процесі формування орфографічних умінь та навичок. [150; 15]

Винятково важливо здійснювати вдосконалення орфографічних компетенцій школярів виключно на основі нової редакції Українського правопису (2019).

Під час засвоєння орфоепічних норм не можна обійтися без поняття “орфоепічний варіант” [18; 46-47].

Можемо припустити, що аналіз мовлення учнів на уроках може полегшити засвоєння орфоепічних норм, а використання ілюстрацій на основі регіонального матеріалу сприяло б швидшому засвоєнню та розумінню правил. Висока культура усного мовлення передбачає правильність слововжитку, граматичних форм, вимови й наголосу, а також уміння користуватися всіма виразовими засобами. Неодмінною умовою ясності й дохідливості усного вислову є правильне наголошування слів і літературна вимова звуків. Помилки при наголошуванні слів, вимові звуків і

їх сполучень не тільки утруднюють розуміння висловленого, а й заважають поширенню та засвоєнню усталених норм. Ще М. Жовтобрюх переконував, що “орфоепічні норми підпорядковані меті збереження єдності, цілісності фонетичної системи літературної мови”. [59; 6]

На основі опрацьованого матеріалу відзначаємо, що порушення правил норм української літературної вимови спричинене переважно:

- впливом правопису — мовці намагаються відтворювати написання слів;
- впливом діалектного оточення — наприклад, через вплив південно-західних діалектів мовці часто оглушують дзвінки приголосні в кінці слів, що не характерно для української літературної вимови;
- впливом на вимову близькоспорідненої мови.

О. Блик звернула увагу на фоностилістику як засіб удосконалення усного мовлення учнів. Вона обґрунтувала те, що “під час навчання учні на основі засвоєних ними норм літературної мови оволодівають комунікативно-доцільним мовленням” [18; 70].

Оскільки вищою формою мовленнєвої діяльності людини є словесно-художня творчість, ми пропонуємо розглядати відповідні мовні теми на прикладах з творів письменників Буковини.

У процесі вивчення основних тем з графіки О. Блик вважає, що слід дати учням уявлення про:

- 1) закономірності української графіки;
- 2) закони письма;
- 3) лінгвістичні терміни.

Особливо важливим, на думку авторки, є розкриття звуко-буквених співвідношень, саме тому О. Блик подає також і теоретичний блок інформації зі згаданих тем.

Що стосується орфографії як засобу вдосконалення писемної діяльності учнів, то, проаналізувавши шкільну програму, можемо зробити висновок:

теми з орфографії розміщені по всьому курсу мови з 5 по 11 клас. Таким чином, учні отримують змогу для якісного засвоєння теоретичних відомостей та репрезентації їх на практиці.

Сучасна українська орфографія базується на певних принципах: фонетичному, морфологічному, історичному та смислового. Досліджували цю галузь лінгвісти та лінгводидакти, а саме: М. Жовтобрюх, В. Русанівський, С. Чавдаров, М. Пентилук та ін. Їхні праці вказують на те, що в основі українського правопису лежить поєднання фонетичного й морфологічного принципу (хоча погляди варіюються).

Українська орфографія в значній своїй частині фонематична, хоч водночас вона включає й елементи нефонематичного письма. Мотивується це тим, що повної відповідності між фонемами й буквами в українському письмі немає. Наприклад, “ъ” — звука не позначає, букви “щ”, “ї” завжди позначають два звуки.

Л. Шевченко в довіднику із “Сучасної української мови” усі принципи правопису поділяє так:

Основні:

- 1) фонетичний;
- 2) морфологічний;
- 3) традиційний;
- 4) семантичний.

Неосновні:

- 1) диференційні написання;
- 2) лексико-синтаксичний;
- 3) словотвірно-граматичний [135; 147].

Варто зазначити, що окремо виділено принцип написання іншомовних слів, який реалізують двома способами: транскрипцією й транслітерацією.

О. Блик вважає: “Щоб досягти навчальної мети — сформувати навички з орфографії, необхідно, по-перше, виходити з психофізіологічних основ

писемного мовлення як діяльності учнів; по-друге, глибоко засвоїти теорію орфографії; по-третє, застосувати методи, прийоми і форми ефективного викладання”[18; 93].

Серед проблем при вивченні орфографії значне місце займає відсутність чи незнання правильного алгоритму визначення орфограми та орфографічного правила.

Історія словникового складу мови завжди привертала увагу дослідників, а саме: О. Потебні, В. Русанівського М. Жовтобрюха та ін. Дослідження українського лексикону має свої провідні напрямки. Вони дають змогу простежити етапи функціонування окремих пластів лексики на відповідному хронологічному зрізі, окреслити склад лексем та їх семантику, встановити системні зв'язки в межах тематичної чи лексико-семантичної групи, а також — у межах різних тематичних груп.

Ми переконані, що нині формуються стилістичні принципи вживання діалектизмів, слів іншомовного походження, лексики пасивного вжитку, тому потрібно чітко розмежовувати лексичні значення слів, а також обережно співвідносити їх з відповідниками в сучасній українській літературній мові. І. Матвіяс у статті “Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові” стверджує, що говори були і залишаються джерелом збагачення літературної мови [95; 24].

У наш час вчителі в навчально-виховному процесі активно практикують бінарні уроки, адже нестандартна форма навчання є одним з шляхів реалізації міжпредметних зв'язків. Це творчість двох педагогів, що впливає на розвиток креативної компетенції у вихованців. Цікавою для роботи на бінарних уроках, а також для підвищення лексичного фонду учнів, на нашу думку, є книга Є. Чак “Барви нашого слова”. Мовознавиця висвітлила складні випадки перекладу слів, розкрила походження багатьох слів іншомовного походження, а також розтлумачила певні вирази з відомих художніх творів [155; 1-176].

Т. Громко займається дослідженням проблеми семантики та структури діалектної лексики. Мовознавиця переконана, що в сучасному світі зв'язки між літературною та діалектною мовою тісні, і при якісному викладанні лексики в школі, можна зацікавити дітей та показати їм, яку роль у мовній картині займають явища інтерференції та міждіалектних контактів [46; 1-304].

Дослідники не залишили поза увагою й такий розділ як “Фразеологія”. Зокрема, В. Ужченко у праці “Вивчення фразеології в середній школі” розробив теоретичний та практичний матеріал для вчителів, який можна використовувати на уроках та позакласних заняттях, чітко визначив ефективні форми роботи над фразеологією, якими була б широко представлена характеристика цих мовних одиниць. Автор проілюстрував те, як можна поєднувати вивчення згаданої теми з іншими розділами мови. В. Ужченко також запропонував комплекс завдань “Весела фразеологія” (потрібно відгадати фразеологізм за малюнком, що передає його зміст) [144; 1- 175].

Подібною за своїм змістом є праця “Українська фразеологія” (В. Ужченко, Л. Авксентьєв), у якій автори з'ясували основні ознаки фразеологізмів, поділ на семантичні розряди, а також дослідили процеси авторських видозмін фразеологічних утворень [145; 1-167].

Оскільки фраземи збагачують мовлення, надають йому національного колориту та семантико-синтаксичної завершеності, серед сучасних лінгвістів-лінгводидактів є чимало дослідників, що займаються проблемою викладання фразеології у загальноосвітніх навчальних закладах.

О. Тесленко присвятила чимало праць темі міжпредметних зв'язків у процесі вивчення фразеології в школі, а саме статті “Міжпредметні зв'язки як дидактична умова підвищення рівня знань учнів з фразеології” [141; 37-39], “Робота над засвоєнням фразеологізмів української мови на міжпредметній основі” [142; 23-24], “Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення фразеології

української мови в 5–7 класах середньої школи” [140; 22-24]. Науковиця відзначила те, що для кращого засвоєння мовного матеріалу зі згаданого розділу потрібно залучати й музику, і образотворче мистецтво, і дисципліни природничого та гуманітарного циклів.

Цікавою, на нашу думку, є також книга В. Забіяки та І. Забіяки “Світ фразеологізмів” [60; 1-304]. Автори висвітлюють феномен фразеологізмів як мовних одиниць, їх семантику та етимологію, подають короткий словник та комплекс завдань з фразеології та відповідей до них, які педагоги можуть використовувати як з метою закріплення теоретичного матеріалу на уроках, так і для контрольної перевірки знань з розділу.

Л. Кожуховська займається дослідженням шляхів збагачення мовлення учнів українською фразеологією. У її працях знайшли відображення нові погляди на критерії відбору українських фразеологізмів для шкільного словника-мінімуму, акцентується увага на етнокультурознавчому змісті фразеологічних одиниць [75; 23-26].

Вивчення згаданих розділів мови не можливе без залучення регіонального художнього матеріалу як ілюстрації до теоретичних правил. М. Стельмахович у статті “Етнопедагогічні основи методики української мови” стверджує, що правильне залучення художнього матеріалу закріпить національну систему родинно-громадсько-шкільного виховання [132;19-23].

Ми переконані, що саме етнографічні студії мають сприяти усвідомленню національної самобутності особистості, формуванню багатомірного сприйняття себе в сучасному культурному середовищі, толерантності в ставленні до інших людей як основи для розвитку та утвердження гуманних цінностей у суспільстві.

Хочемо відзначити активну методичну діяльність О. Авраменка. Мовознавець, окрім того, що укладає посібники для підготовки до ЗНО та НМТ, ще є автором підручників з української мови та літератури для 5-11 класів. Педагог також дбає про чистоту мовлення не тільки учнів, а й всіх

українців, тому розробив та записав низку мініуроків з культури мови, які можна переглянути на його каналі в YouTube.

1.3. Висвітлення проблемних питань словотвору, морфеміки та морфології в навчально-методичній літературі

Мова як органічна система постійно розвивається, цьому сприяють як лінгвальні, так й екстралінгвальні чинники, тому багато мовознавців намагаються дослідити окремі проблемні питання чи навіть цілі розділи української мови.

Свого часу Д. Баранник в одній зі своїх статей зазначив, що мова є досить своєрідною функціональною структурою, яку не можна поставити в один ряд зі здобутками матеріального чи духовного світу. Мовознавець стверджував, що останнім часом відбулося своєрідне збільшення, розширення комунікативних можливостей та затребуваностей української мови в лінгвістичній картині України [12; 40-47].

Існує ціла низка змін, що стосуються різних мовних розділів і проблем під час їх вивчення. Наприклад, О. Стишов дослідив основні тенденції розвитку лексичного складу української мови початку XXI століття. Зокрема, мовознавець виділяє кілька напрямів розвитку мовного фонду незалежної України, а саме: глобалізація (про неї говорить і Б. Ажнюк у статті “Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації” [6; 48-54]); націоналізація; активізація творення нових слів на основі власних мовних ресурсів; актуалізація; пуризація; субстандартизація; окнижнення/орозмовнення; безобразність/образність; економія мовної енергії, лінгвальних засобів; посилення антропоцентризму [133; 135-145]. Потрібно пам’ятати й про проблему суржика як негативного явища, що впливає на граматичні й мовленнєві помилки учнів. О. Палінська на основі практичного досліджу (опитування) засвідчує, що його носіями є люди різних соціальних верств, і

це не залежить від освіти. Мовознавиця наводить вислів О. Пахльовської про те, що носії суржика не належать до жодної з культур [108; 36-49].

Н. Бондаренко досліджує норми української літературної мови в курсі старшої школи. Науковець стверджує, що їх засвоєння ускладнюється законодавчою неврегульованістю, політикою двомовності, суржилом, засиллям російської мови в ЗМІ та мовною нестійкістю громадян [19; 9-13].

Ці фактори, безперечно, впливають на процес творення нових слів та значень у сучасній українській мові. Власне, Н. Хрустик у дослідженні “Сучасні тенденції розвитку українського словотворення” висвітлює різні явища, що є найбільш активними нині. Серед основних тенденцій розвитку українського словотворення мовознавець виокремлює словотвірну імпровізацію, високу продуктивність слово- та основоскладання, запозичення афіксоїдів, нові утворення за зразками різноманітних словотвірних типів, відзначає явище універбації, творення дієслів суфіксальним способом, заміну словосполучень дериватами [153; 89-95]. А в статті “Активні процеси словотворення в сучасній українській мові: складні слова” простежує активні процеси словотворення на матеріалі ЗМІ, зокрема розглядає творення складних слів — юкспозитів, композитів та аббревіатур [152; 123-135]. Вагомим для сучасної лінгводидактики є внесок В. Грещука, який у праці “Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології” деталізує для нас поняття “словотвірна парадигма” [45; 21-22], а також простежує регулярність парадигмації словотвірних одиниць [45; 24-27].

Зі свого боку, О. Мельничук розглядає розвиток української мови вже не як абстрактної, а як реальної системи [98; 22-34].

Лінгвісти та лінгводидакти намагаються дати чітку схему розв’язання конкретних мовознавчих проблем. Дослідники акцентували й акцентують увагу на словотворі й будові слова водночас як самотійних розділах, так і цілісних складників тем з морфології. Наприклад, С. Самійленко в статті “З історичних коментарів до української мови. Словотвір іменників” розкриває

залежність творення нових іменників від плину життя, зміни реалій. Мовознавець говорить про те, що питання історичного словотвору цієї частини мови безпосередньо пов'язані з морфемною будовою слів, з функціонуванням словотворчих формантів, будовою кореня [123; 9-17].

О. Ващук чітко з'ясовує всі функції закінчення в українській мові, а також на конкретних прикладах розтлумачує флективний спосіб творення іменників як повноцінний окремий вид словотвору [27; 39-44].

Окрім того, чимало дослідників намагаються висвітлити особливості конкретних способів словотвору. Так К. Городенська звертає увагу на значення словотвірних морфем і в статті “Семантичні функції дериваційних морфем” виділяє цілі групи афіксів, що співвідносні зі значенням функцій діяча, окрім того, авторка звертає увагу й на особливі суфікси прикметників, дієслів. [42; 21-29]. Мовознавиця не оминула й дослідження семантики префіксів, зокрема в статті “Префікси і префіксоїди в українській мові” [41; 36-41].

Г. Муқан та Г. Передрій дослідили способи словотвору в українській мові, зокрема в статті “Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення”, вони відзначають поширеність і продуктивність зазначеного способу [101; 42], вказують на його основну особливість — двобічне ускладнення основи [101; 43]. Окрім конкретного визначення, подано також уніфіковані системи префіксів і суфіксів для утворення іменників, прикметників, дієслів і прислівників [101; 43-46].

Оскільки наша мова виступає й реципієнтом у лінгвістичному середовищі світу, актуальним є дослідження О. Безпояско “Іншомовні префікси в українській мові”. Мовознавиця детально висвітлила активізацію словотворчого процесу сучасної української мови в зв'язку з необхідністю номінації нових явищ та понять. Авторка чітко виділяє 5 груп інтернаціональних префіксів та детально їх характеризує, беручи до уваги

певні види взаємовідношень і взаємозв'язків між словотворчими формантами й основами всередині кожної з груп [14; 28-33].

З. Сікорська подає нам чіткий алгоритм морфемного аналізу слова. Мовознавець переконана, що розбір має супроводжуватися детальними поясненнями, це сприятиме кращому засвоєнню й розумінню учнями теоретичного матеріалу [129; 44-48]. Ці ж проблеми розглядає й І. Ковтун у дослідженні “До усвідомлення суті морфемного знака” [74; 90-95].

Своєрідним узагальненням роботи вчених-мовознавців у галузі словотвору є збірник статей “Актуальні проблеми українського словотвору” за редакцією В. Грещука. Видання вміщує такі розділи: “Теоретичні проблеми сучасної дериватології”, “Семантико-словотвірна і функціональна структура похідних слів”, “Комплексні одиниці словотвору: структура, семантика”, “Історія словотвору української мови”, “Словотвір у термінології”, “Ономастичний словотвір”, “Словотвір і художній текст”, “Методика вивчення словотвору”, — кожен з яких об'єднує статті певного спрямування [7; 1-336]. У зазначеному збірнику є стаття І. Вихованця “Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі?”, у якій автор стверджує, що граматику потрібно трактувати як надрівень, що включає в себе морфологію, синтаксис і словотворення [7; 13-18].

Проблеми становлення частин мови теж не залишаються осторонь уваги дослідників. Нині з'являються окремі праці, що описують нормативність вживання та походження навіть окремих форм слів. Наприклад, М. Шведова простежує становлення присвійного займенника третьої особи множини в українській літературній мові (займенники їх та їхній) [156; 40-54]. К. Іваночко звертає увагу на становлення акцентуації дієслів різних структурних класів в говорах української мови, що також є поштовхом до виправлення причин орфоепічних помилок під час навчально-виховного процесу [66; 43- 59].

Л. Симоненкова в праці “Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів” не оминула досліджуваної нами проблеми. Авторка охарактеризувала місцеві говори, визначила їх вплив на грамотність учнів [127; 7-15], також дала повну характеристику помилок, що виникають під впливом діалектів, окремо виділивши мовні рівні, на яких це відбувається [127; 16-27]. Науковиця розглянула загальні питання навчання української мови в умовах місцевих говорів, запропонувала спеціальні прийоми та вправи в системі роботи вчителя [127; 28-44] та підтвердила необхідність диференційованого підходу до планування навчального матеріалу для кращого засвоєння тем з морфології та фонетики [127; 44-46]. Л. Симоненкова чітко вказує на особливості відмінювання іменника, його вимову в межах літературного та діалектного варіантів, визначення числа, роду та відміни іменників [127; 80-96]. При вивченні прикметника авторка звертає увагу на доцільність аналізу мовлення учнів, адже в місцевих говорах ми часто маємо значні відхилення від літературної вимови, а також і на творення ступенів порівняння [127; 97-102]. При вивченні числівника має продовжуватись робота над виробленням орфоепічних, орфографічних та граматичних навичок, окрім того, дослідниця пропонує використовувати творчий підхід до формування блоку завдань для учнів [127; 103-106]. Займенник часто є проблемним для вивчення в умовах південно-західних говорів, що знаходить відображення в усному та писемному мовленні учнів, тому Л. Симоненкова пропонує вправи, які можна використовувати на уроках цієї теми, а також радить застосовувати спільне пригадування діалектних рис і заміну їх на літературні для активізації роботи класу [127; 106-113]. При вивченні дієслова варто звернути увагу на численні відмінності форм дієслів у літературній мові та діалектах. Для цього авторка наводить блоки завдань, які можна використовувати для вивчення тієї чи іншої теми [127; 113-120]. Окрім вимови та написання прислівників, слід звернути увагу на частотність вживання деяких з них на відповідних

територіях, а також на творення ступенів порівняння [127; 120-122]. Л. Симоненкова подає й зразки вправ для вивчення службових частин мови — сполучника, прийменника, частки [127; 122-128], та залишається ще одна частина мови — вигук, яку авторка зовсім не включає у свою працю й жодним словом не обмовляється про долю слів, що традиційно відносять до неї.

М. Плющ у праці “Словотворення та вивчення його в школі” зіставляє два аспекти вивчення словотвору — з’ясування процесів словотворення та аналіз фактів мови. У посібнику ототожнено поняття “словотвірний” і “словотворчий”, усталено термінологію (“словотворче значення”, “словотворчий засіб”, “словотворча модель”). Авторка подає теоретичний матеріал про словотворення, характеризує способи афіксального творення та осново складання. Також подано методичні рекомендації щодо вивчення зазначених тем у п’ятому класі та покажчик термінів [119; 3-127].

Окрім того, звертаємось і до наукового аспекту вивчення зазначених розділів. М. Плющ доклала зусиль, щоб розв’язати досліджувані нами лінгвістичні проблеми. У праці “Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія” авторка поєднує два підходи при розгляді мовних явищ — традиційний та функціонально-семантичний. Мовознавець детально розглянула особливості морфеміки, словотвору та морфології як окремих галузей мовознавчої науки, а також їх постійний безпосередній зв’язок. Дослідниця дотримується прийнятої в школі класифікації частин мови, після кожного розділу М. Плющ подає список рекомендованої літератури, який покликаний допомогти швидко зорієнтуватися читачам у різноманітності наукових праць [118; 34-245].

Вагоме місце при розгляді проблемних питань з досліджуваних нами розділів посідає праця В. Горпинича “Будова слова і словотвір”, у якій подано теоретичний матеріал, науково-методичні коментарі, практичні рекомендації (наприклад, звертає увагу на різницю сучасного та історичного

аспектів аналізу морфемної будови слова [43; 41]; розмежування понять “твірне слово” й “твірна основа” [43; 77] та ін.) та цілу систему завдань до кожної теми зазначених розділів. Мовознавець намагається якомога детальніше висвітлити проблемні питання за допомогою дидактичного матеріалу, який покликаний активізувати розумову діяльність учнів. Окрім того, дослідник подає невеликий словотворчий словник [43; 5-116].

Важливою є й інша праця цього автора — “Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія”. Власне, уже в передмові зазначено, що підручник міститиме нові поняття (валентність, морфонологія, словотвірний синтез та ін.) та акцентуватиме увагу на детальному теоретичному екскурсі в глибини згаданих розділів. [44; 3-4]. Цікавим є те, що автор висвітлює паралельні зв'язки морфеміки й морфемології [44; 5-77], деривації й дериватології [44; 77-162], морфеміки й морфонології [44; 162-200]. Як і в попередній праці, тут зазначений список літератури після кожного розділу.

І. Вихованець написав науково-популярну працю “Таїна слова”, яка містить 26 розповідей про найбільший скарб народу — мову, кожна з яких має цікаву назву (“Слова збираються на віче”, “Побратані змістом”, “Друзі чи сусіди іменників” та ін.). Мовознавець доступно виклав навчальний матеріал, наводить приклади з різних творів. На завершення автор зробив висновок: “Мова — єдине знаряддя для засвоєння спадщини минулого, найвищих здобутків людської культури, людської мислі” [29; 279]. Окрім того, у кінці книги вміщено рубрику “Що читати?”, у якій зазначено бібліографічні відомості праць, вартих уваги школяра та вчителя-філолога.

Досліджувані нами проблеми активно намагаються вирішити й безпосередньо педагоги-мовники, а не тільки науковці-філологи. Наприклад, Л. Гарбовська та І. Рожок, розуміючи всю складність виховного процесу в школі, уклали навчальний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів “Словотвір у запитаннях і відповідях”. Учителі в цікавій формі дають

відповіді на питання, що можуть виникнути в учнів та педагогів при вивченні різних тем словотвору. Головним, на нашу думку, є те, що теоретичний матеріал подано з різноманітними прикладами та детальними коментарями-поясненнями, що сприяють активізації самостійної роботи дітей [32; 6-16]. А С. Яворська пропонує методику організації занять при вивченні розділу “Будова слова. Орфографія” у 5 класі. Авторка показує, як можна структурувати навчальний матеріал для дітей у схеми, таблиці, урізноманітнити типи уроків, що сприяє покращенню навчально-виховного процесу [160; 11-16].

В. Мельничайко в статті “Ознайомлення учнів з граматичними синонімами під час вивчення дієслова” пояснює явище дієслівної синонімії [97; 46], визначає обсяг знань, що потрібні учням стосовно цієї теми та наводить приклади доречного використання граматичних синонімів при вивченні дієслівних тем [97; 47-50]. Л. Симоненкова та Я. Остаф детально проаналізували методику вивчення числівника в шкільному курсі, відзначили, що особливе місце на уроках потрібно приділяти культурі мовлення [128; 37].

Що стосується становлення саме методичного підґрунтя навчально-виховного процесу, то напрацювання також є значними. Наприклад, Н. Голуб у статті “До проблеми предметної компетентності з української мови у закладах загальної середньої освіти” орієнтується, власне, на концепції “Нової української школи” [37; 2-6]. Поняття предметної (галузевої) компетентності передбачає застосування міжпредметних зв'язків, які ми пропонуємо реалізувати за допомогою залучення художніх текстів українських письменників Буковини для ілюстрації теоретичного мовного матеріалу та розширення етнолінгвістичних і культорологічних обширів знань учнів.

І. Кучеренко в праці “Технологія проблемного навчання української мови: сутність та лінгводидактичний потенціал” відзначає, що нині перед

школою постає завдання модернізації освіти, спрямування її на розвиток учнів-мовців —“національно свідомого, духовно багатого й комунікативно активного” [84; 14]. Дослідниця відводить проблемному навчанню помітну роль під час взаємодії між вчителями та учнями, що сприяє збільшенню пізнавального потенціалу навчального процесу [84; 14-21]. З цією технологією тісно пов'язаний розвиток критичного мислення, на якому акцентують увагу Л. Зеленова та Т. Кравченко в спільній статті [65; 17-22]. Принципи формування текстотворчих умінь учнів старшої школи зацікавили Л. Попову, оскільки в сучасному світі вони повинні бути зорієнтовані на життєві потреби, що є вимогою часу [121; 22-25].

1.4. Висвітлення проблемних питань синтаксису, пунктуації та стилістики в навчально-методичній літературі

Розвиток синтаксису та пунктуації, як й інших розділів, теж перебуває в активній фазі. Цьому сприяють як мовні (утворення нових слів, прагнення до економії мовних засобів, поява нової лексики, виникнення цікавих значень уже відомих слів), так і позамовні явища (суспільні рухи, перехід багатьох українців з російської на українську мову спілкування; проблеми зі зв'язком, що підсилюють необхідність говорити якомога зрозуміліше, швидше і якісніше).

Що стосується самого вивчення синтаксису в базовій школі, то С. Щупко в статті “Суть компетентнісної методики навчання синтаксису складного речення в старшій школі” вирізняє деякі проблем, які виникають в учнів у процесі засвоєння нових знань:

1. Неправильна побудова складних речень.
2. Неправильне розташування частин складного речення.
3. Стилiстично не виправдане роз'єднання речень.
4. Штучне перетворення простого речення в складносурядне внаслідок вживання підмета “він” при другому присудку.

5. Складносурядна конструкція, яка за смисловим зв'язком її складових частин повинна бути складнопідрядною.
6. Штучне поєднання простих речень за допомогою сполучника підрядності, що не відповідає характеру смислових зв'язків.
7. Зайві сполучники або сполучні слова при однорідних присудках підрядного речення.
8. Невдала заміна членом речення підрядного речення.
9. Вживання ненормативних сполучників [157; 71-74].

Погоджуємося з мовознавицею та пропонуємо розширити перелік проблемних моментів такі пунктами:

1. Невміння визначити тип речення за будовою, з'ясувати синтаксичні зв'язки в реченнях.
2. Плутанина з підвидами односкладних речень (з головним членом підметом та головним членом присудком).
3. Труднощі під час визначення головних та другорядних членів речення, тлумачення типів складних речень, їх підвидів.
4. Розбіжність у побудові синтаксичних конструкцій літературної мови та місцевих говорів.
5. Складність трансформації речень одного виду в інший (прості в складні й навпаки, поширені в непоширені та ін.).

Чимало лінгвістів та лінгводидактів працюють над розв'язанням таких методичних завдань, розробляють стратегії, комплекси вправ, залучають інтерактивні технології навчання. Наприклад, методисти радять вчителям у процесі формування організаційно-діяльнісних умінь у мовній освіті звернути увагу на особистісний компонент, що сприятиме співпраці між учителем та учнем. Безперечно, ми погоджуємося з таким баченням модернізації змісту й форм лінгвістичної освіти сьогодення й наголошуємо, що такий підхід забезпечить реалізацію ключових компетентностей за вимогою Нової української школи. Розвивальна сила навчальних методів та

прийомів у такому випадку спиратиметься на інтелектуальні, емоційні, особистісні переконання учнів і сприятиме їх максимальному залученню в навчальний процес.

Зміна вектора освіти з репродуктивного на особистісно-зорієнтований сприятиме розвитку пізнавальної діяльності учнів, дозволить зробити навчання синтаксису цікавим для кожного завдяки різнорівневим завданням. У цьому контексті важливе також й застосування комп'ютерних технологій, оскільки більшість школярів так чи інакше ними користуються, і це їх мотивуватиме до активності. Окрім того, чимало закладів освіти нині перебувають на етапі змішаної форми навчання, що диктує нові правила подання та засвоєння інформації. Д. Ведмеденко говорить про важливу роль у такому випадку впровадження інтерактивних методів під час вивчення української мови й дотримується думки, що “вчитель має стати носієм змін, а не їх жертвою” [28; 25].

В. Макаренко твердить, що важливою вимогою до змісту уроку є його зв'язок із життям [89; 13]. Не можемо з ним не погодитися, оскільки діти зараз сприймають інформацію з огляду її щоденної практичності, потреби в застосуванні. Таким чином, під час вивчення синтаксису та пунктуації педагог повинен зробити все можливе, щоб реалізувати діяльнісний підхід до вивчення мовних явищ: пропонувати, щоб діти наводили приклади з особистого життя; мотивувати здобувачів освіти стежити за тим, як виучувана тема може допомогти їм спілкуватися з однолітками, батьками, учителями. Така залученість “живих” прикладів сприятиме зацікавленню навчальним матеріалом, оскільки синтаксичні конструкції слугують нам своєрідним інструментом для здійснення комунікації. Таким чином, вони реалізують одну з основних функцій мови, а отже, й слугують маркером грамотної людини. С. Омельчук у статті “І мова, і мовлення, і мислення” визначає основні напрями навчання, спрямовані на розвиток творчої мовної особистості:

- 1) засвоєння базових мовних знань;
- 2) формування мовленнєвих умінь;
- 3) розвиток комунікативних умінь [105; 73].

Окрім того, методист трактує поняття “речення” і “текст” й переконує, що їх реалізація в конкретних умовах мовленнєвої ситуації “супроводжується постійними видозмінами” [105; 76-81]. Хоч така класифікація дає нам чітке розуміння, як працювати на уроках словесності й на що звертати увагу, та не потрібно забувати, що усне мовлення все ж прагне нескладних конструкцій, без нагромадження синтаксичних елементів — таке важливе уточнення допоможе учням зрозуміти, чому деякі з виучуваних видів речень практично не трапляються в повсякденному спілкуванні.

Нова українська школа пропагує систематичну роботу з вивчення всіх дисциплін та їх розділів, орієнтуватися на інтереси учнів. Чимало науковців працюють у цьому руслі задля досягнення єдиної мети — виховання грамотної мовної особистості. О. Ніколенко та Л. Пархоменко розробляють авторські програми, різноманітні курси, укладають підручники саме з цією метою. Що стосується розгляду синтаксису та пунктуації, то в них теж є цікаві пропозиції. Наприклад, О. Ніколенко пропонує систематизувати знання учнів із синтаксису комплексно — розглядати словосполучення й різні види речень у порівняльному розрізі. Мовознавиця подає інструкції для проведення брей-рингу, “Поля чудес”, “Джентльмен-шоу”, проте найцікавішою формою роботи на нашу думку, є саме розроблені нею перфокартки: учні записують своє прізвище та ім’я, читають запропоновані словосполучення та речення й у таблиці відзначають їх особливості (просте/складне; ускладнене/неускладнене та ін.) [102; 37-39].

Л. Пархоменко звертає увагу на роль однорідних членів речення та розділові знаки між ними. Методистка розробила таблиці, опорні схеми, що допомагають учням освоїти необхідний матеріал. Визначальним є те, що авторка орієнтується на педагогічні засади В. Сухомлинського й намагається

зосередити педагогів на особистість дитини під час навчально-виховного процесу [110; 40-41].

На нашу думку, варто звернути увагу й на добірку А. Кващука “Для допитливих про складнопідрядні речення”. Автор у формі запитань та відповідей намагається доступно розтлумачити особливості складнопідрядних речень, охарактеризувати їх типи, прокоментувати пунктуаційний аспект вивчення цього розділу в школі [70; 28-30].

Н. Гирич пропонує аналізувати односкладні та неповні речення на прикладах з поезії та прозових творів. Окрім того, під час розгляду цих тем зазначає, що варто пригадувати відомості й з інших мовних розділів (з цією метою чудово підходить робота з картками) [33; 20].

Пунктуацію більшість лінгводидактів пропонує розглядати в поєднанні із синтаксисом й подавати в інноваційній формі. М. Косик для динамічного вивчення зазначених розділів рекомендує нетрадиційні уроки, зокрема урок-подорож у країну “Синтаксис і пунктуація”. Важливим є те, що на початку заняття учні разом із педагогом розглядають карту мандрівки й отримують таким чином детальний план роботи. Методичною родзинкою в цій розробці є виступ “Про користь розділових знаків” у формі притчі [81; 22-24].

Т. Куликова для удосконалення пунктуаційних навичок пропонує звернути особливу увагу на відокремлені члени речення, оскільки вони провокують чимало помилок. Авторка поєднує теоретичний матеріал з етнолінгвістичним на основі звичаїв, традицій пов’язаних зі святом Стрітення (15 лютого) [83; 25-27].

Якщо попередні науковці пропонують окремі ідеї для вивчення синтаксису та пунктуації, то Л. Маклуха розробила невеликий практикум “Система розділових знаків”, завдання якого спрямовані на розвиток вмінь та навичок вживання розділових знаків у простому та складному реченнях. Вправи досить оригінальні за змістом і орієнтовані на різні види робіт:

індивідуальні та групові завдання, пунктуаційний та вільний диктанти, вправляння в розстановці розділових знаків у реченнях без них [90; 31-32].

Поняття про стилі мовлення й доречно для них лексику повинно бути закладене в школярів ще в початкових класах, а, починаючи з 5 класу Нової української школи, розширюватися. Насамперед, учні мали б знати, що всі стилі мовлення можна умовно поділити на книжні й розмовний, відповідно й добирати лексику, фразеологію, види синтаксичних конструкцій варто орієнтуючись на це.

Т. Донченко в статті “Вивчаємо тему “Стилістика і стилі мовлення” в 5 класі” визначила навчальну мету й завдання з цієї теми: “навчитися розпізнавати стилі мовлення, вміти їх характеризувати, робити аналіз тексту, навчитися добирати мовні засоби відповідно до стилю та жанру” [54; 2-3]. Науковиця також подала невелику систему завдань, спрямованих на засвоєння, систематизацію та узагальнення матеріалу про стилістику й стилі мовлення [54; 3-4]. У статті “Формування в п’ятикласників поняття про текст” авторка також звертає увагу на важливість трактування текстів у шкільній практиці. Дослідниця схематично зображує ознаки тексту, подає необхідні методи для його розбору й навіть наводить приклади аналізу двох уривків — “Їжачок” Ю. Збанацького та “Лісовий штукатур” В. Давидова [56; 11-16].

Т. Донченко є авторкою ще однієї вагомий праці — посібника “Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу в 5 – 9 класах”. Мовознавиця тут детально роз’яснює всі особливості проведення переказу як виду роботи з розвитку зв’язного мовлення, надає теоретичний матеріал для поновлення знань про типи та стилі мовлення й, головне, подає зразки аналізу текстів різних типів. Такий посібник стане в нагоді вчителям ЗЗСО, студентам-практикантам та й учням старших класів, які детально прагнуть освоїти особливості стилістики як навчального розділу [55; 1-175].

Думаємо, що варто говорити школярам і про існування замовчуваних тривалий час релігійного та епістолярного стилів.

Вивчення стилістики в старшій школі має базуватися на вже здобутих знаннях про функціонування стилів мовлення, їх особливості та доречність використання. Додатково учні мають розуміти поняття “авторський стиль”, вміти вирізняти в цьому напрямку індивідуальні показники письменників, що передбачені для вивчення. З цією метою О. Авраменко розробив власну програму факультативного курсу для 10-11 класів — “Стилiстика української мови”, основна мета якої “формування стилістичної мовленнєвої майстерності, естетичних мовленнєвих смаків та удосконалення мовленнєвої й загальної культури” [1; 8-15]. Мовознавець, окрім вузького напрямлення, подає також відомості з фонетики, орфографії, пунктуації, лексики, фразеології, словотвору, морфології та синтаксису — відзначаємо комплексний підхід до вивчення зазначеного розділу. Над формуванням стилістичної компетентності старшокласників працює й І. Кучеренко [84; 14-21].

Для якісної розробки уроків зі стилістики рекомендуємо вчителям ЗЗСО звернутися до праці П. Кордун “Збірник вправ із стилістики”. Хоч видання не сучасне (1987 року), проте структура, за якою авторка подає інформацію дуже чітка, теоретичні відомості висвітлюють основні засади вивчення стилістики в школі. Окремо варто відзначити змістовність вправ та завдань, які пропонує мовознавиця, оскільки вони охоплюють такі підрозділи:

1. Стилiстичні функції мовних засобів.
2. Функції лексичних одиниць у стильовій структурі тексту.
3. Функції морфологічних одиниць у різних стилях мовлення.
4. Функції синтаксичних одиниць у стильовій структурі тексту й різних стилях мовлення.
5. Повний стилістичний аналіз тексту.

Усі зазначені завдання можна трансформувати відповідно до вимог Нової української школи, а також інтегрувати в інтерактивну форму, щоб учням було цікаво вивчати теоретичну інформацію [78; 1-160].

О. Пономарів також досліджував особливості української стилістики та її проблеми. У праці “Стилістика сучасної української мови” окремо виділив лексичні засоби стилістики, стилістичні можливості внутрішньої форми слова, фразеології, стилістичне використання засобів словотвору, морфологічні засоби стилістики та стилістичний синтаксис [120; 1-248].

Пізніше спробу розробити навчальний посібник для школярів зі стилістики зробила М. Пентилюк, уклавши пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю “Культура мови і стилістика”. У кожному параграфі містяться лінгвістичні визначення, приклади до них та блок вправ для засвоєння цього матеріалу. Завершальним є розділ “Систематизація й узагальнення вивченого”, де у вигляді таблиць ще раз подана інформація про стилі мовлення [112; 1-240].

У процесі розв’язання таких методичних проблем не варто забувати й про навчальну літературу, адже підручник — це те, чим учень користується постійно. Р. Мовчан переконана, що успіх навчально-виховного процесу залежить не тільки від обраних методів, прийомів та форм роботи на уроках, а й від підручника, який “повинен бути грамотно й цікаво складений” [100; 60-62].

1.5. Висновки до розділу 1

Отже, проблемні питання фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології, словотвору, морфеміки та морфології, а також синтаксису, пунктуації та стилістики активно досліджують вчителі, методисти, науковці. Відзначаємо, що всі зазначені методи, прийоми, форми роботи, запропоновані для покращення навчально-виховного процесу, потрібно постійно вдосконалювати, трансформувати під конкретні потреби учнів та адаптувати то вимог часу. Навчально-методична

база, що висвітлює нюанси досліджуваного нами питання є досить великою. Основним для удосконалення та полегшення навчального процесу є спонукання вчителів-словесників до використання таких праць, з метою підвищення власної кваліфікації та компетенції в проблемних аспектах мовних тем.

Єдина характеристика, яка має залишитися незмінною, — цілісність, адже вона впливає на рівень сприйняття теоретичного матеріалу та вміння застосовувати його на практиці. У зв'язку з цим, у буковинських навчальних закладах ми пропонуємо розв'язувати вищезазначені мовні проблеми на основі художніх прикладів з творів місцевих письменників. Це сприятиме й зв'язку теорії з життям, й орієнтації на особистість учнів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ РОЗДІЛІВ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ “УКРАЇНСЬКА МОВА”

2.1. Можливість реалізації ключових компетентностей Нової української школи на основі створеного збірника вправ

Відповідно до “Концептуальних засад реформування середньої освіти” Нова українська школа повинна сприяти тому, щоб у світ виходили випускники, які здатні себе реалізувати як особистість, патріота та інноватора. Цьому, безперечно, потрібно підпорядковувати весь навчально-виховний процес. “Українська мова” як навчальна дисципліна не повинна залишатися осторонь розвитку громадян, мовних свідків становлення сьогодення. На уроках із зазначеного предмета також потрібно реалізовувати 11 загальноприйнятих ключових компетентностей, визначених Міністерством освіти і науки України. Тож пропонуємо розглянути можливі варіанти їх розвитку в контексті нашого дослідження та використання створеного збірника вправ з мовних розділів на художньому матеріалі українських письменників Буковини:

1. Спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовою: Буковина — багатонаціональний регіон. Часто державна та рідна мова для учнів — це дві різні мови, тому ми й вирішили формувати завдання з мовних розділів саме на художньому матеріалі українських письменників Буковини. Таким чином діти, що вдома спілкуються румунською, молдовською чи іншою мовою, зможуть засвоювати навчальну теорію на живих прикладах: однокласники, сусіди та знайомі, безперечно, вживають частину слів, які використані в текстах. Учні зможуть їх вільно трактувати, частково вводити у вжиток. Для школярів, які з дитинства є носіями державної мови, тим паче, такі вправи дозволять відчутти зв’язок із життям, адже регіональний компонент завжди залишає свій слід і в художній творчості його представників.

2. Спілкування іноземними мовами: вправи з нашого збірника допоможуть частково реалізувати цю компетентність, оскільки в запропонованих зразках з творів українських письменників Буковини трапляються слова з німецької, польської, румунської, молдавської, російської (з метою надання колориту мовленню представників певного суспільного стану). Учні, які ніколи не вивчали зазначених мов, зможуть побачити особливості їх фонетики та граматики.
3. Математична компетентність учні реалізовуватимуть завдяки вмінню логічно мислити та розбирати слова, словосполучення, речення, тексти на компоненти.
4. Основні компетентності в природничих науках і технологіях реалізується в здатності спостерігати за мовними явищами, аналізувати їх, формулювати гіпотези та робити висновки. Окрім того, у вправах використані художні зразки із текстів різних жанрів та стилів, що часто містять і вузькоспеціалізовану інформацію, яку учні можуть побіжно також засвоювати.
5. Інформаційно-цифрова компетентність реалізується в процесі роботи з матеріалами, їх критичному осмисленні, пошукові інформації в публічному просторі. Також варто зазначити, що всі вправи нашого збірника можна адаптувати для використання на онлайн-платформах (<https://www.classtime.com/>; <https://docs.google.com/forms/u/0/>; <https://www.educaplay.com/>; <https://app.genial.ly/> та ін.).
6. Уміння вчитися впродовж життя — важлива компетентність, яка формується на основі загальної ерудиції, рівня активності пізнавальної діяльності учнів та тому етапі, де вони знаходяться зараз (відповідно до їх інтелектуального, фізичного та морального розвитку). Ми передбачаємо її реалізацію в тому, що дітей можуть зацікавити уривки із художніх текстів письменників рідного краю й у майбутньому вони захочуть організувати свій час таким чином, щоб самостійно відшукати та прочитати твори, які

припали до душі. Зрозуміло, що прогнозується збільшення простого зацікавлення до звички, а то й любові до художнього слова, яка залишиться на ціле життя.

7. Ініціативність і підприємливість може бути реалізована на уроках української мови завдяки організації активної діяльності учнів, формуванні їх умінь генерувати нові ідеї, пропозиції. Варто зазначити, що вчитель теж може сприяти розвитку цієї компетентності, коли даватиме школярам вибір: наприклад, які завдання виконувати, як можна їх модифікувати та ін. Також учні можуть приймати рішення щодо раціональності своєї зайнятості, використання особистих ресурсів.
8. Соціальна та громадянська компетентності реалізується завдяки художнім зразкам, які виховують повагу до рідної землі, держави та всіх соціальних верств, які тут мешкають.
9. Обізнаність та самовираження у сфері культури виявляється завдяки ознайомленню та дослідженню звичаїв, традицій, мистецьких зразків народів, які заселяють Буковину. Про них учні можуть дізнатися, коли виконуватимуть завдання з мовних розділів нашого збірника.
10. Екологічна грамотність і здорове життя: із залучених художніх уривків здобувачі освіти можуть дізнатися про стан природи минулих століть, порівняти його з теперішнім та зробити відповідні висновки. Здоровий спосіб життя також може формуватися на цій основі, адже письменники Буковини часто використовують сюжети про згубний вплив алкоголю на організм, про користь фізичних навантажень та ін.
11. Інноваційна компетентність реалізується завдяки тому, що сам збірник є своєрідною новинкою, адже раніше не було спроб ілюстрації мовного матеріалу саме на основі регіонального компоненту. Більшість збірників і практикумів, які укладалися до цього часу, базуються на творах одного чи кількох авторів (здебільшого тих, що введені в шкільний курс української

літератури). Відповідно учні бачитимуть “живий” приклад важливості ідей, створення чогось нового.

2.2. Методичні рекомендації щодо вивчення проблемних питань фонетики, фонології, орфоепії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології

На сучасному етапі розвитку шкільництва в Україні вагому роль відіграє оптимізація навчально-виховного процесу на всіх його рівнях: удосконаленні форми й змісту програм, виборі методів викладання матеріалу та організації пізнавальної діяльності учнів.

Ми на основі практичних досліджень вивчення стану викладання та засвоєння мовного матеріалу зі згаданих вище розділів у школах Чернівецької області пропонуємо деякі методичні рекомендації для полегшення роботи вчителів та сприяння процесу формування свідомих мовних особистостей.

Насамперед сучасний освітній процес має бути самостійним середовищем породження мовлення. Таким чином, учні на практиці можуть упевнитися в тих чи тих фонетичних явищах, простежити відхилення від літературної мови в процесі мовленнєвого акту та визначити їх причини. Мовні огріхи стануть цікавим ілюстративним матеріалом для роботи на уроці, але за умови ґрунтовного знання вчителем діалектології та особливостей місцевої говірки.

Нестандартні умови роботи сільських шкіл, відмінності їх структури, режимів навчання, різновіковий склад учнів створюють значні труднощі в діяльності вчителя, потребують гнучкої методики в організації навчального процесу.

Вагому роль, на нашу думку, варто приділити раціональному розподілу часу на висвітлення відомостей з теорії предмета та виконання практичних завдань. Учитель повинен на власний розсуд розподіляти години

на вивчення певних мовних тем, оскільки неоднорідність учнівського складу та формування класів впливає на сприйняття аудиторією теми в цілому. Так, проводячи урок у паралельних класах, педагог може помітити, що представники одного з них краще засвоїли матеріал, а іншого — гірше. Цьому сприяють різні фактори: психологічна ситуація в класі, неготовність до заняття, виснаженість дітей, спричинена попереднім уроком, чи стрес перед наступним. Ці тонкощі обов'язково потрібно враховувати, оскільки сухий виклад матеріалу вчителем не є запорукою для його розуміння та засвоєння учнями.

Успішність роботи учнів залежить передусім від повноти використовуваного учителями арсеналу методичних прийомів, закладених у завданні й спрямованих на всебічне формування навичок навчальної роботи й загального розвитку дітей. Особливо важливу роль відіграє вміння вчителя системно активізувати опорні знання учнів з метою залучення їх до творчої співпраці при вивченні нової теми.

Наступним кроком покращення навчально-виховного процесу є уточнення вимог до ведення робочих зошитів і запису в них правил та вправ із відповідних розділів. Графічне відтворення виконання завдань допоможе краще закріпити теорію та унаочнити власні знання, а також задіяти зорову та механічну пам'ять учнів.

Коли всі питання організаційного плану вирішені, на перше місце виходить постать педагога-наставника як носія ґрунтовних знань, представника школи, завдання якого полягає в наданні теоретичної бази для правильного використання мовного матеріалу. На цьому етапі навчального процесу важливим є те, що вчитель прагне до самовдосконалення, не боїться творчих експериментів, завжди може визнати не тільки помилки учнів, а й свої власні.

Опрацювавши загальне орієнтовне календарно-тематичне планування уроків для кожного класу, ми розробили зведену таблицю мовних тем з

досліджуваних розділів та визначили, які з них учням щастить вивчати повторно чи поглиблено в процесі шкільного засвоєння основ рідної мови (ДОДАТОК А). Це допомогло нам проаналізувати змістову наповненість навчальної програми та дослідити моменти, які викликають найбільші труднощі в процесі засвоєння.

Філолог повинен пам'ятати, що деякі теми потребують до себе особливої уваги. В умовах південно-західного говору тему “Наголос” потрібно розглядати більш детально тому, що місцеві говірки найбільше відрізняються від літературної мови.

При розгляді звуко-буквеної системи мови вагому роль потрібно приділити темам “Звуки мови”, “Знаки письма”, “Написання слів з ненаголошеними голосними”, “Дзвінки та глухі приголосні”, “Чергування голосних”.

Дослідження показали, що труднощі виникають і при засвоєнні основних правил вживання м'якого знака та апострофа. Припускаємо, що це спричинено нерозумінням мети використання цих графічних одиниць. На основі бесід з учителями ми дійшли висновку, що деякі з них самі не знають для чого потрібно вживати апостроф. Для кращого засвоєння рекомендуємо стимулювати учнів робити ментальні карти. Вони допоможуть структурувати необхідний матеріал та дають можливість швидко повторити необхідну тему перед контрольною.

Цікаво те, що програма десятого класу (філологічний напрям) включає такі теми “Соціолінгвістичні фактори, що впливають на вимову людини”, “Місце сім'ї в мовному вихованні”, “Територіальні варіанти літературної вимови” [96; 76-81]. Ми радимо виділити час на теоретичне інформування з цих питань на уроках для академічного рівня та рівня стандарту, оскільки нефілологічне спрямування все ж не знімає проблеми виховання грамотного представника нації, який орієнтується в сучасних тенденціях розвитку рідної мови.

Ефективність у навчанні орфографічно правильного письма під час вивчення фонетики забезпечується, перш за все, дотриманням загальнодидактичних, психологічних принципів навчання. Передусім, важливе значення має розуміння учнями змісту того, що вони пишуть. Цілеспрямована реалізація зв'язку орфографії з фонетикою, графікою, морфемікою, словотвором, морфологією сприяє успішному формуванню в учнів умінь і навичок виділяти орфограми й класифікувати їх, а також ефективно застосовувати на практиці правила. Під час опрацювання орфографічних правил важливо домогтися, щоб учні не зазубрювали, а усвідомлювали їхній зміст. Цьому сприяє індуктивний підхід до пояснення матеріалу (від спостережень за мовленнєвими явищами до висновку-узагальнення), який доцільно використовувати під час вивчення правил, що охоплюють фонетичні й морфологічні написання.

Вважаємо, що ефективним є використання самотійно виготовлених таблиць зі спеціально дібраним мовним ілюстративним матеріалом, які дають можливість прослідкувати за тим чи іншим фонетичним, лексичним явищем. Педагогам слід врахувати, що будь-яка мовна одиниця є носієм етнокультурної інформації, саме тому ми пропонуємо учням комплекс мовних вправ, які розроблені на матеріалі творів українських письменників Буковини. Таким чином, вихованці зуміють вивчати рідну мову в безпосередньому зв'язку з нелітературними та охудожненими явищами місця проживання.

Робота над вивченням лексики в школі спрямована на збагачення активного словника учнів, розвиток зв'язного мовлення, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, уточнення значення й сфери вживання відомих слів. Щоб успішно розв'язати ці завдання, вчитель повинен сам добре знати словникову систему мови й ті процеси, які в ній відбулися та відбуваються.

Нині ми спостерігаємо тенденції словозапозичень зі всією сукупністю значень, які існують у мові-донорі та запозичень окремих значень. Проблемою під час освітнього процесу відповідно є ознайомлення педагогів із мовним імпортом та новотворами на базі запозичених коренів.

Більшість учителів, пояснюючи теми з лексикології, користуються монотонними прикладами з підручників, які передруковують з року в рік, зовсім не враховуючи коло зацікавлень своїх учнів, відповідно не уявляючи їхній словниковий запас. У зв'язку з цим, пропонуємо конкретизувати мету роботи над вивченням лексикології в школі, передбачивши:

- збагачення словника учнів;
- уточнення словника;
- активізацію словника;
- усунення нелітературних слів.

Важливо, щоб учитель у процесі роботи над лексиконом вихованців здійснював постійний міжпредметний зв'язок (наприклад, уроків літератури й мови, мови й музики та ін.). Це привчає дітей краще приглядатися до лексичного багатства й стилістичних можливостей рідної мови, сприяє розвитку мовленнєвої культури, одночасно підвищуючи загальну ерудицію учнів.

У роботі над уточненням і розширенням словника учнів можна визначити такі основні напрямки:

- лексичний аналіз мови художнього твору, який вивчають на уроці;
- виявлення незнайомих слів і висловів;
- уточнення відтінків значень окремих слів і висловів;
- виявлення слів, ужитих у переносному значенні;
- добір синонімів, з'ясування їх смислових відтінків;
- добір антонімів;
- аналіз зображувальних засобів мови художнього тексту;

- введення поданих слів у речення чи тексти: складання речень за опорними словами, заміна слів у реченнях відповідними синонімами чи антонімами тощо.

Так в учнів поступово виховується увага до значення слів і висловів, що є важливою передумовою засвоєння тем цього розділу, а також грамотного використання лексичного багатства української мови під час щоденного спілкування як у школі, так і поза її межами. Учні знайомляться із сферою вживання слів, з джерелами їх походження, усвідомлюють наявність зв'язків між лексикою й іншими рівнями мови, що формує їх логічний погляд на мовні явища.

Приступаючи до вивчення лексики в п'ятому класі, необхідно з'ясувати учням мету введення її в програму, місце серед інших розділів шкільного курсу мови. Діти повинні усвідомити, що знання лексики української мови дасть можливість їм вільно володіти словом, допоможе краще опанувати граматику, орфографією, орфоепією й стилістикою, розширить знання про навколишню дійсність.

Принципове значення має також етап з'ясування відмінностей між омонімами та багатозначними словами під час вивчення відповідних тем.

При вивченні теми “Активна й пасивна лексика української мови” радимо звернути увагу та розрізнення історизмів та архаїзмів. Дослідження також показали, що учні з певними труднощами добирають сучасні відповідники до архаїзмів, хоча, успішно засвоюючи програму з літератури, вони мали бути ознайомлені з багатьма застарілими словами.

Важливу роль також варто надати темі “Пароніми”, оскільки учні важко пояснюють відмінності навіть між книжними прикладами “адрес” - “адреса”, “афект” - “ефект” та ін.

Радимо дати чітке уявлення старшокласникам про такі терміни, як “слово”, “сленг”, “сема”, “лінгвокультурема”, “екзотизми”, “пуризм”, “мовна інтерференція”.

Засвоєння фразеологічних понять відбувається в основному практично. Учні знайомляться з багатством української фразеології в процесі вивчення всього шкільного курсу мови.

Фразеологічний матеріал слід широко використовувати на уроках української мови та літератури, тому ми радимо деякі теми з фразеології подавати з паралельними прикладами з інших мов. Переконані, що учням буде цікавіше сприймати теоретичний матеріал, якщо вони побачать його комунікативні можливості.

Для вивчення фразеологізмів у школі необхідно визначити принципи їх відбору:

- 1) доступність фразеологізмів для розуміння їх школярами;
- 2) наявність фразеологізмів у творах, що передбачені програмою з літератури;
- 3) смислова наповненість фразеологічного звороту;
- 4) можливість учнів використовувати фразеологізм не тільки на уроках, а й доцільність введення вислову до розмовної мови.

У процесі вивчення фразеології передбачаємо ознайомлення учнів з фразеологічним словником. Ми пропонуємо також стимулювати процес активного залучення та використання в навчально-виховній діяльності самостійно створених “Словникових скарбничок”, які допомогли б учням навчитися систематизовувати вивчений матеріал і стали б підручною підказкою на урок та під час виконання домашнього завдання.

Оскільки ми пропонуємо вивчати мовні розділи на матеріалі творів українських письменників Буковини, то вчителям та учням доречно буде з'ясовувати значення місцевих фразеологізмів за допомогою “Словника фразеологізмів та паремій Чернівеччини” [82; 1-352], який уклали викладачі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Окрім зазначених вище рекомендацій, радимо вчителям у якості прикладів до теоретичного матеріалу та під час підбору завдань для

практичних вправ, активно використовувати художні тексти українських письменників рідного буковинського краю, уводячи таким чином етнокультурознавчий компонент до основних напрямів формування мовної особистості учнів шкіл Чернівецької області. Його вагомість також відзначив М. Девдера. Мовознавець стверджує, що “етнокультурознавчий компонент має виступати інтегруючим началом щодо інших шкільних предметів і задовольняти потреби особистості учня.” [51; 63]

Використання олітературненого етнографічного матеріалу допоможе зорієнтуватися вчителю у виборі та створенні завдань до різних мовних розділів. Крім вироблення вмінь побудови й аналізу тексту, закріплення правил у дії, ознайомлення з літературною спадщиною, такі завдання виховують у школярів патріотичні почуття, усвідомлення причетності до історії свого краю, відповідальності за збереження культурних традицій сім'ї, міста, села, свого регіону.

Введення краєзнавчого матеріалу на уроках української мови має навчальне й виховне значення. Особливо важливо це враховувати в процесі роботи з учнями середніх класів, у яких формується свідоме ставлення до історії українського народу.

2.3. Методичні рекомендації щодо вивчення проблемних питань словотвору, морфеміки та морфології

З навчальним матеріалом з морфеміки та словотвору учні вперше ознайомлюються в 1-4 класах, добираючи й утворюючи спільнокореневі слова, виокремлюючи значущі частини слова.

Що стосується вивчення тем цих розділів у середній та старшій школі, то вони здебільшого сконцентровані в 5 та 6 класах. Це не дивно, адже розуміння поділу слів на морфеми та процесу утворення нових слів за допомогою різних засобів дає учням міцний ґрунт для вивчення частин мови,

поглиблення орфоепічних та орфографічних навичок, усвідомлення шляхів поповнення лексичного складу української мови.

Найчастіше в учнів виникають помилки при визначенні значущих частин слова; при доборі спільнокореневих слів, адже діти звертають увагу на звукове оформлення й забувають про лексичне значення; при розмежуванні спільнокореневих слів та форм одного й того самого слова; при видозміні звукового комплексу слів. Для вирішення зазначених проблем, на нашу думку, при вивченні базових тем з морфеміки та словотвору варто сформувати роботу наступним чином:

- 1) дібрати цікавий художній матеріал, на основі якого в повному обсязі можна розкрити відповідну тему;
- 2) побудувати заняття на ґрунті аналітико-синтетичного методу діяльності;
- 3) поєднати контроль психологічної й розумової активації діяльності на уроці.

Розглянемо практичне застосування нашої системи при вивченні теми “Спільнокореневі слова й форми слова” (5 клас).

Отже: 1) обираємо кілька поетичних уривків типу:

- *Поклич мене, поклич хоч серед ночі, Що хочеш, доле, все мені суди. Як перед чисті материні очі, Перед тобою стану я завжди (“Поклич мене” М. Ткач).*
- *Поле, як боєм, Спаленим, голим, У світ широкий в чорнім пішла За видноколо, Де падав колос, Туди, де сина війна взяла (“Балада про скорботну матір” М. Ткач).*
- *Від спитих слів оскома і судома. Від крику — кара. А від смутку — сміх. Від крові — нари... Від страху — не зміг... Від ситих снів — судома і оскома (“Причини і наслідки” В. Кожелянко).*
- *А коли дорогами весни поверталися на батьківщину журавлі, він пристав до журавлиного ключа і полинув у голубі виднокола назустріч сонцю, а землі, яка дала йому таку чарівну силу, кинув останній привіт, в якому*

сплелися і гіркота трагічної хвилі, і любов до вічно прекрасного життя
 (“Легенда про сина землі” В. Косяченко).

- 2) готуємо роздаткові картки з художнім матеріалом;
- 3) просимо учнів виразно прочитати літературні уривки, підкреслити самотійні частини мови та визначити їх морфемний склад;
- 4) пропонуємо дібрати до слів спільнокореневі;
- 5) пропонуємо спробувати змінити слова (поставити в іншому відмінку, особі, ...); просимо підкреслити звуки, які змінилися;
- 6) робимо загальні висновки про відмінності спільнокореневих слів та форм одного слова.

Таким чином, ілюструємо всі проблемні питання з виучуваної теми.

Важливо, щоб учитель у процесі такої роботи ідентифікував себе з учнями, давав дітям можливість самим з'ясовувати основні випадки чергувань.

Для закріплення згаданої теми можна запропонувати й зворотнє завдання: учні з підготовлених заздалегідь “баз” художніх зразків підбирають цитати, у яких є слова, що ілюструють форми одного слова чи спільнокореневі слова.

Ми також не оминули проблему створення дидактичного матеріалу для вивчення цих розділів: їм присвячені завдання 1-6 нашого збірника вправ на матеріалі художніх творів українських письменників Буковини. Радимо залучати їх для роботи з учнями різних вікових категорій, корегуючи вимоги та складність конкретних вправ. Наприклад, при виконанні вправи 1 у 5 класі радимо спочатку пригадати та поглибити знання про корінь, префікс, суфікс, закінчення, а потім виконувати комплексний аналіз виділених слів: роблячи морфемний розбір, коментувати лексичне значення, граматичні показники та синтаксичну роль. Таким чином вчитель зможе акумулювати як залишкові знання дітей, так і сприйняття ними нового матеріалу, окрім того,

урізноманітнюючи навчання мінідовідками з етимології, культурології та суміжних мовознавчих дисциплін.

Власне, вправи 2 і 4 можна розглядати як доповнення до першої, адже пошук слів, що мають звукові варіанти коренів розвиває мислення, сприяє виробленню вмінь виділяти значущі частини слів незалежно від зовнішньої зміни їх звукового комплексу.

Вправа 3 передбачає з'ясування змісту понять “спільнокореневі слова”, “форми одного слова”, “незмінні” й “змінні” слова.

Вправи 5 та 6 спрямовані безпосередньо на освоєння способів словотвору, визначення особливостей кожного з них. При виконанні цих завдань радимо вчителям звертати увагу дітей на закономірності творення слів однієї частини мови (можна укласти “бази афіксів” притаманних для творення тієї чи іншої частини мови), а також чітко окреслити термінологічний апарат, що стосується цієї теми, мотивацію назви способу словотвору та словотвірного засобу, що покладений у його основу.

Окрім того, варто звернути увагу й на те, що в 10 та 11 класах теми згаданих розділів передбачають повторення вже вивченого матеріалу та поглиблення його новим. Шкільною програмою передбачений розгляд синонімічного багатства морфем та їх багатозначності, функціонування конкретних способів словотвору в різних стилях української мови, а також з'ясування понять “мотивоване” і “мотивуюче” слово, “словотвірний тип”, “словотвірне значення”, “похідність” та “непохідність” основи. Власне, запропоновані нами завдання можна використовувати й з метою ілюстрації зазначених теоретичних понять.

Ази знань з морфології учні також отримують ще навчаючись у початкових класах. У нашому збірнику цьому розділу відведені завдання 7-40.

Опрацювавши шкільну програму, ми звернули увагу на відсутність окремого уроку для з'ясування критеріїв визначення частин мови, їх класифікації, тому вправа 7 присвячена саме цьому аспекту.

Грунтовне вивчення тем з морфології розпочинається з 6 класу. Діти цієї вікової категорії повинні освоїти іменні частини мови: іменник, прикметник, числівник та займенник.

Вправи 8, 9, 10 передбачають завдання, що спрямовані на вивчення граматичних показників іменника як частини мови. Радимо вчителям звертати увагу учнів на проблемні аспекти визначення роду (особливо незмінюваних іменників) та числа, поділ на відміни й групи, відмінювання чоловічих та жіночих прізвищ, імен, по батькові, написання складних іменників. При відмінюванні іменника, на нашу думку, варто зупинитися на кличному відмінку, адже в щоденному усному мовленні він часто знівельований. Потрібно розповісти невеличку історію його становлення й наголосити, що він — неповторна особливість української мови.

Вправи 11, 12, 13, 14, 15 присвячені прикметнику як самостійній частині мови. Найбільше проблем у дітей виникає при визначенні розряду прикметників, утворенні ступенів порівняння, розумінні переходу прикметника в іменник та правописі прикметників. Ми також радимо звернути увагу на визначення твердої та м'якої групи, адже це впливає на правильність відмінювання.

Морфологічні особливості числівника є не менш складними для розуміння учнів. Вправа 16 покликана систематизувати знання про граматичні категорії цієї частини мови. Звертаємо увагу на те, що дітям необхідно наголосити, що числівник теж може мати число (яким би парадоксальним це твердження для них не здалося). Також одним із ключових моментів є поділ на кількісні й порядкові числівники: учні повинні усвідомлювати подібність порядкових числівників до прикметників (вправа

17). Окремо потрібно розглянути проблему узгодження числівників з іменниками та вживання числівників на позначення дат і часу.

При вивченні займенника найбільшу увагу радимо приділити визначенню розрядів за значенням, особливостям відмінювання кожного з них, а також правопису (вправи 18, 19).

Найбільший пласт завдань нашого збірника (вправи 20-30) присвячено вивченню дієслова та його особливих форм — дієприкметника й дієприслівника, оскільки ця частина мови найважче піддається вивченню в школі. Семикласники повинні освоїти всі морфологічні ознаки, значення та синтаксичну роль дієслів.

Прислівник як частина мови, що виформовувалася найпізніше, теж викликає чимало труднощів для учнів: визначення розрядів й груп за значенням, утворення ступенів порівняння та найголовніше — написання разом, окремо чи через дефіс. Ці проблемні питання ми висвітлюємо у вправах 31-33.

Окремим блоком пропонуємо розглядати службові частини мови, адже перше, що викликає труднощі в дітей, — ідентифікація графічного комплексу з відповідною частиною мови. Окрім того, згідно зі шкільним визначенням, самостійні частини мови відрізняються від службових тим, що мають лексичне й граматичне значення. Останні, у свою чергу, мають тільки граматичне. Ми сумніваємося у формулюванні настільки категоричного критерію, адже й прийменники (здатність утворювати синонімічні й антонімічні пари), і сполучники (поділ на семантичні й асемантичні) та частки (вираження заперечної чи бажальної функції) так чи інакше передають певні значеннєві комплекси. Це питання детально висвітлено в працях К. Городенської та І. Вихованця.

Що стосується вигука, то шкільна граматики пропонує розглядати його серед службових частин мови, наголошуючи, що він особливий. Дітям найважче дається розуміння того, як цілі синтаксичні конструкції

(наприклад, етикетні формули) ми відносимо до вигуків. Радимо вчителям при вивченні цієї частини мови розповідати учням про те, що існують різні підходи щодо тлумачення вигука.

Окрім того, трансформована авторська методика Л. Шелестової була б доцільною, на нашу думку, при вивченні тем з морфології в школі. З неї ми можемо запозичити:

- 1) ігрову форму деяких завдань;
- 2) тематизацію змісту завдань;
- 3) блочну систему вивчення лексико-граматичних класів частин мови.

Оскільки згадана методика базується на індивідуальному підході до кожної дитини, то навчальний матеріал потрібно логічно вибудувати й науково обґрунтувати алгоритм вивчення відповідних тем. Л. Шелестова підпорядковує зміст завдань чотирьом сферам життєдіяльності дітей, натомість ми можемо сформувати власні тематичні блоки для опрацювання тем з морфології.

Наприклад, при вивченні іменника умовно можемо виділити блок граматичних (істота/неістота, конкретне/абстрактне, ...) та семантичних класів (іменники на позначення назв осіб за родом діяльності, назв жителів за місцем проживання, ...).

У зв'язку з тим, що художні тексти насичені яскравими прикладами для ілюстрації відповідного теоретичного матеріалу, доцільно буде використовувати на уроках української мови в школах Чернівецької області уривки з творів українських письменників Буковини, знайомлячи таким чином учнів з лінгвістичним багатством рідного краю.

Безперечно, на нашу думку, буде мати успіх методика, що сприятиме інтелектуалізації навчального процесу, відбиватиме доцільність феномену синестезії в мові, а не тільки в музиці, літературі. У нашому випадку вона сприятиме реалізації дидактичних принципів, системному викладу матеріалу, забезпеченню наочності через різні канали сприйняття, алгоритмізації

навчальних дій. Так, при вивченні тем з морфології ми можемо використовувати звукові записи (наприклад, при вивченні вигука) та ілюстрації, поєднуючи логічне мислення з розвитком уяви, посиленням зорової та слухової пам'яті. Це сприятиме виробленню в дітей стійких яскравих асоціацій, які постійно про себе нагадуватимуть під час навчального процесу й поза ним.

2.4. Методичні рекомендації щодо вивчення проблемних питань синтаксису, пунктуації та стилістики

Вивчення синтаксису, пунктуації та стилістики нині має можливість вийти на новий рівень, адже з'явилося чимало технічних засобів, які сприяють вивченню цих тем, окрім того, учні стають свідомішими й прагнуть вільно володіти державною мовою, навіть якщо вона не є їхньою рідною. Таким чином реалізується одна з ключових компетентностей Нової української школи. Проаналізувавши програму курсу “Українська мова” (ДОДАТОК А) для 5-11 класів, ми виявили, що мовні теми розподілені нерівномірно й так, що в певних класах звертається увага більше на якийсь визначений розділ (наприклад, у 6-7 класі — морфологія). Що стосується здобуття саме синтаксичних та пунктуаційних навичок та вмінь, то вони формуються протягом всього процесу навчання дітей.

Насамперед варто звернути увагу на те, що зазначені розділи цілком розкривають весь комплекс предметних компетентностей з української мови, якими повинні оволоділи школярі:

1. *Мовленнєву й мовну*, тому що речення та текст є цілісними засобами комунікації, отже, пов'язані з мовою та мовленням як виразником мови.
2. *Лексичну*, оскільки передбачає добір слів певних значень, відтінків відповідно до мовленнєвої ситуації.

3. *Граматичну*, адже правильне поєднання слів у словосполученні чи реченні залежить саме від чіткого добору граматичних форм різних частин мови.
4. *Орфографічну та орфоепічну*, оскільки мовлення та його правильна транскрибація впливає на розуміння змісту написаного чи сказаного й сприяє точності, влучності вживаних синтаксичних конструкцій.
5. *Семантичну*, тому що значення тієї чи іншої конструкції впливає на загальний зміст висловлювання.
6. *Функціональну*, адже учні повинні вміти застосовувати набуті знання на практиці, інтерпретувати їх: писати змістовні пости в соцмережах, розставляти правильно розділові знаки в повідомленнях та й записувати голосові теж варто навчитися без помилок.
7. *Стилістичну та риторичну*, оскільки школярі мають обирати стиль висловлювання залежно від ситуації та й стежити за засобами красномовства, що сприятиме кращій комунікації в різних сферах життя.
8. *Інтелектуальну та креативну*, тому що всі учні — особистості зі своїм набором певних якостей, і це повинно відбиватися на підході до виконання завдань, аналітичному мисленні, яке може породити щось нове й нестандартне.

Принципи Нової української школи закладають основу до розвитку гармонійної мовної особистості ще в початковій школі, а вже в 5 класі учні повинні розуміти різницю між словосполученням та реченням, у них формується поняття про текст та різні стилі мови й мовлення. Анкетування вчителів показало, що найбільші труднощі виникають під час розрізнення словосполучень та конструкцій, які не є словосполученнями; при визначенні стилю того чи іншого тексту, а також під час творчих завдань, які вимагають використовувати лексичні, словотвірні, синтаксичні та стилістичні засоби визначеного стилю (художнього, публіцистичного та ін.). На нашу думку, це спричинене тим, що школярі мало читають і працюють з текстами,

відповідно їй не можуть на практиці побачити такі особливості. Проблемі вивчення словосполучень у нашому збірнику присвячені вправи, які передбачають і з'ясування типу синтаксичного зв'язку, і добір синонімічних конструкцій, і визначення головних та залежних слів. Вправи 1-7 орієнтовані на узагальнення та систематизацію знань із цієї теми, тому пропонуємо учням виконати повний синтаксичний розбір виділених словосполучень, зробити аналіз синтаксичних зв'язків.

У 5 класі також визначені теми на ознайомлення з простим реченням, конструкціями, які його можуть ускладнювати. Відповідно їй передбачені невеликі уроки-практикуми, що стосуються набуття пунктуаційних вмінь та навичок. У 8 класі ці знання поглиблюються.

У нашому збірнику вправ на матеріалі творів українських письменників Буковини характеристиці речень присвячені вправи 8-23. Їх можна адаптувати як для 5 класу, так і для старших школярів. Окремі завдання направлені саме на визначення головних і другорядних членів речення.

Найбільше часу на вивчення синтаксису й пунктуації програмою передбачено у 8 та 9 класах. У 8 учні повинні засвоїти матеріал про просте речення, його різновиди, розширити знання про головні та другорядні члени речення, а також вловити відмінність між простим та складним реченням. На цьому етапі школярі часто не можуть правильно визначити граматичну основу в реченні й тому роблять помилки. У нашому збірнику вправ вміщені завдання, які вчителі Буковини активно можуть використовувати під час вивчення простих речень у 8 класі. Варто зазначити, що вправи 24-32 орієнтовані на шкільну типологію односкладних речень.

Програма 9 класу дуже насичена та передбачає те, що учні мають вже чітко розрізняти поняття з попереднього року, а також повинні вивчити особливості всіх видів складних речень. Найбільше здобувачі мовних знань плутаються в сполучниках та в типах залежної підрядної частини. На цьому

етапі важко тим дітям, які не змогли опрацювати матеріал вивчення обставини як члена речення. Ми також не оминули складних речень і виділили вправи 33-62 саме для їх вивчення. Завдання надзвичайно різноманітні для того, щоб учитель мав максимальний вибір та міг залучити до виконання учнів із різним рівнем поточних знань, умінь та навичок.

Стилістику як окремий розділ з 5 по 9 клас не вивчають. Певні теми для вироблення умінь та навичок виносяться як уроки розвитку зв'язного мовлення чи точкові уроки, які стосуються одного зі стилів.

Програма 10-11 класів передбачає повторення та поглиблення знань з усіх мовних розділів, що є своєрідною підготовкою до тестування на ЗНО чи НМТ. Найбільше нас порадувало те, що навіть плануванням для рівня стандарту для старшокласників виділено чимало тем для вивчення саме стилістики.

Вправи нашого збірника, що орієнтовані на стилістику (вправи 1-11), мають на меті виробити навички детального аналізу текстів того чи іншого стилю, визначення конкретних лексичних, морфологічних, синтаксичних особливостей. Також ми охопили поняття “авторський стиль” і його мовні ознаки.

Хочемо зазначити, що нове бачення організації навчально-виховного процесу базується на діяльнісному підході. Він передбачає постійні зміни, динамічність, що виявляються у використанні інноваційних технологій. Ми наголошуємо на їх важливості під час вивчення не тільки синтаксису, пунктуації та стилістики, а й всього курсу української мови. Найперше, на що хочемо звернути увагу вчителів, — інтеграція української мови в інші дисципліни та навпаки. Зрозуміло, що взаємозв'язок з літературою тут найочевидніший, і саме на ньому ми акцентуємо увагу у своєму збірнику вправ, варто залучати й матеріали з історії, мистецтва, природничих наук. Наприклад, під час вивчення простих речень (односкладних і двоскладних) учням буде цікаво попрацювати з сучасною музикою: педагог пропонує

школярам виписати речення певного типу з текстів улюблених україномовних пісень. Для того, щоб учні не повторювалися, можна й поділити їх на групи, кожна з яких буде розглядати пісні певного періоду. Умовно ділимо їх так: 1) 2000-2005 р.; 2) 2006-2012 р.; 3) 2013-2019 р.; 2020-2023 р.

Інтеграція може відбуватися також із образотворчим мистецтвом: обрати кілька картин українських та зарубіжних художників і запропонувати учням написати їх опис у різних стилях, жанрах. Вирішення завдань такого плану школярі не зможуть знайти в пошукових системах чи готових домашніх завданнях до підручників, відповідно мислитимуть самостійно, творчо.

Доцільним є використання технологій групової навчальної діяльності, адже це зближить шкільне середовище з реальним життям. Учні навчатися працювати в команді, шукатимуть компроміси, розподілятимуть обов'язки з метою досягнення спільної мети. Найкраще групувати дітей для створення цікавинок: лепбуків, брошур, постерів на зазначену тему. Наприклад: під час уроку, метою якого є узагальнення знань перед контрольною, ділимо школярів на 4-5 невеликих команд, які мають на ватманах паперу створити постер на тему “Що я знаю про прості речення” або “Що я знаю про складні речення”. Звичайно, потрібно попередньо попросити, щоб учні принесли кольорові олівці, маркери, але не уточнювати для чого саме. Тоді на уроці можна викликати “вау-ефект”, відповідно рівень зацікавленості до такої діяльності зросте.

Застосування інформаційних технологій навчання нині найпростіше реалізувати, адже в більшості школярів є смартфони, комп'ютери. Якщо й нема, то на базі кожної школи є комп'ютерні класи, де можна виконати домашнє завдання такого плану. Вправи нашого збірника насичені художнім матеріалом з творів письменників Буковини, відповідно створити QR-код із сторінкою цілого тексту чи цікавими фактами з біографії вибраного

письменника — не проблема. Наприклад, є завдання, де використані уривки текстів Михайла Ткача (деякі з них покладені на музику) чи Михайла Івасюка (варто згадати про Володимира Івасюка) і педагоги можуть запропонувати дітям відсканувати QR-код та послухати музичні твори. Також ми використали ілюстративний матеріал з книги “Букова земля” Марії Матіос, і можна подати посилання на перформанс, який відбувся в Чернівцях у 2020 році та є у вільному доступі.

Цікавим вважаємо використання технологій ситуативного моделювання, оскільки школярі таким чином можуть уявити себе в іншій ролі, продумати нюанси дій та мовлення. Можна запропонувати учням побути вчителями, мовознавцями, істориками, адвокатами та ін. Наприклад, під час вивчення тем, які стосуються розділу “Мова і держава” школярі досліджуватимуть Конституцію України, аналізуватимуть статтю 10. У кінці навчального року рекомендуємо організувати цілий челендж “Українська — це цікаво та важливо”: 1) створити загальну сторінку в інстаграмі; 2) у кожному класі роздати учням теми (вивчені протягом року), на які вони мають створити допис, розповідь чи відео, що розпочиналися б зі слів “Українська — це цікаво” або “Українська — це важливо”; завантажити всі виконані “роботи” на цю сторінку, оформити її. Таким чином школярі зможуть уявити себе блогерами, копірайтерами, SMM-менеджерами; не просто пригадають вивчений матеріал, а й попрацюють над тим, як зрозуміло його подати для інших; дізнаються, як користуватися (або поглиблюють вміння) текстовими, графічними чи відеоредакторами; стануть своєрідними “адвокатами бренду української мови”.

Особливої уваги заслуговують проєктні технології, адже робота над такими завданнями не є швидкою та поверхневою. Учні мають продумати чітку структуру проєкту, з’ясувати мету своєї діяльності, способи її досягнення, продумати методи, які вони використовуватимуть. Пропонуємо

кілька тем для організації такої роботи в контексті вивчення мовних тем із синтаксису, пунктуації та стилістики:

- 1) 5 клас: “Граматичні помилки в буковинських словосполученнях”, “Найбільш уживані вставні слова та словосполучення в мовленні буковинців”.
- 2) 6 клас: “Поширені й непоширені звертання, які використовують у своїй сім’ї”, “Розділові знаки при оформленні прямої мови (на прикладах із власних життєвих ситуацій)”.
- 3) 7 клас: “Особливості написання есе. Власне есе про красу Буковини або її звичаї, традиції”, “Особливості публіцистичного стилю. Написання тексту публіцистичного стилю на довільну тему”.
- 4) 8 клас: “Способи вираження підмета та присудка в буковинських говірках”, “Способи вираження другорядних членів речення в буковинських говірках”.
- 5) 9 клас: “Односкладні називні речення в моєму мовленні”, “Розділові знаки в складних реченнях”.
- 6) 10 клас: “Етапи підготовки тексту виступу в різних стилях”, “Розробити виступ на довільну тему в науковому стилі”.
- 7) 11 клас: “Роль метафори та метонімії в мовленні буковинців”, “На що впливає порядок слів у реченні?”

2.5. Короткий огляд підручників з української мови 2020, 2021, 2022 та 2023 року видання

У 2022 та 2023 роках для школярів видано чимало підручників різних авторів. Усі навчальні видання по-різному акцентують увагу на мовних темах, а деякі розділи взагалі відсутні.

5 клас

- 1) Гапон Л., Грабовська О., Петришина О., Підручняк О. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. 320 с.

У підручнику “Українська мова” (Л. Гапон, О. Грабовська, О. Петришина, О. Підручняк) колектив авторів вдало попрацював над узальненими таблицями, добором ілюстративного матеріалу, але тут взагалі відсутній розділ, присвячений стилям мови та мовлення, хоч учні й працюють протягом року над різними текстами й ця інформація їм необхідна. Також логіка розташування навчального матеріалу не зовсім зрозуміла: спочатку є матеріал з лексикології, а вже потім фонетики та будови слова, синтаксису.

2) *Панчук Г., Близнюк Б., Приведа О. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. 304 с.*

“Українська мова” (Г. Панчук, Б. Близнюк, О. Приведа) не поступається якісними вправами та ілюстраціями попередньому підручнику. Цікавим рішенням було те, що автори після кожного розділу додали рубрику “Як на ЗНО”. Логіка розташування навчального матеріалу така ж, як у попередньому підручнику. Варто звернути увагу на те, що автори виокремили фразеологію в самостійний розділ, у порівнянні з попереднім колективом.

3) *Літвінова І. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2022. 278 с.*

І. Літвінова у своєму підручнику для п’ятикласників подала правила написання слів іншомовного походження в розділі “Лексикологія”. Авторка також проігнорувала стилістику як окремий розділ та взагалі не вказала інформації щодо стилів мови та мовлення.

4) *Глазова О. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Видавничий дім “Освіта”, 2022. 272 с.*

О. Глазова детально попрацювала над висвітленням інформації з фонетики та синтаксису. Хочемо зазначити, що авторка, хоч і не виділяла стилістику в окремий розділ, та все ж подала матеріал про стилі мови та

мовлення (розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний). Про конфесійний та епістолярний О. Глазова не зазначила нічого.

5) Голуб Н., Горошкіна О. *Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Видавничий дім “Освіта”, 2022. 255 с.*

Н. Голуб та О. Горошкіна підійшли до питання стилів та жанрів мовлення свідомо та виділили їх в окремий розділ. Окрім того, автори також зробили блоки “Текст”, “Спілкування”, “Інформація”. Усі теми висвітлені детально.

6) Ворон А., Солопенко В. *Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: УОВЦ “Оріон”, 2022. 265 с.*

А. Ворон та В. Солопенко повноцінно розкрили матеріал лексикології, фразеології, фонетики, орфоєпії, орфографії, будови слова, синтаксису та пунктуації. Окремо є розділ “Мовленнєвий розвиток”, насичений інформацією про види мовленнєвої діяльності, типи мовлення, стилі мовлення (розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний). Як і в підручнику О. Глазової, матеріалу про конфесійний та епістолярний стилі нічого не згадано. Посібник містить також додатки з узагальненими таблицями, короткі словнички.

7) Семеног О. М., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В. *Українська мова: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2022. 336 с.*

О. Семеног, Т. Дятленко, М. Білясник, В. Волницька, окрім лексикології, фразеології, фонетики, синтаксису, додали 2 розділи “Мовленнєвий практикум” та “Мовний практикум”. Вважаємо, що це сприятиме покращенню умінь та навичок учнів. Варто звернути увагу й на те, що автори взагалі не розглядають тем із будови слова. Ми переконані, що цю інформацію не варто опускати, адже п’ятикласники не матимуть чіткої системи вивчення мови.

8) Авраменко О. *Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Грамота, 2022. 208 с.*

О. Авраменко вирішив теми зі стилістики розташувати в розділах “Текст. Речення. Слово”, “Лексикологія”, “Будова слова. Орфографія”, “Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія”, “Орфографія”, “Синтаксис і пунктуація” під рубрикою “Розвиток мовлення”. Вважаємо, що автор нестандартно підійшов до розміщення матеріалу з орфографії, адже частину тем подав в суміжних розділах, а частину виділив в окремий.

9) Заболотний О., Заболотний В. *Українська мова: підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти Київ: Генеза, 2022. 240 с.*

О. Заболотний та В. Заболотний теж теми з орфографії розмістили в розділі “Будова слова. Орфографія” та “Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія”. Окремим блоком автори зробили “Уроки розвитку мовлення”. Щодо змістового наповнення, то визначення подають чітко, ілюстративний матеріал дібраний доречно.

10) Онатій А., Ткачук Т. *Українська мова: підручник для 5 кл. закладів загальн. середн. освіти. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2022. 288 с.*

А. Онатій, Т. Ткачук зацікавили нас з першої сторінки свого підручника, адже розмістили кілька сторінок присвячених фразеологізмам зі словом “рука”, “зуб”, “око”, “ніс”, назвавши їх не менш привабливо “Рукологізми”, “Зубологізми”, “Окологізми”, “Носологізми”. Ми переконані, що такий вибір не залишить учнів байдужими до вивчення фразеології. Варто зазначити, що персонажі цього підручника різних національностей, що показує нам орієнтацію авторів на міжнародну практику. Теми зі стилістики розміщені в межах інших розділів.

11) Ющук І.П. *Українська мова : підручник для 5 кл. закладів загальн. серед. освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2022. 352 с.*

І. Ющук розкрив всі теми для п'ятикласників детальніше за всіх згаданих вище авторів, кілька параграфів присвятив типам та стилям

мовлення. Що стосується синтаксису, то на відміну від колег, увів поняття “група підмета” та “група присудка”.

Якщо порівнювати аналізовані підручники для 5 класу, то можемо зробити висновок, що теоретичний матеріал поданий без великих розбіжностей, окремі автори по-своєму розташували певні теми, але всі працювали над єдиною метою — зробити перехід учнів з початкової школи в середню максимально простим, зрозумілим та цікавим.

6 клас

- 1) *Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти Київ: Видавничий дім “Освіта”, 2023. 256 с.*

Н. Голуб та О. Горошкіна у своєму підручнику активно дібрали матеріал для становлення свідомої мовної особистості. Автори подали коротеньку інструкцію-повідомлення “Ваші мовні обов’язки”, а також додаткові завдання, матеріали, які можна отримати, відсканувавши QR-код. Окрім традиційних розділів, які передбачені програмою, Н. Голуб та О. Горошкіна виділили окремо “Інформація”, “Спілкування”, “Текст”, “Жанри мовлення”. Подібний розподіл ми бачила вже в підручнику для 5 класу.

- 2) *Заболотний О., Заболотний В. Українська мова : підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти Київ: Генеза, 2023. 272 с.*

О. Заболотний та В. Заболотний уклали зазначений підручник відповідно до вимог НУШ. Ілюстративний матеріал надзвичайно цікавий та чітко показує всі мовні процеси. Теорію структуровано вдало. У кінці підручника автори подали QR-коди на словник фразеологізмів, наголосів та практикум з розвитку мовлення.

- 3) *Авраменко О., Тищенко З. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2023. 224 с.*

О. Авраменко та З. Тищенко найкраще розкрили теми з лексикології та фразеології. Хочемо відзначити рубрику “Лексична помилка”, у якій автори

подають найпоширеніші мовні відхилення та їх виправлення. Окрім того, є ще “Культура слова”, де можна знайти значення певних лексем, наголоси та інші цікавинки. Автори подбали ще й про різні форми роботи на уроках – у парах, у групах, самостійну роботу та творчі завдання.

4) *Семенов О., Калинич О., Дятленко Т., Білясник М., Волницька В. Українська мова: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.*

Автори додали чимало QR-кодів, за якими учні можуть готуватися до контрольних чи самостійних, поглиблювати знання з окремих тем та дізнаватися мовні цікавинки. Як і для п'ятикласників, сформували 2 розділи “Мовний практикум” та “Мовленнєвий практикум”, завдяки яким шестикласники зможуть застосувати набуті знання на практиці. Теми з орфографії розміщені в усіх розділах підручника.

4) *Літвінова І. Українська мова: підруч. для 6 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2023. 288 с.*

І. Літвінова урізноманітнила теоретичний матеріал та використала зразки текстів різних стилів для того, щоб проілюструвати правила чи наповнити вправи. На жаль, у підручниках для 5 та 6 класу авторка не виправила численні одруки, що негативно впливає на сприйняття. Хочемо відзначити, що є й цікаві завдання, максимально наближені до життя. Окремо звертаємо увагу, що І. Літвінова дбає про збагачення словникового запасу школярів, тому додала рубрики “Про що говорять слова” та “Створюємо свій словничок”.

5) *Онатій А., Ткачук Т. Українська мова: підручник для 6 кл. закладів загальн. середн. Освіти. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2023. 288 с.*

А. Онатій та Т. Ткачук дотримуються концепції, яку створили ще для п'ятикласників: герої підручника — діти з різних країн, які познайомилися на етнофестивалі в Києві. Автори пропонують в шостому класі, щоб учні познайомилися з родинами Девіда, Агнешки, Гійома, Божени. Хочемо

зазначити, що А. Онатій та Т. Ткачук максимально наблизили матеріал підручника до життя: тут ми зустрічаємо блогерів, маркетологів, військових ЗСУ, які говорять про важливість української мови. Також можна помітити, що є й вирізки з соціальних мереж, енциклопедій, “Вікіпедії”, тобто в підручнику цих авторів максимально реалізується діяльнісний підхід вивчення мови.

7 клас

Для семикласників найновіший підручник вийшов у 2020 році.

- 1) Глазова О. *Українська мова: підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Видавничий дім “Освіта”, 2020. 256 с.*

О. Глазова дотримується візуального оформлення в одному стилі з підручниками для 5 та 6 класу. На жаль, є зауваження до того, що текст не вирівняли якісно, у багатьох вправах є одруки та великі пробіли-розриви.

Щодо змістового наповнення, то вправи насичені матеріалом з текстів різних жанрів, теоретичний блок розподілений рівномірно. Позитивним є те, що авторка сформувала “Довідкове бюро”, де семикласники можуть знайти словник фразеологізмів та термінів, тлумачний словник, а також “Види помилок у письмовій роботі”. Таким чином, підручник є своєрідною енциклопедією, де є все необхідне для вивчення української мови.

8 клас

Для восьмикласників протягом 2020-2023 років видано 3 підручники різних авторів.

- 1) Авраменко О., Борисюк Т., Почтаренко О. *Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2021. 192 с.*

У цьому підручнику автори дотримуються тематичного принципу структурування навчального матеріалу: учні мають змогу засвоювати граматичні теми на основі конкретних галузей життя. Що стосується змістового наповнення, то теоретичний матеріал подано зрозуміло. Автори

також додали рубрику “Культура слова”, де школярі можуть знайти правильні варіанти суржикових чи калькованих слів, конструкцій.

- 2) *Авраменко О., Гарюнова Ю., Літвінова І. Українська мова: підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2021. 256 с.*

Оскільки цей підручник призначений для поглибленого вивчення синтаксису української мови, то автори обрали більш науковий виклад теоретичного матеріалу, якщо порівнювати з попереднім підручником, який ми розглядали. О. Авраменко, Ю. Гарюнова, І. Літвінова попрацювали над тим, щоб учні легко засвоїли правила мовної норми, викоренили мовленнєві помилки та зрозуміли зміни, які передбачені новим Українським правописом 2019 року.

- 3) *Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 8 класу закладів загальної середньої освіти К. : Генеза, 2021. 224 с.*

Автори теоретичний матеріал подали відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Окрім основних розділів, О. Заболотний та В. Заболотний додали рубрики “Для вас, допитливі” та “Моя сторінка”, де учні можуть ознайомитися з різними мовними цікавинками.

9 клас

Для 9 класу протягом 2020-2023 років видано один підручник з української мови.

- 1) *Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 9 класу закладів загальної середньої освіти К.: Генеза, 2022. 276 с.*

Автори дібрали якісний теоретичний матеріал для дев’ятикласників, а також додали цікаві види вправ “Завдання конкурсного характеру” та “Завдання з елементами дослідження”. Також з’явилися рубрики “Культура мовлення” і “Проект”. Хочемо зазначити, що О. Заболотний та В. Заболотний на початку кожного розділу зазначають знання та вміння, які

опанують школярі. Такі відомості чітко окреслюють для учнів план майбутньої роботи.

10 клас

Протягом 2020-2023 років для десятикласників не видано жодного підручника з української мови. Це невтішна тенденція, оскільки найновіші книги для учнів цього віку з'явилися в 2018 році. Ми переконані, що за цей час багато інформації вже застаріло, також змінився правопис, яким зараз користуємося. Окрім того, реалії суспільно-політичного життя вимагають того, щоб активно поглиблювати вивчення української мови, говорити про її важливість у різних сферах, спонукати учнів бачити об'єкт свого навчання в буденних речах.

11 клас

Протягом 2020-2023 років для одинадцятикласників також не видано жодного підручника з української мови. Найновіші книги для випускників з'явилися в 2019 році. Ми переконані, що авторам варто звернути увагу на новий формат роботи — національний мультипредметний тест, який учні повинні пройти. Відповідно потенційні підручники мають містити завдання, які будуть максимально наближені до вимог нашого часу. Окрім того, також потрібно добирати ілюстративний матеріал чи будувати концепцію книжок так, щоб ця інформація перегукувалася з реальним життям.

2.6. Висновки до розділу 2

У процесі розробки методичних рекомендацій щодо вивчення фонетики, фонології, орфоєпії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології, словотвору, морфеміки та морфології, а також синтаксису, пунктуації та стилістики ми визначили основні аспекти, що викликають труднощі у вчителів та учнів під час навчально-виховної освітньої взаємодії, дослідили шкільну програму української мови, визначили обсяг матеріалу з мовних тем, який пропонується для формування гармонійно розвиненої мовної особистості.

Ми дійшли висновку, що формувати в учнів мовні та мовленнєві компетенції найкраще на основі етнографічного матеріалу, який сприяє кращому сприйняттю теоретичних відомостей, літературних норм у порівнянні з регіональним діалектним компонентом.

РОЗДІЛ 3

Збірник вправ призначений для актуалізації та розвитку ключових знань, умінь і навичок учнів старшої школи (10-11 клас). Наголошуємо на тому, що будь-яку вправу можна трансформувати для вивчення відповідної теми й в інших класах (5-9), оскільки шкільна програма передбачає певне нанизування інформації з кожного розділу впродовж повноцінного курсу “Українська мова”. Для кращого орієнтування та зручності додаємо зведену таблицю тем (ДОДАТОК А).

3.1. ВПРАВИ З ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ, ОРФОЕПІЇ, ГРАФІКИ, ОРФОГРАФІЇ

Перелік необхідних знань та вмінь для успішного виконання вправ із фонетики, фонології, орфоєпії, графіки, орфографії

<u>№</u> <u>Вправи</u>	<u>Необхідні знання та вміння</u>	<u>Термінологічна</u> <u>база</u>	<u>Примітки</u>
1	<u>Учень</u> *розуміє різницю між звуками та буквами; *знає кількість звуків та букв в українській мові; *вміє розрізняти голосні та приголосні звуки; *може записати слово у фонетичній транскрипції.	“Звук”, “буква”, “транскрипція”, “алфавіт”, “голосний звук”, “приголосний звук”.	Вправу можна використовувати на уроках в будь-якому класі, оскільки вона передбачає базові знання та вміння. Обов’язково прокоментувати написання слова “мійого” (реч.3) та “Тебе” (реч. 9).
2	<u>Учень</u> *розуміє різницю між	“Приголосний звук”, “глухий	Вправу можна використовувати

	утворенням приголосних глухих, дзвінких та сонорних; *знає звуки, які належать до кожної з груп; *вміє визначати приналежність звука до певної групи; *може аргументувати свій вибір відповідно до теоретичних положень.	приголосний”, “дзвінкий приголосний”, “сонорний приголосний”.	на уроках в будь-якому класі, оскільки вона передбачає базові знання та уміння. Рекомендуємо обговорити метафори, які є в реченнях 2, 3, 6, 7, 8, 9, 12.
3	<u>Учень</u> *розуміє природні передумови виникнення уподібнення; *знає основні випадки асиміляції та винятки з правил; *вміє виокремити слова, в яких відбувається уподібнення від тих, де цей процес відсутній; *може застосувати набуті теоретичні знання на практиці та пояснити логіку своїх практичних дій.	“Уподібнення” (“асиміляція”).	Звернути увагу на слово “призьба”, оскільки не всі учні знають його значення.
4	<u>Учень</u> *розуміє природні	“Спрощення”.	Вправу можна використовувати

	передумови виникнення спрощення; *знає групи приголосних, в яких відбувається спрощення на письмі, в усному мовленні та винятки з правил; *вміє виокремити слова, в яких відбувається чи не відбувається зазначений процес; *може аргументувати написання чи вимову слова відповідно до правил.		на уроках в будь-якому класі, оскільки вона передбачає базові знання та уміння. Прокоментувати відповідно до вікових особливостей учнів речення 3. Звернути увагу на написання слова “лється”.
5	<u>Учень</u> *розуміє різницю між словотворенням та словозміною; *знає основні випадки чергування голосних звуків; *вміє визначати умови, за яких можливе те чи інше чергування голосних фонем; *може проілюструвати теоретичний матеріал власними прикладами.	“Словотворення”, “словозміна”, “чергування звуків”, “голосний звук”, “фонема”.	Прокоментувати значення слів “шибка”, “студену”, “уста”, “утроба”, “тління”, “недолугі”.
6	<u>Учень</u>	“Словотворення”,	Прокоментувати

	*розуміє різницю між словотворенням та словозміною; *знає основні випадки чергування приголосних звуків; *вміє визначати умови, за яких можливе те чи інше чергування приголосних фонем; *може проілюструвати теоретичний матеріал власними прикладами.	“словозміна”, “чергування звуків”, “приголосний звук”, “фонема”.	значення слова “дерюга”. Запропонувати учням пояснити те, як вони розуміють зміст речення 9.
7	<u>Учень</u> *розуміє принцип визначення складів у слові; *знає різницю між відкритими/закритими та прикритими/неприкритими складами; *вміє поділити слово на склади, а також для переносу; *може пояснити вмотивованість складоподілу слів під час виконання завдань.	“Склад”, “складоподіл”, “відкрий склад”, “закритий склад”, “прикритий склад”, “неприкритий склад”.	Прокоментувати значення слова “рванка”. Пояснити стилістичну вмотивованість вживання слова “пожарів” у реченні 11. З’ясувати, чи учні знають щось про Прометея, та за потреби надати коротку довідку про нього.
8	<u>Учень</u>	“Наголос”	Обов’язково

	*розуміє, що таке наголос; *знає основні функції наголосу; *вміє визначати наголос та застосовує ці знання під час мовленнєвої діяльності; *може застосувати набуті знання на практиці та відрізнити діалектний наголос від літературного.	(“акцент”).	ознайомити учнів з різними словниками наголосів. Звернути увагу на те, що іноді з художньою метою автори можуть вказувати наголос слова відмінний від літературного.
9	<u>Учень</u> *розуміє важливість всіх фонетичних характеристик звуків; *знає етапи фонетичного розбору слова; *вміє самостійно виконати фонетичний розбір будь-якого слова; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Фонетичний розбір слова”.	Прокоментувати значення слів “новація”, “радіація”, “владичуть”, “звінчалась”.
10	<u>Учень</u> *розуміє мету застосування фонетичних засобів милозвучності; *знає основні принципи милозвучності української мови;	“Милозвучність”, “фонетичні засоби”, “художня мова”.	Прокоментувати значення слів “самість”, “кротке”, “вруняться”, “тоталітарист”.

	*вміє визначити, який засіб милозвучності використано в певному реченні; *може виправити порушення основних правил милозвучності.		
11	<u>Учень</u> *розуміє різницю між наголошеними та ненаголошеними звуками; *знає основні способи перевірки звука в ненаголошеній позиції; *вміє позначати наголошені/ненаголошені звуки в транскрипції; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Наголошений звук”, “ненаголошений звук”.	Запропонувати учням пояснити те, як вони розуміють зміст речення 3.
12	<u>Учень</u> *розуміє принцип розташування слів за алфавітом; *знає алфавіт української мови; *вміє визначати коли я, ю, є позначають два звуки, а коли один; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Алфавіт” (“абетка”, “азбука”).	Прокоментувати написання та значення слова “перипетії”. Запропонувати учням пояснити те, як вони розуміють зміст речення 9.

13	<u>Учень</u> *розуміє те, для чого потрібно вживати апостроф та м'який знак; *знає основні правила вживання апострофа та м'якого знака; *вміє застосовувати набуті знання на практиці; *може аргументувати написання слів з м'яким знаком, апострофом відповідно до правил.	“Апостроф”, “м'який знак”.	Прокоментувати значення слів “маєток”, “важезний”, “консерватизм”, “реванш”, сталу сполуку “сіамські діти”.
14	<u>Учень</u> *розуміє різницю між вживанням великої та малої літери; *знає основні правила вживання великої літери; *вміє відрізнити власну назву від загальної; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Власні назви”, “загальні назви”.	Прокоментувати власні назви, що є у вправі.
15	<u>Учень</u> *розуміє, що таке географічна назва; *знає різновиди географічних назв та правила їх написання.	“Географічна назва”, “топонім”.	Пояснити назви деяких історико-географічних регіонів, які є у вправі.

	*вміє правильно писати географічні назви різного рівня; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
16	<u>Учень</u> *розуміє різницю між подвоєнням та подовженням; *знає основні критерії визначення подвоєння; *вміє правильно писати слова з подвоєнням; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Подвоєння”, “подовження”.	Прокоментувати значення слів “студень”, “русини”, “кріпко”, “глумливо”, “рамена”, “волічеться”, “облаки”.
17	<u>Учень</u> *розуміє різницю між подвоєнням та подовженням; *знає основні критерії визначення подовження; *вміє правильно писати слова з подовженням; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Подвоєння”, “подовження”.	Прокоментувати значення слів “камраття”, “сей”, “най”, “ізгори”.
18	<u>Учень</u> *розуміє основні принципи написання префіксів; *знає значущі частини	“Префікс”, “корінь”, “суфікс”, “інтерфікс”,	Варто звернути увагу учнів на семантику префіксів, щоб

	слова; *вміє визначати межі значущих частин слова; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“закінчення”, “основа слова”, “морфема”.	вони краще зрозуміли принципи їх написання.
19	<u>Учень</u> *розуміє принципи переносу слів; *знає основні правила переносу слів; *вміє визначити кількість складів у слові та з’ясувати, чи можна слово перенести; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Переніс слів”	Прокоментувати значення слів “апарат”, “розвидняла”, “десниця”, “діброви”.
20	<u>Учень</u> *розуміє основні фонетичні процеси, що відбуваються в українській мові; *знає правила транскрибування; *вміє позначати відповідні фонетичні особливості в транскрипції та надавати розлогий коментар стосовно певного явища; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Транскрипція”, “наголошений звук”, “ненаголошений звук”, “подвоєння”, “подовження”, “уподібнення”, “спрощення”.	Підсумкова вправа, що об’єднує основні особливості розділу. Можна використати для контролю знань.

Звуки

Вправа 1

Підкреслити голосні звуки та охарактеризувати кожен з них.

1. Як заспіває соборна Україна, То цілий світ навколїшки стає — Нема царів, нема богів нетлінних, А лиш Франко і лиш Шевченко є (“Віще” П. Палій).

2. Можна жити, можна існувати, Можна всю планету — шкереберть. Та чи нас цього навчала мати, А чи нам за все дорожча смерть? (“Зупинись у стрімкості, людино” П. Палій).

3. Не повернись, не повернись До отчого могого дому, Голодний той, той сорок сьомий, Коли я умирав колись (“Не повернись...” Б. Мельничук).

4. Доки ти, кохана, Є у мене... Доки світу світять Твої очі, Я нічого в світі цім не хочу (“Я без тебе любові не випив” В. Фольварочний).

5. День встає — зозулине пророцтво. День встає — могого віку мить. Як у світі і нелегко, і непросто Кожну мить по-справжньому прожить (“День встає...” В. Кушнір).

6. Затанцюють, як діти, квіти, Аж на серці схвилюється щем...Наче стукає хтось...Заждіте, Я побуду ще трішки дощем (“До джерел, до беріз!” В. Місевич).

7. Доле добра, гостю милий, Де ти пробуваєш? Чом ти нашу руську хату Завсігди минаєш? (“До долі” Г. Воробкевич).

8. Божий світ стрясає Зимовії сніги І вдихає силу І любов весни!.. (“Веснянка” Т. Галіп).

9. Удар за ударом на Тебе паде, мій краю коханий... Гнітить Тебе люте насилля тверде І син Твій поганий (“Удар за ударом” С. Яричевський).

10. І понад себе глянув я, — чи це земля, чи ні? — І що ж! вгорі була земля, а небо на землі (“Я був сьогодні...” В. Кобилянський).

11. Пожовкле листя журно шелестить, Дрібним дощем, немов слізьми облите, Сумують айстри, що життя — це мить І що їм мало вже осталося жити (“На могилі матері” М. Марфієвич).

12. Там далеко, ген в долині, щось шепочуть тихі лози, Плачуть очі твої сині, А в душі твоїй морози (“Ти стоїш...” М. Марфієвич).

Вправа 2

Підкреслити однією рисою літери, що позначають приголосні глухі, двома — приголосні дзвінкі, трьома — приголосні сонорні звуки.

1. Це край мій буковинський, до болю український, до згину дорогий (“Мій рідний край” М. Івасюк).

2. Там люди говорили, що у Франкових грудях вродилося не серце, а стоголоса скрипка (“Зустріч з Іваном Франком” М. Івасюк).

3. Ти небо готова була нахилити, Щоб взяти у сонця тепла. І радістю серце моє наділити, Щоб завжди весела була (“Тобі, моя рідна” П. Амбросій).

4. Зайчик спить у просі, Сплять зозулі І круки, І вовки та лосі. Сплять ліси і сплять річки, Сині сплять Карпати....Чи не час вам, діточки, Теж лягати спати? (“Сон” П. Амбросій).

5. Чого ти дорогий мені, Мій неповторний білий світку? Не був я безтурботним свідком — Твій біль я відчував і в сні (“Чого ти дорогий мені...” В. Зубар).

6. Я залишив сліди свої На тобі, земле моя рідна! Ти також не пройшла безслідно — Твої сліди в душі моїй (“Чого ти дорогий мені...” В. Зубар).

7. Україно-мати! Встала ти з руїни, На твоїй дорозі все хрести, хрести... Перші твої кроки кволі, як в дитини, — Ох, як важко босій по тернині йти! (“Золотий серпень” В. Зубар).

8. Від погляду одного Я таю, мов той віск, А ти — холодна скеля, Бездушний обеліск (“Мене твій погляд ловить...” Д. Загул).

9. Плаче сльозами геніальних творців, сльозами-каскадами симфоній (“Дев’ята симфонія” С. Яричевський).

10. Сварилися, перечились, Аж весна минула, Земля вкрилась бур'янами — Чия ж вина була? (Із циклу “Безіменні” Г. Воробкевич).

11. Діти рідні, пам'ятайте, Неньку рідну не лишайте, Хоч злодії обікрали, Ще в могилу не поклали (“Наша ненька Буковина” З. Канюк).

12. В душі не згас вогонь кохання, Не випив кат його у крові. Нас не кидало сподівання, Що правда вирине в обнови!.. (“Прийшли кати у нашу хату” К. Ластівка).

Вправа 3

Знайти в реченнях слова, у яких відбулося уподібнення звуків.

1. Зорі над світом, наче солдати, Тривожно зорять в сні по ночах, Вічності в очі дивиться мати — Вічний вогонь піднімає в очах (“Балада про скорботну матір” М. Ткач).

2. Людству потрібні півкулі-світи, Щоб серцем, як сонцем, над ними світить, А в серці — Щоб в дружбі чотири вітри, Як віку людського чотири пори! (“Людині потрібно повітря...” М. Ткач).

3. Бо поки є народ — і є життя, Безбатченко не діжде забуття І зради рідній материнській мові (“На чатах мови” М. Ткач).

4. Який там час? І далечінь доріг? Любов моя мужніє у розлуці. Любов моя гартується у муці, Її, як скарб єдиний, я зберіг (“Моя любов зі мною не умре...” С. Будний).

5. Крізь незнаний кулак, як стисне життя, Колись, щоб визнати, хто ти є, Просочиться крапелька відчуття, Як лягала долонька на серце моє (“Рух руки...” Б. Бунчук).

6. Тільки світло аж із піднебесся Кожного покриє, посріблить, І душа непрошена озветься, Вмиється. Покається. Згорить (“Сиве світло спаленого листя...” М. Лазарук).

8. Вітай, дорога Україно моя! Чи дужа ти, нене, здорова? Пропали і воля, і сила твоя, а все ж ти сьогодні чудова! (“Привіт Україні” О. Маковей).

9. Цвінуть рожі навесні просто сонця, заглядають чарівні до віконця. Щось сумнеє там вони певно бачуть, бо склонили голівки й ревно плачуть (“Цвінуть рожі ”С. Яричевський).

10. Нема на світі хати Над ту, де батько й мати Живуть серед рідні; Не проміняю бідну Мою хатину рідну Нізащо в світі, ні! (“Рідна хата” Г. Воробкевич).

11. Я здавлюю в собі заздрість — та не в силі болю здавити (“Немічні” В. Карбулицький).

12. В похміллі, із думками враз летить і серце. Лиш не вниз би! Можливо — у вечірній час мене прикличе рідна призьба. Проймає ту щасливу мить любові сила незборима. Днів юних золото й блакить в усі часи перед очима (“Летять думки...” О. Масикевич).

Вправа 4

У запропонованих реченнях знайти слова, у яких відбулося спрощення в групах приголосних. Прокоментувати процес спрощень у групах приголосних.

1. Де з журавлем криниця, Стояла там вона, Як та тополя в полі, Нещасна сирота (“Думки ” С. Воробкевич).

2. Всі щасливі, всі гуляють, В мене серце рветься, А сльоза змарнілим личком У дві річки ллється (“Думки” С. Воробкевич).

3. Самоанестезія зараз мені потрібна більше, ніж усі морфії разом узяті. Мабуть, уперше я хочу зануритися в себе, дістатися самого дна — і подивитися звідти ясними, чесними очима на теперішнє, таке невизначене, розпанахане і зболіле, як моя грудна клітка (“Щоденник страченої” М. Матіос).

4. В основі майбутнього шлюбу — ніякого почуття, лиш гола корисливість (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

5. Як ненечка питає, Щасливо чи живу? “Щасливо, — кажу, — ненько”, — З очей дві сльози тру (“Пісня без ім'я” С. Воробкевич).

6. Спершу ніжний і лагідний, але потім щораз сильніший, далі переходить у потаємний пристрасний шепіт (“Рожі” О. Кобилянська).

7. Шелеснула в десятім класі чутка Поміж дівчат, неначе шум у лозах, Що подруга, красуня Ніна, “вже”, То означало: вже виходить заміж (“Ростуть дівчата швидко, як з води...” В. Зубар).

8. Але він майже фізично відчував, як веде на аркані приборкану звіздочолу звірину, рідкісну й примхливу, що донині воліла зворохобити тільки людську уяву й дитячі сни (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

9. Вовчок, що досі обмежувався роллю сторожа сапальників і “близнят”, без запрошення підводиться з рядків і теж підходить до чесної компанії в надії одержати не до кінця обсмоктану кістку й умочену в борщ скоринку (“Волове очко” В. Бабляк).

10. Тоді я ще не міг повністю збагнути страшного змісту зловісного речення: “Розмовляти тільки по-румунськи!” (“З жовтого листа спогаду” В. Бабляк).

11. Холодно біля скрині, де сиджу в дірявому кожусі, на нетопленій печі, коло відер з замерзлою водою і ліжка, під яким куняє на дідусі руде тижневе теля (“З жовтого листа спогаду” В. Бабляк).

12. Щось кричало на спаді моєї свідомості: “Ти, найчесніший молодик на світі, мусиш чекати милосердя від своїх катів-мучителів, що виконують чужу волю інших катів-мучителів, які звеліли, щоб ти стояв навколішки серед брудного, затоптаного піску на березі моря” (“У царстві вертухаїв” М. Івасюк).

Вправа 5

Знайти в реченнях слова, у яких при словотворенні чи словозміні можливі чергування голосних фонем.

1. Але схід сонця щоразу бив у дзвони моїх надій (“Мій рідний край” М. Івасюк).

2. Поет підніс усім дарунок: освячене на невмирущість велике українське слово (“Зустріч з Іваном Франком” М. Івасюк).

3. Від озера лине Поклін комиша, Тебе покриває Мій зір і душа (“Колискова” М. Івасюк).

4. Торкається шибок Лиш сяєво зір, Шумить десь далеко Смарагдовий бір (“Колискова” М. Івасюк).

5. Хай ніч, любий сину, Снує срібний шовк. Ти спи — на сторожі Безмежна любов (“Колискова” М. Івасюк).

6. Хтось гуде басовито, як кіцманський піп у церкві, а інші неначе всі разом молитву проказують (“Пігулки для матері” М. Івасюк).

7. Коні тупотіли по сухій землі до фортеці, надійно зачиненої, з недремним вартовим на вежі (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

8. Невже ж і в собі осінь чуєш, студену осінь, - без надій, без світла, без тепла, без чару і без весняних ясних мрій?.. (“Під осінь” В. Карбулицький).

9. Я спитав, чи ти кохала, Чи пізнала вже любов? Чи щовечора зітхала Після зустрічей, розмов? (“Я спитав...” Д. Загул).

10. Закрий мені назавжди очі, щоб я не бачив небо голубе — все ж в темряві сліпої ночі я завжди буду бачити тебе. Ти оглуши мене раптово, щоб я не чув симфонії стихій — все ж я почую твоє слово, почую навіть шелест твоїх вій. 11. Закрий мені уста сьогодні — нікому не вповім свого жалю; і все ж з німих кутків безодні ти завжди чутимеш моє: “Люблю” (“Закрий мені очі” О. Масикевич).

12. Воно, мабуть, недивно: очікування останніх відлічених тобі секунд життя іще не пояснив ніхто, так само, як насправді ніхто не пояснив життя після смерті чи життя в материнській утробі. Всі оті недолугі, надумані фантазії псевдописарчуків про загробне життя — не що інше, як страх їхніх авторів перед майбутнім і намагання вистрибнути за обруч власного безсилля перед невідомістю тління (“Щоденник страченої” М. Матіос).

13. Твій лист я тримав у долоні, Та довго читати не міг, Дивився на квіти червоні, що впали з конверта до ніг (“Лист” М. Марфієвич).

Вправа 6

Знайти в реченнях слова, у яких при словотворенні чи словозміні можливі чергування приголосних фонем.

1. Жени свою дерюгу, аби не спізнилися (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

2. Отам на галявині, вельможний боярине, лежить у траві звіздочолий олень (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

3. Я несу вінок любові Вам, поете дорогий (“До поета” П. Амбросій).

4. У бетонних берегах вітру холод мармурових думок і лід синіх усмішок, і металеві спіралі життя (“Вільний рельєф” В. Кожелянко).

5. Є запах гострокутний засліплюючого кольору, схований у срібно бетонних глибинах, з неприємними нечемними манерами запах страху (“Грані мовчазної свідомості” В. Кожелянко).

6. Я був убитий у житті минулім, в трикутному затінку пірамід, де втоптана в пісок блискуча мідь зірок, що з неба випали, як послулі (“Джинси не винні” В. Кожелянко).

7. Серед сотні доріг — дві до щастя І одна — до високої кручі. Скільки можна мовчати? Дивися — Серце попелом сиплеться в ніч (“Завтра вранці розпуститься брунька” С. Пантюк).

8. Надлетіла тиха мрія Чарівна, І в душі цвіте надія — Знов весна (“Надлетіла тиха мрія ” О. Маковей).

9. Звук вони чують, змісту не розуміють. Не слухають душами. Душі в них глухі (“Дев’ята симфонія ”С. Яричевський).

10. Цікаво, на старості людина печально-неметушлива лише від досвіду і знань, чи печаль старіє разом зі своїм носієм-господарем і робить людину мудрішою? Може, навпаки — мудрість робить людину печальнішою? А чи є таке поняття — більшої чи меншої печалі? Вона ж, як Бог, — ота невидима,

але повсюдна, не обмежена ні простором, ні часом, не облікована найточнішим приладом, мало коли узгоджена із розумом, але завжди скоординована із серцем — її величність і її примхлива примадонність Печаль. Розкішніша розкішниця, аніж найдорожчі коштовності султанського гарему. І завжди — тільки з великої літери (“Щоденник страченої” М. Матіос).

11. Люди не люблять тужити. Вони взагалі нічого не люблять. Люди заздять на добро сусіда, на худобину більшу, курку жирнішу, дружину кращу (“Солодка Даруся” М. Матіос).

12. Усю цю муть під назвою щоденник життя розумна людина могла би помістити в п'ятеро — десятеро слів: народилася — любила — страждала — народжувала — втрачала — мучила — вмерла (“Щоденник страченої” М. Матіос).

Склад

Вправа 7

Слова в поданих реченнях поділити на склади. Визначити, до яких типів належать склади (відкриті, закриті; прикриті, неприкриті). Обґрунтувати межу складоподілу всередині груп приголосних звуків. Знайти склад, до якого входить найбільша кількість звуків.

1. Ми тобі поможемо...Обгорілу рванку, Знімемо лахміття з молодих плечей...Прийде час - надінеш свіжу вишиванку І як рівна станеш в храмі між людей (“Золотий серпень” В. Зубар).

2. Задивилось поле в небо криницями, у воді прозорій стигне голубінь. В серці хлібороба дзвонить пшеницями, Дзвонить пшеницями далечінь (“Задивилось поле...” М. Ткач).

3. Та мовив я: “Мене не спиниш ти Пекучим жалом гордого докору. Якщо люблю — не перестану йти! А як впаду — то сходячи на гору!” (“В ніч мого народження” М. Ткач).

4. Над далеким гаєм розцвітає квітка сонця. Хочу зірвати її і понести в світ, людям (“Земля” С. Будний).

5. А земля росте зеленим житом І дубами у гаю шумить. Я без неї дня не міг би жити, А із нею — вічно буду жити (“Буду палко землю цілувати” С. Будний).

6. Я мало так іще зробив. І сумнів в душу загляда: Чи так я жив, чи так любив, Вклонявся людям і садам? (“На теплу землю упаду” С. Будний).

7. Я — молодий нащадок Прометея, І серце й груди в мене — у вогні. Народжений великою землею, Віддам для неї помисли ясні (“Я — молодий нащадок Прометея...” С. Будний).

8. Мов та лілія ніжна і біла, що росте на дзеркальній воді, Так і ти в моїм серці зацвіла, Пелюстки розгорнула бліді (“Мов та лілія...” Д. Загуг).

9. Моя сердечна Україно, Країно юнацьких мрій! Не раз я падав на коліна І кликав: “Я твій! Я твій!” (“Моя сердечна Україно ” Д. Загуг).

10. А лихо розумне — воно тебе взяло, до себе навіки віків прив’язало (“До...” Г. Воробкевич).

11. Ви не люди, ви гірше катів, Ви падлюки мерзенні, лукаві, Ви підняли братів на братів, Самі ж хочете жити у славі, Ну і слава ж вам, слава повік, Але слава із крові пожарів! (“Війна” І. Бажанський).

Наголос

Вправа 8

Поставити наголоси в усіх повнозначних словах речень. З’ясувати функції наголосу в цих словах.

1. ...Криницями поле зорить, як очима, Дзвонить тихим дзвоном — думою століть, Підіперши небо дужими плечима, хлібороб, мов колос, в пшеницях стоїть (“Задивилось поле...” М. Ткач).

2. Линь же у небо, як сокіл, Любов міцнокрила моя, Спалюй мене на попіл, Вітром розвіюй в поля (“Любов” С. Будний).

3. І за тисячу літ будуть стрічі закоханих ждати, І за тисячу літ будеш юно мені усміхатись, Моя казко вкраїнська — і тривого моя, і зоре...Через тисячу літ я прийду до вас, гори (“Через тисячу літ...” П. Палій).

4. Напишися, слово, напишися Так, як ще ніколи не писалось. На папері чистому озвись, Як у серці у моїм озвалось (“Напишися, слово” Б. Мельничук).

5. Уже мовчало небо...вітер...сливи...І промінь сонця на узгір'ях гас. А світ стояв, як мельник, в білім мливі. Шукав когось. Мене, а може, вас (“Уже мовчало небо...” В. Місевич).

6. Не розівчися, душе, говорити, Зривай із уст печатки без страху! Не страшно вмерти, якщо встиг прожити Бодай хоч день отак, як на духу (“Не розівчися, душе, говорити...” Т. Севернюк).

7. Я так тебе люблю, як пахнуть айстри, Сумую по тобі, як плаче дощ. Без тебе мучусь, Як в шуканнях майстер, Заблуканий в скрижалях древніх площ (“Я так тебе люблю...” Т. Севернюк).

8. Я не знаю, коли ще побачу, Як сьогодні покину я вас. Та дрібними сльозами заплачу На чужині за вами не раз (“Розіслалась далека дорога...” Д. Загул).

9. Здається мені, що я знов відживаю, І будяться мрії, надія росте, Назустріч спішу десь життю чарівному — А, може, ти знову полюбиш мене? (“Здається мені...” І. Діброва).

10. Такої пісні я бажаю, щоби була сумна-сумна і щоб тужна була без краю — така, як доленька моя (“Хотів би...” С. Канюк).

11. Ох, не тужи, зболіле серце! Надійся і шукай у мріях раю! Як зацвітуть у гаю верболози, Побачимо тебе, наш рідний краю (“Як зацвітуть верболози” І. Карбулицький).

12. Щось, може, і віщують зоряні світила... Напевно, й сонце щедрі дари принесло... Мені весна у кузню двері відчинила, щоб на ковадлі душ кувати чересло (“У білім воскресінні” О. Масикевич).

Повний фонетичний розбір слова

Вправа 9

Виконати повний фонетичний розбір виділених слів.

1. В **останню** мить останній подих змоги Візьми у мене, доле, під грудьми, Та не **візьми** до матері дороги, **Найпершої** любові не візьми (“Поклич мене” М. Ткач).

2. Що — “вороги”! Вони, як ордени, — Їх не дає нам **доля** за **нізачо**. Як є вони — не жаль і сивини, Бо щось зробив, життя не **проледашив** (“Іронічне” Г. Тарасюк).

3. Залиште її з тугою удвох на протягах **віків** під сонцем вічним. Коли **ридає** жінка — плаче Бог і ставить Сам — за нас — **небесні** свічі (“Ридає жінка” Г. Тарасюк).

4. Можеш мене не чекати, бо я **приходитиму щоднини**. Так, як до квітки — стеблина, як до **годинника** йдуть години (“Можеш мене не чекати” М. Бучко).

5. Між мовчанням і словом **Переходять** роки. Між **мовчанням** і словом — **Тільки** дотик руки (“Між мовчанням...” В. Вознюк).

6. Те **відлуння** в моє серце **б’ється**, І воно спішить за ним услід. Стихли кроки, та не стихне серце — Жду тебе з **далеких** літ (“Відлуння твоїх кроків” В. Вознюк).

7. Яка погода в нас? Така, Що є нечувані **новації**. Бо ж **танцювали** гопака Під українську **радіацію** (“Про нечуване і небачене” М. Матіос).

8. **Присягалась**, що **кохаєш**. Було в часи весни. І **звінчалась**, все забула З другим восени (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

9. Минули **дні** свободи, Настав науки час, Із вежі **дзвін** озвався, До школи кличе нас. Кидаймо ж всі забаву І з Богом — в добру путь, До школи **поспішаймо**, Де нас науки ждуть (“Минули дні свободи...” Г. Воробкевич).

10. **В'ялить** зима і засипа снігами Мій рідний край... В нім голос **жизні** змовк. Розмову тут заводять між гробами **Зловіщий** крук і хижий вовк (“Убогий край” Т. Галіп).

11. А там і десть, в сумній **далечині**, Свята **земля** туманами повита; **Владичуть** там, як в ті забуті дні, І страх, і плач, і дума сумовита (“Східний переказ” Т. Галіп).

12. Як я ненавиджу силувані паперові схлипування — шмаркання — виправдання багатослівних **письменників**, що плутаються у власних думках, як ноги **п'яної** людини! Хіба ця багатослівна сповідальність може замінити прижиттєву відповідальність людини за її **прижиттєві** провини?! О, ні! Жодна, навіть найрозумніша, книжка, найчесніший щоденник не може ані відтворити, ані замінити смаку і смислу самого життя. І немає жодного значення, де ти **гортаєш** своє минуле, — на тюремних нарах, на лікарняному ліжкові, за письмовим столом чи на тому світі (“Щоденник страченої” М. Матіос).

Фонетичні засоби милозвучності

Вправа 10

Прочитати виразно уривки. Визначити, які фонетичні засоби сприяють милозвучності художньої мови.

1. Я вами любувався...Ви сад мій розбуяли, Чистінь подарували пелюсткам. Чому ж тепер невдячною печаллю Свій борг я повертаю вам? (“Крізь даль розлуки знов” В. Колодій).

2. Треба бути глухим, щоб не чути ту мову, Треба бути мудрецем, щоб збагнути її (“Поле” В. Місевич).

3. Де небезпечне лихо — Самість — Привільно ходить між людьми, Де ще царює кротке — “замість”, А не тверде й коротке — “ми”! (“З тобою я, життя...” Т. Севернюк).

4. На святій моїй безкрайній милій Україні Вруняться високі трави і крянги полині. Не від того полиночку так гірчить на серці, Чом нас ділять: східняки то, а то — западенці (“На святій моїй...” А. Душак).

5. Дерева змокли. Просяться до хати. Займають чергу аж біля воріт. Я ж сумніваюсь: А чи їх впускати? Боюся холоднечі мокрих віт (“Дерева змокли...” В. Вознюк).

6. А тим, кого гоїть уже не треба, Не прийде хто з полону чи з імлі, Не пошкодуймо душам їхнім неба, Як поховать по-людськи не могли (“Із Хосту...” М. Матіос).

7. Знов пече і коле незабутнє, давнє, І встає у мріях квітка лісова. А кохання — наче перша зав’язь рання, А розлука — як завія снігова (“Ти — моя зірниця...” М. Матіос).

8. Нас ділять гори, ділить море...Одна зоря горить у вишині: То це в святім огні Горить двох душ любов і горе (“Розлука” Т. Галіп).

9. Мороз...Заковані в леди стави й ручаї, пірнули в сніг хати, й хрести, й могили тлумно, і край цілий, немов одно велике трумно... Народе мій, чи в тебе, може, серце замерзає? (“Зимовий образець” С. Яричевський).

10. Блакитним ранкам, білим дням, на глум рожевим вечорам І нам наперекір — З безодні встав червоний звір, Одвічний звір — З-за залізних брам... Ти кажеш: брат з-за дужих ґрат? — Я скажу: кат і хам! (“Блакитним ранкам...” Д. Загул).

11. Іде весна, паде тиран, Валиться велетень старий! Встає народ з твердого сну, Будує світ і лад новий! (“Весна іде” І. Діброва).

12. А я кажу іще протилежніше: людина, а тим паче людина-жінка, не може мати більшого тоталітариста, і гнобителя, і ката, ніж вона сама (“Щоденник страченої” М. Матіос).

Вимова голосних звуків у наголошеній і ненаголошеній позиціях

Вправа 11

Затранскрибувати слова з ненаголошеними голосними [e], [u], [o].

1. І полетів у клоччя Блискавки білий шал. Згасли повстанські очі В бункерах диких клал (“Ідеологізований пейзаж” М. Матіос).

2. Не забувай моє ім'я. В потоці суєти та буднів Мене у тебе більш не буде — Не забувай моє ім'я (“Тріолет” М. Матіос).

3. Прощення хочем. Жаль, прощать не вмієм. Збираєм гонору і слів гурти...Ех, скільки доль у світі самотіє Із примхи, із достатку, з глупоти!.. (“Як з примхи...” М. Матіос).

4. Не треба мудростей високих — Пощо словесну воду лить. Он плаче хтось. Ступи два кроки: Людино, що тобі болять? (“Людино, що тобі болять?” Б. Бунчук).

5. Необачно ріжуть по живому, Зашивають, звісно, по німому... Та істота в дзеркалі кривому Не належить, певно що, нікому (“Необачно ріжуть...” М. Лазарук).

6. Ви не так прощаєтеся. Ви Ще не знаєте, як се далеко буде. Не схиляйте, любий, голови, Бо корона упаде між люди (“Ви не так прощаєтеся...” В. Китайгородська).

7. Все минає — по колу, по колу... Приголуб мене: холодно (“Вистиг день” К. Міщенко).

8. Тоді умреш, зболіле серце, й не буде жаль тобі вмирати, бо смерть тобі прислугу зробить, щоб днів своїх не проклинать! (“Під осінь” В. Карбулицький).

9. Моя любов живе, живе сама собою, не знаючи, чи ми ще зійдемося з тобою. Моя любов взаємності не просить, вона розлуку твердо переносить. Та знай одне, як на шляху загину, що я тебе любив, тебе єдину (“З листа до неї” Т. Галіп).

10. Моя любов — мов білий лебідь, Черкала в хвилях срібний шлях І вмить, з нечутним співом серця, Завмерла в мене на руках (“Моя любов — мов білий лебідь...” В. Кобилянський).

11. Народ був і лишиться таким поганим, поки йому самому не стане зовсім зле. А поки добре — народ поганий. Тому й нападає на слабшого (“Солодка Даруся” М. Матіос).

Український алфавіт. Співвідношення між буквами українського алфавіту та фонемами української літературної мови. Букви на позначення голосних і приголосних фонем

Вправа 12

Усі слова з наведеного уривка записати в початковій формі за алфавітом. Виписати слова, кількість букв у яких відповідає кількості звуків. Виписати слова, у яких: а) літери я, ю, є, ї позначають два звуки; б) літери я, ю, є позначають один звук.

1. ...Ніби мене позичили. Як решето у дбайливого сусіди. Ніби мене позичили і ніби повернути забули (“Ніби мене позичили...” К. Міщенко).

2. Жодну здобич свою не відносив на торг. Я живу — і у цьому єдиний мій борг. Це багатство моє і єдина біда, І лише Україні цей борг я віддам (“Я не зраджу ніколи...” С. Пантюк).

3. Минають літа, але щастя Не падає манною з неба, І люди боротися вчаться, В життєвих блукаючих нетрях (“Філософсько-ліричний відступ” С. Пантюк).

4. Я так люблю на цьому світі дуже, Усіх і все, і радість, і печаль. Мені ніщо у ньому не байдуже — Як щастя злет, так і утрати жаль (“Я так люблю...” А. Душак).

5. Променилась у очах любов — Чиста, наче білий цвіт лілеї. Я тулилась знову, знов і знов До руки гарячої твоєї (“Нічка заколисувала дім” А. Душак).

6. Я не каюсь, ні в чому не каюсь І любові у серці не страчу. Лиш крізь сльози в очах усміхаюсь Й на вустах із усмішкою плачу (“Обпадають листки яворові” А. Душак).

7. Ти зрозуміти, як ніхто, зумів, Мій світ чужим для тебе не лишився, Відколи ти в житті моїм з'явився, В душі не затиха весняний спів! (“Вогнем чарівним осінь відпалала...” А. Душак).

8. В дурних і розумних перипетіях минулих років мені ще донедавна здавалося, що всі кредити, запаси і недоторканні запаси болю давно вичерпані. Та ба... Страждання невичерпні, поки в людині жевріє життя (“Щоденник страченої” М. Матіос).

9. Мій дім там, де мене чекають і хочуть, а як не чекають ніде, то я бездомна. Бездомна в оцих ось порожніх, хоч і нафаршированих усяким барахлом стінах (“Щоденник страченої” М. Матіос).

10. Тобі добре, ти, навіть, як і плачеш, то не видно. Умієш сховати сльози рясні, росу солону, смуток вогкий і несамопитий. От тільки стогону сховати навіть ти не в силах. То ж стогни, може почують тебе десь там в блакитних небесах білосніжні янголи, може зглянуться над небогою, може (“Солодка Даруся” М. Матіос).

11. Ви думаєте, що я не сповна розуму, а я лиш не сповна щастя (“Солодка Даруся” М. Матіос).

12. Як добре, що іноді в житті трапляються миті, про які не знає жодна душа, окрім тої, що своїми руками творить ту мить! (“Солодка Даруся” М. Матіос).

Уживання апострофа та м'якого знака

Вправа 13

У словах замість скісної риски поставити апостроф або м'який знак. Аргументувати свій вибір правилом.

1. А там, за шибкою вікна, Вітри в/ють гнізда в верховітті І наймиліша в цілім світі Цвірін/ків пісня голосна (“А там, за шибкою...” А. Душак).

2. Шануймо наших близ/ких, коли вони є з нами, Коли в серцях гарячих живії б/ють ключі. Опісля уже пізно вмиватися сл/озами, За душі даючи їх великі калачі (“Шануймо наших близ/ких...” А. Душак).

3. І плине час білим птахом в чисту голубін/. Чому це нас роз/єднала тиха далечін/? Скажи, чому на моїх вустах є тін/ журби? Луну одну залишив для мене ти (“Відлуння твоїх кроків” В. Вознюк).

4. І ми, гуцули і русини, з-за ґрат в/язниц/ і з-за стовпів кордону вели розмову із тобою, як з долею своєю і сумлінням (“На горі Чернечій” М. Івасюк).

Лиш на печал/, мов проклята, гарує душа моя — Христове розп/яття... О, ця печал/ маєтки не вартує — Вона вартує смерті чи життя (“Лиш на печал/...” М. Матіос).

5. Моє ім/я з п/яти фатал/них літер До губ Твоїх прикотит/ пізній вітер І припечатає, а може, припече (“Моє ім/я... ” М. Матіос).

6. Яке то дерево — смерека? В твоєму дусі — верховіт/ її. Мов твій нескорений порив далекий, Вона в підхмар/ї грозянім стоїт/ (“Кобилянська відписує Лесі” В. Кушнір).

7. О, які ви люди!? Як би то ви знали, Як серце любов/ю моє до вас горит/... Ви би не кричали та не нарікали, Бо то, люди, ой дуже болит/ (“Не знають/...” І. Бажанс/кий).

8. Може, людині й не варто хотіти так багато пізнати, бо дуже вже він важезний — вантаж пізнання... А з іншого боку... нам нічого не заважає переінакшити плин одноманітних днів. Однак, не змовляючис/, ми чомус/ ц/ого не робимо. Ми навіт/ не обговорюємо можливіст/ бодай дрібних, але видимих, змін. Іноді здаєт/ся, що всі раніше живі наші клітини — завапнувалися, втратили еластичніст/, так, як втрачают/ його позбавлені кал/цію кістки на старості. Нас покарано тим, що найперше й безпомил/но вказує на швидке старіння людини — консерватизмом. Так, що ніщо інше, як старечий консерватизм — небажання змінити бодай на йоту плин законсервованих у своїй одноманітності днів (“Щоденник страченої” М. Матіос).

9. Таки так: життя і страждання — сіамс/кі діти. І жоден найвправніший хірург не роз/єднає їх, не порушивши тієї гармонійної системи, яку заклала в них сама природа. Хм... ну й придумала: гармонійна система сіамс/кого каліцтва (“Щоденник страченої” М. Матіос).

10. Люди навіщос/ мордують/ одне одного із садистс/кою витонченістю, ніби складають іспит на ремесло ката. Навіщо? Що вони цим доводять/? Уміння бути жорстокими? Про те, що людина народжує/ся жорстокою, зрозуміло звідтоді, як малюк з особливою насолодою розриває нутрощі впізнаваної — улюбленої — іграшки. А розумні дорослі дяд/ки з тітками? В ім/я чого знущають/ся над собою своїми ж руками? Ну, зрозуміло, якщо там помста, реванш, іще якас/ дурня. А чому себе поводять/ так само ті, що люблять/; ті, що не можуть/ обійтися одне без одного? Може, любов — суціл/на помста за не реалізоване колис/ із кимс/ іншим шаленство — і біл/ше нічого?! Розрив улюбленої іграшки на клоччя? (“Щоденник страченої” М. Матіос).

11. Пам/ятаєш Січ ту нашу, Де ми гралис/ громадами, Люті бої заводили Дерев/яними шаблями? (“Братові моєму” С. Воробкевич).

Велика літера у власних назвах

Вправа 14

Переписати речення, вибираючи з дужок велику чи малу літеру.

1. Над (П, п) рутом у лузі барвінок вже рвуть, До шлюбу зелені віночки плетуть: В хатчині заграли і скрипка, і бас, А гості співають: — веселість у нас (“Над Прутом” С. Воробкевич).

2. (Б,б)уковино, (Б,б)уковино, Мій солодкий краю, Заболить серденько, Як тебе згадаю (“Ой немає краю в світі” збірник Л. Ященка).

3. Де хто ляже — (Б,б)ожа (В,в)оля, — Є де спати, много поля, Є де голов приклонити, А зірниці ймуть світити (“Нічліг” Ю. Федькович).

4. Виростай же, руський (Б, б) оже, Пшеницю, як лаву! Хай зародить моя нива На співацьку славу (“Нива” Ю. Федькович).

5. Прости мені, народе, Прости, що я ненавидів тебе. Ненависть — це дочка мого кохання. Не лиш тебе я так ненавидів! Багато гірш ненавидів себе, Що я твій син, (С, с)іоне дорогий, Що я ненавистю люблю тебе (“Плач Єремії” К. Ластівка).

6. Не тільки люди, але й сатана нервує, коли комусь добре трохи довше, ніж собі планує сатана. Навіть у сатанинські плани вносять корекцію прості люди, що вірять у (Б,б)ога, говіють і постять, вчать дітей послуху і отченашу, поминають мертвих і дбають про майбутнє своїх дітей (“Солодка Даруся” М. Матіос).

7. Чом красна (Б,б)уковина Дзвенить від гучних нут, Від гір (К,к)арпат високих І аж по синій (П,п)рут?.. (“Збудилась Русь” С. Воробкевич).

8. Аж під зиму він полинув Понад (З,з)бруч, (Д,д)ністер і (П,п)рут (“Соловієві України Миколі Лисенкові в привіт ” О. Попович).

9. Дзвенить гомін стоголосим стогоном Від (Ч,ч)орного (М,м)оря до (П,п)рип’яти (“ Дзвенить гомін стоголосим стогоном...” Д. Загул).

10. Не вернеться (І,і)ван назад в свої (Р,р)розтоки, Не привіта його вже матінка стара (“Галата” М. Марфієвич).

11. До тебе, моя (В,в)ерховино, Зелене (П,п)ідгір’я моє, Я їх посилаю щоднини, Як сумно на серці стає (“Далеко від рідного краю...” Д. Загул).

12. А той спів — то піснь народу Від (К,к)арпатів по (К,к)авказ (“Соловієві України Миколі Лисенкові в привіт ” О. Попович).

Правопис географічних назв

Вправа 15

Виписати з речень слова і словосполучення, які є географічними й топографічними власними назвами. Прокоментувати їх написання. Що ви знаєте про ці географічні об'єкти?

1. Над Прутом у лузі хатчина стоїть, Живе там дівчина хороша, як цвіт; В її очі — зірниці, що світять вночі: Побачиш їх, хлопче, — вмирай і мовчи! (“Над Прутом” С. Воробкевич).

2. За вітчизну кохану Пролити з серця кров? І де палкіше люблять? Де співу більше чуть? То наша Буковина, Наш срібно водний Прут! (“То моя Буковина” С. Воробкевич).

3. Десь є Польща — для поляків, Для юдеїв — Палестина, Для волохів — Волощина, А для німців — Німеччина (“Наша ненька Буковина” З. Канюк).

4. Черемоше чистий, Камені вмиваєш, Чи ти і мій смуток На серденьку маєш? (“Черемош” З. Канюк).

5. Боже милостивий, Мушу силу мати, Аби в Черемоші Втіхи не шукати (“Черемош” З. Канюк).

6. Бояри з Чернівців, Хотина, Чаплинців, Оршівців, Лукачан, Заставни охоче з’їжджалися до Сафронія, бо він умів потішити розповідями про свої незвичайні пригоди (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

7. На Чорногорі — мов ропа солона, На Шпиці — гостра, на Синиці — сонна, А біля Писаного Каменя — щіпка, До неї кожен зразу привика (“На косовиці” В. Зубар).

8. З ними відлітав Яків то в родинне гніздо — линовецький масток батька на Чернігівщині; то в Ніжинський ліцей, де після занять вони усамітнювалися з Миколою Гоголем (“Живою душею в Україні витай” В. Дячков).

9. На Буковину, як у Палестину, відпроситься душа колись (“На Буковину, як у Палестину...” Б. Бунчук).

10. Були богині із Еллади, і доньки, й матері богів (“Українській грекині” В. Вознюк).

11. Од Чорторії поза Київ — тяжкі дощі (“Київ. Шостого серпня” В. Вознюк).

12. Повз Чуньків осінній, повз Брідок ніс Дністер живлющий холодок (“Заповіт Євгенії Ярошинської” Б. Мельничук).

Подвоєння та подовження приголосних

Вправа 16

Переписати речення, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені літери. Пояснити правопис слів, у яких відбувається подвоєння приголосних.

1. Того ж таки дня поо(б,бб)ігав ціле село, до кожної хати заглянув, кожного привітав (“Громадський вихованець” О. Попович).

2. Перли ра(н,нн)ьої роси звисали ще з високих дерев, удари сокири не заколючували ще спокою густого лісу (“В лісі” Є. Ярошинська).

3. Попри її слух пересовується легко, мов со(н,нн)а мрія, мов бренькіт бджіл, мов шовк, що волічється по струнах, — предивно ніжний, співучий голос, що всю її душу немов у облаки небесні здіймає (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

4. Старі, громами нарушені смереки, оставлені нетикано, стояли сумно, простягаючи напі(в,вв)исохлі рамена від себе далеко, мов безпомічні старці, силуючись надармо здержувати вітер (“Битва” О. Кобилянська).

5. Ви знали, що гармонія не може існувати, не може ві(д,дд)ихати, наколи між людьми, що хотять між собою гармонійно жити, не останеться ще щось таємничого (“Думи старика” О. Кобилянська).

6. Але ви вже не нагадуєте мені мій дити(н,нн)ий вік (“Думи старика” О. Кобилянська).

7. Не в час душа моя спрагнула барвистих весняних вінків; осі(н,нн)я студінь їх погнула, осі(н,нн)ій вітер їх розплів (“Осінь” Т. Галіп).

8. Та Йванів тато, хлоп заможний, письме(н,нн)ий кріпко та й побожний, не був, як інші мужики, а мав собі свої думки (“Вибір стану” Т. Галіп).

Моя доля присудила мені ві(д,дд)алитися від людського товариства (“Над Дністром” Т. Галіп).

9. У далекому півде(н,нн)ому краю живе птаха пелікан: не дуже — то вона велика, ба й немала вона (“Пелікани” С. Яричевський).

10. Се новочасний пролетар веселої на(д,дд)унайської столиці (“Пролетар” С. Яричевський).

11. Ах! Ті русини справді ні історії, ні літератури не мають! — запищала ніжна па(н,нн)очка, глумливо підносячи губи (“Малий гуцулик” К. Малицька).

Вправа 17

Переписати речення, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені літери. Пояснити правопис слів, у яких відбувається подовження приголосних.

1. Камра(т,тт)я яму темну му вкопали І на спочинок бідного в ню склали (“Пречиста Діво, радуйся, Маріє!” Ю. Федькович).

2. Сей воли най наганяє, Той за плугом най іде, Сей в рі(л,лл)ю най зерно сіє, Той най борону веде (“Руська піснь” С. Воробкевич).

3. Бездо(л,лл)я, лихо і грозу зносили і вони, На бойовищах лили кров Із серця, як і ви! (“Що старий Прут каже” С. Воробкевич).

4. Сіли таки на призьбі, й почались допити та оповіда(н,нн)я й усе нові обніма(н,нн)я, котрі аж жінка учителя перервала, запрошуючи на обід (“Громадський вихованець” О. Попович).

5. Вона заробляла собі на прожиток ши(т,тт)ям та тка(н,нн)ям (“Найбільший скарб” Є. Ярошинська).

6. Прикрите таким способом ізгори обли(ч,ч)я, з малими примерклими сивими оченятами, з притятим під носом вусом, із небритою бородою, як сивою стернею, виглядало якось невиразно, так що старому не можна було зміркувати віку (“Туга” О. Маковей).

7. І бачу, як конаючий сернюк біжить із страше(н,нн)ою прудкіс(т,тт)ю, ні, майже летить, бо аж сухе су(ч,ч.)я під його ногами хрупотить (“Конаючий сернюк” І. Синюк).

8. Ходить Дзуньо вечорами попід ти(н,нн)ю і нудьгує (“Розбита скрипочка” І. Дошівник).

9. Снується біле павути(н,нн)я; Тоненька нитка павука (“Бабине літо” Д. Загул).

10. Тепер не час елегій і скиглі(н,нн)я (“Наш час” О. Масикевич).

11. З велі(н,нн)я долі ми не мали жодних стріч, хоч часу й роздоріж було багато й досі (“Контрапункт” О. Масикевич).

12. Бджоли стелять золоте снува(н,нн)я. Тільки не чує Флорія їхнього брунжа(н,нн)я, бо хата аж виляскує жіночими голосами (“Білий дощ травневого цвіту” О. Сенчик).

Правопис префіксів

Вправа 18

Переписати речення, розкриваючи дужки й вибираючи потрібну літеру; пояснити правопис префіксів.

1. У синє море сонце ясне тоне І своє світло, ніби кров, червоне По всій країні доокола сіє; А там зозульку в гаю десь чувати, А там дзвіночок став селом кувати, Там в борі вітер листом шелевіє: Пр(е,и)чиста Діво, радуйся, Маріє (“Пр(е,и)чиста Діво, радуйся, Маріє” Ю. Федькович).

2. Ро(з,с)сипся же, пісне моя, Та й не схаменися! — Де попадеш руське серце, Отам пр(и,е)горнися (“Нива” Ю.Федькович).

3. Ро(з,с)стеліться цвітом за кордоном, поклоніться низьким поклоном, ро(з,с)кажіть, як ми вмивались кров’ю, як горіли до братів любов’ю, що їй не спинять ні кордони, ні прокльони, ні всі заборони, що їй не можуть побороти ні окопи, ні колючі дроти, що їй не вб’ють і всі гармати, бо нам всім одна лиш рідна мати — Україна! (“Привіт ” О. Маковей).

4. Пісню величну на честь твою зложу, бо надивитись на тебе не можу. Хто тобі дав ту красу ненаглядну, усміх ро(з,с)кішний і постать пр(и,е)надну?.. (“Хто тобі дав ту поставу пр(и,е)надну... ” О. Маковей).

5. Гей, як дзвонять нині дзвони гучно, дзвінко, мило, чисто, таємничо, урочисто! Се ж бо нині міліони Пр(и,е)забули болі, стони — гей, як дзвонять нині дзвони! (“Великодні дзвони” С. Яричевський).

6. Воля! — той регіт над нашими ранами — Сонце сміється над нашими трупами... Покриті плямами, гасламит п'яними — Пр(и,е)биті страхіттями-круками (“Дзвонить гомін стоголосим стогоном...” Д. Загул).

7. Не бути у парі мені мені вже з тобою, Не знати і щастя ніколи, мабуть! Не знати ні чарів кохання святого, Бо наша навіки ро(з,с)ходиться путь! (“Не бути у парі...” І. Діброва).

8. Єсть одна велика Мама, що має також свої діти. Гарна вона, як світ з мірадами зірок і сонць променистих; велика вона, як простір, в котрому висить світ, як безкрая бе(з,с)конечність; Люба вона, як життя, коли є для кого жити, а добра, як Творець!.. (“Пелікани” С. Яричевський).

9. Я плакати не буду! Плачем і сльозами Ніхто ще із себе не (з,с)кинув кайдан. Щоб сонце свободи засяяло над нами, До праці стать треба чільними рядами. І — не буде паном над нами тиран! (“Я плакати не буду!..” О. Вільшина).

10. У хвилини ро(з,с)пачу дедалі частіше думаю, що життя і страждання — пр(и,е)ховані синоніми, врослі одне в одне, як сіамські близнюки (“Щоденник (з,с)траченої” М. Матіос).

11. Проте життя влаштовано так, що лють минає, як тільки трапляється найменша нагода. Боже праведний... як мало треба, щоб агресія люті п(е,и)р(е,и)творилася на сльози (“Щоденник (з,с)траченої” М. Матіос).

12. Піду я у гай, В зелений ро(з,с)май, І в нім загуляюсь до рана. Мені буде знов шептати про любов Берізка, що в білому вбрана (“Піду я у гай...” О. Вільшина).

13. Древа відмолоділи, Ро(з,с)цвітаються в садах. Ось і птахи пр(и,е)летіли — Захлинаються в піснях (“Весна” П. Амбросій).

Правила переносу

Вправа 19

Переписати речення. Виділені слова поділити для переносу з рядка в рядок.

1. В *мирському* морі хвилі гнутих спин — Від шторму в телефоннім *апараті*. Причини різні — *наслідок* один (“Причини і наслідки” В. Кожелянко).

2. Щаслива я отим, що вірила й чекала, У *різнобарв’ї* трав вслухалась в тишину, І що чиюсь печаль світанком *розвидняла*, Весняним *журавлем* злетівши в вишину!.. (“Чаклує вже весна...” А. Душак).

3. Роки летять й *вертаються* у світ. Неначе спалах давньої *атаки*, Холодна *гільза* зблиснула В траві — І сколихнулись, як знамена, маки (“Незгасні знамена...” Т. Севернюк).

4. Чому *мовчиш* Ти, Господи, чому? Твій світ так *дивно* схожий на тюрму, Дарма, що в нім не видно жодних ґрат, І що ніхто не *лічить* в ньому втрат (“До брата...” Т. Севернюк).

5. Часи *стирають* перебуте, *Десниця* долі в дзвони б’є. На хресне: “бути чи не бути” Ніхто *підказок* не дає (“Часи стирають перебуте...” Т. Севернюк).

6. Але в тобі немає *сталих* меж, Є кроки перші та нема *останніх*... Поезіє, ти в світі цім живеш Завжди за видимою *гранню* (“Але в тобі немає *сталих* меж...” В. Колодій).

7. Не вмере те *слово*, що від серця, І те, що в *пісні* щиро *лється* (“Не вмере те *слово*” В. Васкан).

8. Побачиш *діброви* зелені, Квітучий *підгірський* мій край... На мить *зупинись* і від мене Їм щирий привіт передай (“Черемош” М. Марфієвич).

9. Яке ж то серце треба мати люте — Сягнути висі на *твоїх* верхах, Щоби тебе цуратися, забути І на чужих *картавить* язиках? Але ти є. Тобі судилось бути. *Цвісти*. Світити. Жити у віках (“До мови” М. Марфієвич).

10. Мені *назустріч* — сонце. В буйнім вітровінні *дзвонить* бунтарська пісня в далині; ростуть стрункі, несхитні вежі *білостінні*; манять тривожні трепетні вогні (“Ранок” О. Масикевич).

11. Щоденник — це минуле. **Нормальна** людина завжди живе якщо й не майбутнім, то тільки теперішнім. **Зазирання** в минуле є способом злодійства, **віднімання** себе від себе. Навіщо в часи небезпек людина так приречено тримається за минуле? Одна справа — дитинство. Але ні. Дитинство — також минуле (“Щоденник страченої” М. Матіос).

12. Хто ніколи не був ревним, тому важко **пояснити** простими словами, як може здуріти чоловік за маленьку долю секунди від того, що йому **повсякчас привиджається** або причувається (“Солодка Даруся” М. Матіос).

Транскрипція

Вправа 20

Записати уривки фонетичною транскрипцією. Пояснити вживання відповідних знаків на позначення наголошених та ненаголошених голосних, подвоєння та подовження, уподібнення на спрощення.

1. Мене журливо колисали, мов невсипущі матері, гіллясті яблуні (“Мій рідний край” М. Івасюк).

2. Він бачив, як Франко плечима підпирав високе небо, збирав з людських очей одвічний гнів і метав у темінь блискавками (“Зустріч з Іваном Франком” М. Івасюк).

3. Холодно біля скрині, де сиджу в дірявому кожусі, на нетопленій печі, коло відер з замерзлою водою і ліжка, під яким куняє на солом’яному дідусі руде тижневе теля (“З жовтого листя спогаду” В. Бабляк).

4. Ой, та гарно в нас уліті, Коли квіти у розквіті! Флокси, сальвія, жоржини, Братки, наче небо, сині (“Квіти” П. Амбросій).

5. Вплив у променях сивих Місяць — мандрівник сторіч... По-українськи мрійливо Літня задумалась ніч (“Вечір заснув злотоустий...” В. Зубар).

6. Прошу тебе, не поспішай, прощання, На небокраї піднімать крило. І не буди удосвіта ячанням, А дай мені набутися, як слід (“Лукачани” М. Ткач).

7. Я кохання свого не зберіг. Тихо падає сніг. Я в цей вечір бродив би, бродив По забутім плетінню доріг, Де не раз я з тобою ходив, Де лишилися сліди твоїх ніг (“Тихо падає сніг...” С. Будний).

8. Я не дивуюся, що ми Нічого в світі не умієм (Звичайно, бідні гречкосії); На Вкраїні в бідній хаті втомлена лежала бідна мати — і безсонно днинки дожидала (“Берестечко ” Г. Воробкевич).

9. Йому любо... Десь як в раю, Пісні налітають, Пестять душу і поволі Втихають-втихають (“В окопах” І. Бажанський).

10. У вічнім сні я бачить буду поля плодючії, ліси зелені, наші буковинські, принадні, повнії краси (“Благаю...” І. Карбулицький).

11. Казала ти: любити вічно буду тебе єдино-ревно! І вимовляла те так певно. А нині?.. Сумно і комічно (“Казала ти...” С. Яричевський).

12. Я не знаю, що тисне на мене найдужче — оте сіре насумрене небо чи той раб, зарослий і виснажений, який скиглив від думки, ніби по нас почнуть стріляти (“У царстві вертухаїв” М. Івасюк).

3.2. ВПРАВИ З ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Перелік необхідних знань та умінь для успішного виконання вправ із
лексикології та фразеології

<u>№</u> <u>Вправи</u>	<u>Необхідні знання та</u> <u>вміння</u>	<u>Термінологічна база</u>	<u>Примітки</u>
1	<u>Учень</u> *розуміє різницю між лексичним і граматичним значенням слів; *знає, що таке однозначні та багатозначні слова; *вміє розрізняти багатозначні слова від омонімів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Лексичне значення”, “граматичне значення”, “однозначні слова”, “багатозначні слова”, “омоніми”.	Варто обов’язково ознайомити учнів із тлумачним словником та звернути увагу на різне оформлення багатозначних слів та омонімів.
2	<u>Учень</u> *розуміє різницю між різними групами лексики за значенням; *знає різницю між омонімами, синонімами, антонімами; *вміє відрізняти	“Омоніми”, “синоніми”, “антоніми”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речення 9.

	омоніми від багатозначних слів, добирати синонімічні ряди та утворювати антонімічні пари; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
3	<u>Учень</u> *розуміє особливості синонімів; *знає принцип утворення синонімічного ряду; *вміє добирати слова для синонімічних рядів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Синоніми”, “синонімічний ряд”, “контекстуальні синоніми”.	Звернути увагу на рід іменника “путь” в українській мові.
4	<u>Учень</u> *розуміє особливості антонімів; *знає принцип утворення	“Антонім”, “антонімічні пари”, “контекстуальні антоніми”.	Прокоментувати вживання слова “сумрак” в реченні 7 та “бистрий” в реченні 10.

	атонімічних пар; *вміє добирати слова для антонімічних пар; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
5	<u>Учень</u> *розуміє різницю між активною та пасивною лексикою; *знає різницю між історизмами та архаїзмами; *вміє визначати до якої з груп належить певне слово; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Активна лексика”, “пасивна лексика”, “архаїзми”, “історизми”.	Подати коротку етимологію незрозумілих слів. Пояснити те, до якої епохи належать ті чи ті історизми, з чим вони пов’язані.
6	<u>Учень</u> *розуміє стилістичну функцію забарвлених слів; *знає основні засоби, за	“Стилістично забарвлена лексика”, “нейтральна лексика”.	Згрупувати засоби для стилістичного забарвлення слів.

	допомогою яких можна надати пестливості, згрубілості, здрібнілості словам; *вміє виділяти стилістично забарвлені слова в реченнях; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
7	<u>Учень</u> *розуміє функції та особливості фразеологізмів та інших стійких сполук; *знає різницю між прямим та переносним значенням; *вміє виділяти стійкі сполуки від інших; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Фразеологізм”, “усталена сполука”, “афоризм”, “крилатий вислів”.	Звернути увагу на додаток Б, у якому подано тлумачення стійких сполук, що містяться у вправі.

Лексичне значення слова

Вправа 1

Виділені слова розподілити на дві групи: однозначні і багатозначні.

1. Згадай мене в вечірній **час**, Як згаснуть **зорі** всіх надій, **Замовкне** співу **звук** сумний, **Опаде** **цвіт** коханих **мрій** (“Згадай мене” І. Діброва).

2. Гей, **носив** я **смуток тихий**, Гей, носив його світами, Та й **минали** дні у смутку, **Плили літа** за літами (“Гей, сховав я в серці...” І. Діброва).

3. Сльози, **гіркі** **сльози**, як **страшно** згірчили ви **хвилі** мого **життя!** (“Сльози” І. Діброва).

4. **Вітер віє**, повіває, пісню жалібну **співає**, часом **плаче і заводить**. По землиці **смуток ходить** (“Вітер віє...” Д. Макогон).

5. О, щоб **світила** ти ввік і ввік потіхою була **душі** моїй! — і в душі **весна весела** й пишна, наче в **раю**, — а в нім — лиш тебе я **знаю** (“Надії” В. Карбулицький).

6. Ви бачите — **зорі горять** над віками, Зорять нам — нічого від нас не беруть — О, будьте, як зорі! Ставайте зірками, **Відсталим** і **темним** **освічуйте** **путь!** (“В таємні години” В. Кобилянський).

7. **Сипле, стеле сад** самотній Сірий смуток — срібний сніг, — Сумно **стогне** сонний струмінь, Серце слуха **смертний сміх**. Серед саду смерть **сміється**, Сад осінній смуток **снить**, — Сонно сиплються сніжинки, Струмінь стомлено шумить. Стихли **струни**, стихли співи, Срібні співи серенад, — Срібно стеляться **сніжинки** — Спить самотній сад (“Сипле, стеле сад самотній...” В. Кобилянський).

8. Я вас **покинув**, рідні **гори**, І в світ за сонечком пішов... На небі **грали** метеори, Як я вас **кидав**, рідні гори, — Та замість **сонця** тільки **горе** І чорну **ніч** я віднайшов (“Я вас покинув...” В. Кобилянський).

9. **Сміється сонце** з-за верхів **Листочкам** на прощання; Із-за **плачу**, із-за сміхів **Тремтять пісні** останні (“З книги життя” В. Кобилянський).

10. Так смутно-прекрасні *осінні дні*, як з шелестом *листя* пожовкле *спадає*, Нечутно той шелест за літом *ридає*, Що вснуло в сосновій *труні* — Так смутно-прекрасні осінні дні (“Так смутно-прекрасні...” В. Кобилянський).

11. Жалів осінніх *скрипалі* скидають з неба *крик* луною, як перед *безвістю глухою*. І *губляться* у сірій млі моєї *казки журавлі* (“Осінній рондель” О. Масикевич).

12. Коли б я *птахом* був і мав до лету *крила* — Над Прутом би *полетів*, де тужить моя мила... Коли б я *вітром* був і слъози міг *сушити* — Над Прутом би полетів, не дав би їй *тужити* (“Коли б я птахом був...” О. Вільшина).

Омоніми, синоніми, антоніми

Вправа 2

У поданих реченнях знайти й підкреслити слова, які можуть бути омонімами. Підібрати омонім до кожного з цих слів та пояснити лексичне значення.

1. Я край один лиш знаю, Одну лише ріку, Для них б'є серце в грудях, Для них лиш я живу (“То моя Буковина” С. Воробкевич).

2. Вже темна осінь надійшла, Зів'ялий лист паде, По листю повагом до нас Грізна зима іде (“Осінь” С. Воробкевич).

3. Дорога твоя нам слава, В серцю нашім ти єдина, Мила там, де степ широкий, Мила там, де верховина (“Наша славна Україно!” С. Яричевський).

4. І вірю я, що світле сонце волі Загоїть рани всі і змиє з них іржу — І переможеш ти свої пекельні болі І станеш, мов титан, на радісну межу (“Ти встав, мій лицарю...” В. Кобилянський).

5. Знаєш мову, що в колисці Мати тебе вчила? Полюби же її щиро, бо рідна і мила. Полюби же свою землю, Пізнай її, сину, Помагай їй У лиху годину! (“Рідна земля” О. Маковей).

6. Біла рожа, квітка гожа, Мило процвітала, Пишнотою, красотою
Многих чарувала (“Думка” Г. Воробкевич).

7. Гребля. Тополі. І хата Перша стоїть край села (“Вечір заснув
злотоусий...” В. Зубар).

8. Відійду, минуся, відлечу мовчанням, Наче лист кленовий, на
останній круг (“Відійду, минуся, відлечу мовчанням ...” М. Ткач).

9. Журавлині ключі відмикали обітні царини, За водою великою
мариласть доля, мов сон (“Балада про пісню” М. Ткач).

10. Я гнівом напою свої слова. Зачепить хто — на відсіч голова! (“На
чатах мови” М. Ткач).

11. Ще спала міцно при селі дорога, Ще брів туман ліниво на жита
 (“Дорога” П. Палій).

12. Чи тому, що, як і з ваших, ласка Хлюпала із маминих очей
 (“Мужності щоденної сестра ” Б. Мельничук).

Вправа 3

До виділених слів дібрати синоніми.

1. Час **минає тихо**, звільна, А з ним юність **неспокійна**. Озирнетесь
сюди, туди — Кожде з вас вже старцем буде (“Шануйте старших”
С. Воробкевич).

2. **Уранці пробудився** ліс І очі протирає. Ялиця, сосна, граб і бук Мов
стогне і зітхає (“Плакучий ліс” С. Воробкевич).

3. Та колишню віру духа розмела вже **завірюха** — досвіди життя...
Тяжко зраний душевно, я **поборюю** непевно молоді чуття (“Intermezzo”
Т. Галіп).

4. Далеко десь **бриніли** ніжні звуки, А близько хтось **заридав** немов, —
То плакала від щастя і від муки Моя засмучена любов (“Над Дунаєм”
Т. Галіп).

5. Зів'ялі квіти, голі віти голови до гробу **клонять**; в серцю своїм біднім, голім чую, як до гробу дзвонять моїм мріям і **надіям**, складеним у домовині (“Зів'ялі квіти” В. Карбулицький).

6. Не раз любов так холодніє й безчесно **в'яне** серця цвіт; не раз в душі так студеніє й надії **гасне ясний** світ (“Перший сніг” В. Карбулицький).

7. Зашуміла грізна **буря**, дуби похилила — в руськім **борі** найстаршого до землі **звалила** (“Над могилою Василя Продана” Г. Воробкевич).

8. Похмурніло, потемніло; мряка, чад... Хмара сива, дощі, злива — листопад... Танець тіней — сум осінній — **бурі** свист... **Журно** в **полі**, краки голі, жовкне лист (“Листопад” О. Масикевич).

9. Стоїш, **Великий**, на сторожі, А тут **вампіри** кровцю точать. Ми на землі — мов в огорожі, А нас **кати** добити хочуть!.. (“І я зажив серед пустині...” К. Ластівка).

10. Жоден сатана не має такої **сили**, як прості **люди** у час заздрості, ненависті і **помсти** (“Солодка Даруся” М. Матіос).

11. Мала **хату**, село, як втіху, І світання над ним **ясні**. А життя уперед, як **віхоли**, А життя вдалину, як в сні (“Материні світання” П. Палій).

12. Та що там бачиться! Підпорою **лаштуються** зі мною в **путь**, Коли, споріднені зі зморою, Шляхи за **обрій** поведуть (“Олешківський меридіан” Б. Мельничук).

Вправа 4

До виділених слів дібрати антоніми.

1. Моя **любов** — то вічне сонце, Вона **горить**, вона не **вмре**! І хоч спічну я в **темнім** гробі, вона горітиме огнем, Вона й тоді літати буде над моїм людом і краєм! (“Моя любов” І. Діброва).

2. Ой поле, **чорне** поле, **Широке**, мов те море! Чому ж ти, чорне поле, Все **панськеє**, не моє? (“Думка хлібороба” І. Діброва).

3. *Останні* проміння ще кинуло сонце На землю розлогу, покриту лісами, Останні проміння — і сонце *сховалось* За гори *високі*, вповиті в тумани (“З тюрми” І. Діброва).

4. Ой писав я *дрібні* листи, Мережав квітками, Ой писав я їх до тебе Дрібними рядками (“Ой писав я ...” І. Діброва).

5. Душа його, бач, *сильна* і могутча до *волі*, *світла* й *правди* все стремить; нехай на нього куль злітає туча, — його ідея вічно буде жить! (“Воскреснем!” Д. Макогон).

6. Палить бур’ян, а сійте квіти, нехай червоно *зацвітуть*, і будьте всі, як *вірні* діти, що в жертву й душу віддадуть. В *тяжку*, безсонячну годину, в хвилі ворожих всіх навал, — *любіть*, кохайте Україну, як свій *найкращий* ідеал (“В тяжку годину” Д. Макогон).

7. В моїй істоті всі барви світа, В моїх піснях всі тони струн... І *смерть* зими і *радість* літа, — В моїй істоті всі барви світа, Невпинний біль і *сумрак* струн (“В моїй істоті...” В. Кобилянський).

8. Куди ідем? Де в мирі на *ніч* станем, Бездомнії сини *нещасної* країни? Чи *мало* ще побожним християнам Крові і сліз, недолі і руїни? (“На границі” О. Маковей).

9. Нас *ділять* гори, ділить море...Одна зоря *горить* у вишині: То це в святім огні Горить двох душ любов і *горе* (“Розлука” Т. Галіп).

10. Мій *бистрий* Прут! Я знову коло нього. Таємний шум води і свіжа синь, і так *знайома* і близька *дорога* через притоку і крикливу рінь (“Коло Прута” О. Масикевич).

11. *Нікому* не є так *погано*, як нашим *ворогам*, коли нам *добре* (“Солодка Даруся” М. Матіос).

12. *Коротке*, як постріл, життя, Кипляче, неначе море. Моє золоте дитя — Мій *смуток*, і біль, і *горе* (“Три сонечка, три зернята” П. Палій).

Застаріла лексика

Вправа 5

У поданих реченнях визначити слова, що належать до застарілої лексики. Згрупувати їх за різновидами (історизми, архаїзми).

1. Береза тужно прорекла: “І я лихий сон снила: Мене сокира без жалю У провал повалила” (“Плакучий ліс” С. Воробкевич).

2. Мужик біжить, щоб не вмерти З голоду до часу, Пан зникає, коли вдасться Обчистити касу. Чому крадуть наші панки, Сказати не штука, Преці, наша Галілея Має в гербі крука (“Вандрівка” З. Канюк).

3. В темних горах, при окопах, у болоті, там зійшлися два вояки по роботі. Не зійшлися, тільки впали край дороги, поранені — сей у плечі, той — у ноги (“Брати” О. Маковей).

4. Ох, не зазнав ти, краю мій, ніколи Ні гаразду, ні щастя споконвіка, З часів татарських — вічний раб в неволі, Обдертий і ограблений каліка! (“На границі” О. Маковей).

5. За чию провину гину І п’ю смуту? Бодай в гробі так тужили, Що братів нас розлучили Кнутом люто (“В лазареті” С. Яричевський).

6. Між межами жваво, живо Жовте жниво жнуть женці. Розпочалось нині жниво, Серп аж пріє у руці (“Між межами жваво...” Д. Загул).

7. Ой спить же він на багнеті В цісарськiм дворі (“Рекрут” Ю. Федькович).

Укрився місяць зороньками, Заплакав жовняр сльозоньками (“Шельвах” Ю. Федькович).

8. Я до уст твоїх тремтячих лину І гащу оту жарінь калини (“Суниці червня” В. Фольварочний).

9. Ой ти, ладо мій, я жду тебе давно (“Фрески” В. Колодій).

10. ...Всевишній високо, цісар — далеко, а вони — зо мною. Вони — народ (“Доля і пісня” В. Мельник).

11. Попантривши відважного опришка, понехала снідання і, довго не роздумуючи, закаркала хрипливо кілька разів (“Образки з природи” І. Синюк).

Стилістично нейтральна і стилістично забарвлена лексика

Вправа 6

Із поданих речень виписати емоційно забарвлені слова. Пояснити їхнє значення. Визначити, за допомогою яких суфіксів (пестливості, згрубілості, здрібнілості) їх утворено.

1. Учїться, діти любі, читайте, гадайте, Як пчілка мідку з цвітку, розуму збирайте! Бо мудрому і на рілі пшениця уродить, А дурному не вродить нічо і в городі. Бо мудрому і кропива іде на ужиток, А в дурного і пшениця обернеться в збиток (“Учїться!” Ю. Федькович).

2. За що, Боже, на сім світі Я так погибаю? Ані живу, сиротина, Ані умираю (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

3. Мово рідна, слово рідне, Хто вас забуває, Той у грудях не серденько, Тільки камінь має (“Рідна мова” С. Воробкевич).

4. Давно вже попрощали нас З-під неба журавлі, Пташки замовкли у гаях І втихто на землі (“Осінь” С. Воробкевич).

5. Сонце ся сховало За високі гори - Тихо все дрїмає: Луг, діброва, бори. Дзвіночок там чути, Місяць небом сяє, В байраці маленький Соловій співає (“Вечірня пісня” С. Воробкевич).

6. Люблю Бога, тата, маму, Люблю всю родину, Люблю щиро нашу тиху Рідну хатину (“Кого я люблю” С. Воробкевич).

7. І зогріє, поцілує, і світами помандрує. Тихий сон по горах ходить, за рученьку щастя водить (“Сон” О. Маковей).

8. А все для дитини й життя би віддала, Щоби лиш дитина горенька не знала! Тому нема в світі над рідну мати! Буду ж тебе, мати, повік шанувати! (“Рідна мати” І. Бажанський).

9. Душа моя в твоїй знайшла собі сестрицю. В тобі мій дух відкрив життя свого криницю. І вірив я: тебе я не покину, — За тебе дам я віку половину! Вдихнула в мене ти тужливу думу, І вийшов я на світ з долини суму! (“На розпутті” Т. Галіп).

10. Наче сонечка захід рум’яний, Твої щічки принадні горять... Я тобою, красо моя, п’яний І ні слова не можу сказати. Як вечірня імла за рікою, В’ються коси розкішні твої, — Нерозгаданим жалем і журбою Оповила ти душу мені (“Ти чудова, як вечір весною...” Д. Загул).

11. Ти приходиш до мене щоночі В ту хвилинку, як міцно я сплю, Зазираєш в заплакані очі І шепочеш: не плач...Я люблю!.. (“Ти приходиш до мене...” Д. Загул).

12. Що твої очі кращі зорі, Що твоє личко краще сонця? А я в них тону, наче в морі, Близь твого стоячи віконця!.. (“На народний мотив” І. Діброва).

13. Забуті ми, забуті І світом, і людьми, Дрімаємо у мряці Рідненької мли (“Пісня з села” Т. Галіп).

14. Втихла буря. Засвітило Ясне сонце любо, мило, І всміхнулася земляця, Задзвонила пісню птиця... (“Буря” С. Яричевський).

Фразеологізми

Вправа 7

У поданих реченнях знайти фразеологізми та усталені сполуки, пояснити їхнє значення. (Тлумачення подані в ДОДАТКУ Б)

1. І буває таке безлюддя серед людей, як затемнення сонця у білий день, і така безнадія клята й пекельна скрута, коли мусиш друга спитати: — І ти, Бруте?.. (“І буває таке безлюддя...” Г. Тарасюк).

2. У сиву давнину, коли ще не було ані зими, ані снігу, квіти цвіли круглий рік (“Первоцвіт” В. Мельник).

3. У тебе, коханий мій краю, Багато лаврових вінків; Ти виплекав буйную зграю Героїв, орлів, співаків (“У тебе, коханий мій краю...” В. Кобилянський).

4. Копайте, панове! Копайте здорові! Хто яму копає — собі їй копає. Не тому могила, кому їй зробили, А тому, кого в ню відтак поховують (“Лук’ян Кобилиця ” Ю. Федькович).

5. Але дивуюся, що ми Нічого вчитися не хочем, Хоть нам наука коле в очі (“Я не дивуюся” Ю. Федькович).

6. І сниться горам сторона далека, де вічним сном страшні пустині сплять, без гір, без вод, кругом смертельна спека — ліси стряслись, збудились, знов шумлять (“Ніч” О. Маковей).

7. Мов вигнанець, обвішаний торбами, Несу свою недолю на чужину І в лісі між вояцькими гробами Сную смутні думки, де сам загину (“На границі” О. Маковей).

8. Кісткою в горлі отой Кобилиця і вся його псарня (“Доля і пісня” В. Мельник).

9. І розкололась навпіл громада. І брат брату сказав: — Іду на ви! (“Громадянська війна” Г. Тарасюк).

10. Закладений за вухо олівець воскрес, як Валаамова ослиця, й заговорив, як Лазар, экс-мертвець (“Хрестики і нулики” В. Кожелянко).

11. Колючі стерні кривавили дитячі ноги, ворожі очі краяли вразливе серце (“Мій рідний край” М. Івасюк).

12. А кохання — наче пісня пісня лебедина, А розлука — наче скошена трава (“Ти — моя зірниця...” М. Матіос).

13. А вже уранці крізь прозорість неба Дивитися, як на сурму доби Життя твого альфа і омега — Твоє село — переступа горби (“Лукачани” М. Ткач).

3.3. ВПРАВИ З МОРФЕМІКИ ТА СЛОВОТВОРУ

Перелік необхідних знань та умінь для успішного виконання вправ із
словотвору, морфеміки

<u>№</u> <u>Вправи</u>	<u>Необхідні знання та</u> <u>вміння</u>	<u>Термінологічна</u> <u>база</u>	<u>Примітки</u>
1	<u>Учень</u> *розуміє роль та важливість тієї чи іншої морфемі; *знає принципи поділу та визначення морфем у словах; *вміє визначати значущі частини слова; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Морфема”, “корінь”, “префікс”, “суфікс”, “закінчення”, “основа слова”.	Пояснити лексичне значення слів “спроквола”, “спімну”, “обчухраній”.
2	<u>Учень</u> *розуміє причини фонетичних змін та варіацій морфем; *знає основні варіанти чергування чи варіювання звуків у коренях слів; *вміє визначити корінь слова та його потенційний	“Корінь”, “звуковий варіант”.	Перед виконанням вправи рекомендуємо пригадати з учнями основні потенційні зміни голосних, приголосних звуків.

	звуковий варіант; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
3	<u>Учень</u> *розуміє різницю між коренем та основою слова; *знає чим відрізняється непохідна основа від похідної; *вміє визначати різновид похідної основи; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Основа”, “закінчення”, “похідна основа”, “непохідна основа”, “початкова форма”.	Пояснити лексичне значення слів “жура”, “струджені”, “крутосхилами”, “багрецевім”, “журавлинить”.
4	<u>Учень</u> *розуміє різницю між повнозначними і неповнозначними словами; *знає основні етапи морфемного аналізу; *вміє зробити повний морфемний аналіз слова; *може застосувати	“Повнозначне слово”, “морфемний аналіз”, “корінь”.	Пояснити лексичне значення слів “сніговиця”, “днину”, “мідяки”, “кривавиця”.

	здобуті знання на практиці.		
5	<u>Учень</u> *розуміє різницю між похідними та непохідними словами; *знає різницю між твірним словом та твірною основою; *вміє визначити твірну основу; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Похідні слова”, “непохідні слова”, “твірна основа”, “твірне слово”.	Пояснити лексичне значення слів “безгомінна”, “жовняр”, “вилічимо”, “годні”.
6	<u>Учень</u> *розуміє принципи утворення нових слів; *знає способи творення слів та їх особливості; *вміє визначити спосіб творення того чи іншого слова; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Способи творення слів”.	Пояснити лексичне значення слова “стогнання”. Звернути увагу на стилістичну роль фонетичних засобів у реченнях 7, 8, 9.

Класифікація морфем сучасної української літературної мови

Вправа 1

Виділені слова поділити на морфеми.

1. Бувало, він сидів на призьбі, **пожовклий**, наче листя, що **падало** з каштана, і слав у далину **дніпровську** ключі **одвічних** дум (“Мій рідний край” М. Івасюк).
2. Від клопотів буденних і **невдячних**, Від сварок, суперечок, суєти, Від слів грімких і кроків **необачних** Ще, слава Богу, є куди **втекти** (“Від клопотів буденних і невдячних...” Т. Севернюк).
3. **Зеленуватий** місяць **гойдався** **спроквола** на горіхах, а батько мій Григорій, **зітерши** сон з обличчя, ішов до міста у сорочці білій (“Зустріч з Іваном Франком” М. Івасюк).
4. **Кличуть**, кличуть мене **лебедині** озера, Там, де руки твої **виполіскують** зілля. Де трамваїв нема, і не пахне залізо, Там, де сонце на крилах зигзиці **завмерло** (“Лебедині озера” М. Рачук).
5. Мені **кажуть**: Тримай себе в **руках**. А в мене рук **немає** — Вони у **мого** сина (“Мені кажуть” М. Івасюк).
6. Вийду я на гору, на Бескид високий, **погляну** далеко, на край наш широкий, **спімну** нашу славу, славу **незабуту** і воленьку нашу, волю **неокуту** (“Моя дума” Г. Воробкевич).
7. Хто був за **австрійських** часів на ринку в **Чернівцях**, той, певно, бачив там велику статую Матері Божої, перед якою, звичайно, ранками, клякали **побожні** бабусі, **пошіптуючи** свої ранні молитви (“Арешт” Д. Макогон).
8. Ранять руки об **камінні** хвилі, І росить сльоза з **вишневих** зір... Може, десь в **поетовій** могилі Зойкнув не **написаний** ще вірш (“В цих смерек заплакане обличчя...” В. Місевич).
9. Ступила по стежці, що веде до **перелазу** біля криниці, відтак **попрямувала** до господарських будівель, **шепочучи** **вранішню** молитву (“Доля і пісня” В. Мельник).

10. Болить затоптаній травині, Болить надломленій ялині, Болить сполоханій пташині, Болить **зневаженій** тварині, Болить **обчухраній** смерічці, Рибині у нечистій річці, Болить за стоптану травину, І за **надломлену** ялину, І за сполохану пташину, І за зневажену тварину, І за обчухрану смерічку, За рибу, в нечистотах річку. Душа щоденно, **щогодинно** Болить у чесної людини (“Болить затоптаній травині...” В. Фольварочний).

11. Як **найбільше** диво **пелюсткове**, Як найкраще між земних **суцвіть**, Бережіть, брати, суцвіття мови, Слово **материнське** бережіть (“Заповіт Євгенії Ярошинської” Б. Мельничук).

12. Тож накинй теплу хустку на плечі, В **хуртовину** не йди до воріт. **Білогривий розбурханий** вечір Донесе мій **далекий** привіт (“Ой мете, ой мете хуртовина...” С. Будний).

Вправа 2

У поданих реченнях знайти слова з коренями, що мають звукові варіанти.

1. Поклич мене, поклич хоч серед ночі, Що хочеш, доле, все мені суди. Як перед чисті материні очі, Перед тобою стану я завжди (“Поклич мене” М. Ткач).

2. Подем, як бодем, Спаленим, голим, У світ широкий в чорнім пішла За видноколо, Де падав колос, Туди, де сина війна взяла (“Балада про скорботну матір” М. Ткач).

3. З січневої хуртовини, з балтійської далини Ви йдете на південь, тату, — до отчої сторони (“До тата” Б. Мельничук).

4. Мій білий світ, мій невідкладний дивоквіт В солодкій муці зустрічі й прощання. Сльозою й усміхом над вічним плином літ Тужливо тихне осінь рання... рання (“Карби серпня” В. Кушнір).

5. Мій дух із тобою в сполуці — Розриву немає повік. Твій промінь у кожному звуці. Як промінь, я в тебе проник (“Нагоряни” В. Кушнір).

6. Отут, отут, де гасне слів потреба, Де п'єш мовчання тиші золоте, Твоя земля вдивляється у небо, Твоя душа в тім погляді росте (“З тобою я, життя. З тобою...” Т. Севернюк).

7. Я на порозі вашої оселі. Боюся слів. Боюся тишини. Боюся неба й крем'яної скелі, Закутої в чотири цих стіни. Я на порозі Вашого музею, На цитрі вічності обірвана струна (“Ользі Кобилянській” Г. Тарасюк).

8. Від спитих слів оскома і судома. Від крику — кара. А від смутку — сміх. Від крові — нари... Від страху — не зміг... Від ситих снів — судома і оскома (“Причини і наслідки” В. Кожелянко).

9. А коли дорогами весни поверталися на батьківщину журавлі, він пристав до журавлиного ключа і полинув у голубі виднокола назустріч сонцю, а землі, яка дала йому таку чарівну силу, кинув останній привіт, в якому сплелися і гіркота трагічної хвилі, і любов до вічно прекрасного життя (“Легенда про сина землі” В. Косяченко).

10. Потім друкували Стефаникові твори вже інші, для поширення книжки далеко сприятливіші видавництва у Львові, й ми вже рідко коли зустрічалися з собою (“На вічну пам'ять Стефаникові” С. Смаль-Стоцький).

11. Тиха нічка, люди сплять І про долю тихо снять. В тім розлягся гук гармати, Задзвеніли вікна хати: На ногах вже всі стоять (“Нічний супочинок” І. Бажанський).

12. Мов та ясна зоря в цю ніч Ти стоїш серед діброви, Знов ідеш зимі назустріч Без надії, без любови (“Ти стоїш в німім спокої...” М. Марфієвич).

Основа слова

Вправа 3

Виділені слова поставити в початковій формі, позначити основу й закінчення, вказати різновид основи: а) непохідна; б) похідна (префіксальна, суфіксальна, префіксально-суфіксальна, безафіксна).

1. Дивлюсь на **поморщене** горем обличчя — **Завчасно** стала ти стара: Неволя зігнула і, проклята тричі, **Косу посріблила** жура (“Тобі, моя рідна” П. Амбросій).

2. Вечір заснув **злотоустий**, **Впавши** у жито на лан, З луку **підкравсь** до капусти Сивий, мов заєць, **туман** (“Вечір заснув злотоустий...” В. Зубар).

3. Він її **осяйно** обійма очима, Руки **простягає** — два **крила** століть, І, **піднявши** небо дужими плечима, Наче велет — колос, в пшеницях стоїть (“Задивилось поле в небо криницями...” М. Ткач).

4. Буду палко землю **цілувати**, Де вітри, і **сонце**, і блакить. Коли я **промовлю** тихо: мати! То вона, кохана, не **мовчить** (“Буду землю палко цілувати...” С. Будний).

5. **Козацький** степ могилами німує І в сіре небо підійма **хрести**. **Далекі** предки! Ми ваш голос чуєм, Ми на собі **тримаємо** мости (“Віще” П. Палій).

6. Там **напівзотлілі** патронташі Дотепер **стріляють** з борозни. Там лежать батьки, Миколо, наші — **Струджені** **покутські** Івани (“Івани” Б. Мельничук).

7. У краю **буковинським**, **карпатським**, Де шуміли дуби вікові, Де дзвеніли **столітні** буки, Де співали смереки, ялиці І до сонця радо тяглися **Крутосхилами** в небеса, Появилась сокира цісарська, **Задзвеніла** віденська сталь (“У краю буковинським, карпатським...” В. Фольварочний).

8. **Дзвоник** вчительку десь вітає, Ранки стежку їй **сонячну** тчуть... Лиш дізнатися б, де, у якому краї, — Журавлем **полечу!** (“У третю зміну” Б. Мельничук).

9. Чуєш, мамо — Україно, Я не плачу, то лиш **гуси** В пізнім небі **багрецевім** Так **печально** і прощально **Трубні** співи шлють довкіл (“Опаду, мов листя тлінне...” В. Колодій).

10. Червоніли маки і троянди, **білили** ромашки, айстри і хризантеми, голубіли фіалки, **синьо** **проблискували** крізь яру **зелень** волошки (“Первоцвіт” В. Мельник).

11. Осідають **тумани** Тополиним **зітханням**, На вітрах **сизокрилих Журавлиних** земля. Намалюй мені маму, Її вічне **чекання**, Що терпке і солоне, Наче крик журавля (“Пісня” В. Місевич).

12. Он там моє щастя **безжурне** цвіло, - Над чистим потоком **вільшина** схилилась, Самітна **смерічка** на лан **здивилась**; Під нею **веселе** бурлить джерело... Лиш там, тільки там моє щастя було (“Коли на долоню...” Д. Загул).

Корінь слова

Вправа 4

У всіх повнозначних словах виділити корені та охарактеризувати їх. Виконати повний морфемний аналіз виділених слів.

1. Сполохав сніг **спонтанність** снів, скликає спогади самотні. Скорись своїй **самотині**, сам сповідай себе сьогодні. Стоятимуть сум'ять стоги, **самоосмислено** спиниться б - скажені скликано сніги, **сварливо** свище **сніговиця** (“Сум'яття самотинності” В. Вознюк).

2. ...в моїй душі **щемливий** спогад про ту травневу **днину** усе життя блукає, мов **хмаринка** у блакиті (“Зустріч з Іваном Франком” М. Івасюк).

3. **Мандруючи** у долину **тремтячу**, Я думав про свого народу вдачу, А в серці, наче **материнський** спів, Мені “добридень” **лагідно** дзвенів (“Добридень” В. Зубар).

4. І пора **настала**, і вродила нива На здоров'я й щастя, на добро й любов, Буде в **хлібороба**, буде того млива, Бо **щодня** до поля він з **любов'ю** йшов (“Здивилось поле...” М. Ткач).

5. Свою **відкинувши** біду, Свій власний біль і жаль, **Землею** рідною піду В дзвінку **весняну** даль (“На теплу землю упаду...” С. Будний).

6. **В'язався** день. **Загомоніли** далі, і забриніла пісня в **небеса**, і **зadzвеніли** коси, як медалі, і косарі вступили до **вівса** (“Дорога” П. Палій).

7. Пливли у далеч вівса і **жита**, Під сонцем **вигравали** — аж **світились**. Та раптом **хмар кудлатих чорнота** Густими тінями на них скотилась (“Пливли у далеч вівса і жита...” Б. Мельничук).

8. Встає й лишається **навіки** день Над голубим **причалом швидкоплину**... На тихі води сина син іде — Не гаснуть ясні **зорі України** (“Дністер” В. Кушнір).

9. Була пора **вечірня**. Дихав обрій, Стелив **шляхам** під ноги рушники. І ниви йшли, І гай за гаєм **горбивсь**, І сипав листя — жовті **мідяки** (“Уже мовчало небо...” В. Місевич).

10. Він долі ще не знав, вона ж його **обрала**, Поставила свій знак на **стежці** у віки. Та перш дала **перо** і скрипку, що **співала** Від подиху душі у **дотиках** руки (“Обранець” Т. Севернюк).

11. Сльота **пізньоосіння** в Чернівцях... І ти у місті ніби **заблукала**. Десь музика раптово **відлунала**, У вирій **відлетів останній** птах (“Сльота пізньоосіння...” М. Рачук).

12. Що лиш по нас — могили до небес й **чорнобилів** бетонні **саркофаги**, що **вірнопідданості** шолудивий пес давно злизав **кривавицю** відваги (“На козацьких могилах під Берестечком” Г. Тарасюк).

Похідне слово як одиниця словотвору. Способи словотворення

Вправа 5

Поділити слова на похідні та непохідні. До похідних дібрати твірне слово. Укажіть спосіб словотворення.

1. Безгомінна душа промерзає уперше до дна. І — заледве жива, І — зовсім сполотніла, Наче парость нага, Так несміло з глибин вирина...Ой, високі-високі сніги забілили! (“Сніги” М. Бучко).

2. Я прийшла у цей сад у рожевому вбранні, у білісіньких туфликах без прикрас, там холодний вогонь облетілих пелюсток довго-довго спадав, як міраж (“Я прийшла...” К. Міщенко).

3. Треба тільки піднятися навшпиньки, чимдуж здійняти угору руки, і — ти летиш. Ти пірнаєш у високостя. Твої груди не вміщають повітря. Ти захлинаєшся безмежжям (“Треба тільки...” К. Міщенко).

4. Укрився місяць зороньками, Заплакав жовняр сльозоньками; Заплакав жовняр сині очі, А під ногами сніг скрегоче (“Шельвах” Ю. Федькович).

5. Ластівочко, Щебетушко! Прилітай, прилинь до нас Та звісти нам, мила пташко, Раз уже весноньки час! (“До ластівки” О. Попович).

6. Та не плачмо, бо віджити ми ще годні; вилічимо свої рани і народні; кров пролита не пропаде, зродить нива — Буде, буде Україна ще щаслива! (“Брати” О. Маковей).

7. Пукла моя сопілонька У неділю рано, Коли мою дівчиноньку За нелюба дано. Вже, сопілко голосненька, Грати не заграєш, Ти, дівчино русявенька, Долі не зазнаєш (“Пукла моя сопілонька” І. Дощівник).

8. Сниться сад. Сніги стіною. Сполошився сам. Срібно світиш сивиною сповідальним снам. Сповиваєш сповідь сумом. Струшуй суму сіль. Сколихне світанок струмом сонячних свавіль (“Слід світанку” В. Вознюк).

9. Схаменися. Самоцвіти серед сущих слів. Світ словесний сумом світить, створюй слова спів (“Солов’їна сила” В. Вознюк).

10. Липи ладнесенько, ладом літо листочками ллють. Літом леліяну ладу, люблену літом люблю. Люлечки-люлі-люлю (“Літом леліянній ладі” В. Вознюк).

11. Таж українська дивомова — Похідний марш і колискова, І жайвір під травневим сонцем, Щедрівка в батька під віконцем, Гірських потоків дзюркотання І соловейкове ляцання, І шелест жита і пшениці, В ній — ритм дощу та громовиці (“Ода українській мові” М. Івасюк).

12. Зближаються планети, І біоструми людських душ взаємно Переплітаються, передаються. І розкриваються уста, немов бутони. В моєму серці — Сонячні тони (“Зближаються планети” В. Зубар).

Вправа 6

Визначити способи творення виділених слів.

1. Вечір насупився. **Нічка** задумалась. В дзеркалі плеса лебідь заснув. Трави заплакали, в **північній** темряві Деся метеор потонув (“Вечір насупився...” В. Кобилянський).

2. Пливуть літа, **неначе** хвилі, Пливуть в **незнані** деся краї, Пливуть, минають, не вертають — Пливуть **прекрасні**, гарні дні! (“Моя любов” І. Діброва).

3. Плями **неволі** на твоїм білім тілі від вражого канчука та глухі **стогнання** із твоїх **катованих** грудей — се твоя історія! (“Над Дністром” Т. Галіп).

4. А там і деся, в сумній **делечині**, Свята земля туманами **повита**; Владичуть там, як в ті **забуті** дні, І страх, і плач, і дума **сумовита** (“Східний переказ” Т. Галіп).

5. Над потоком там **травиця** Вниз ся похилила; За **миленьким чорноброва** Тяжко затужила (Із циклу “Безіменні” О. Попович).

6. Так ми живемо в **бетонних**, рідше **цегляних шпаківнях**, цвірінкаємо радо на суржику із **солов'їних** та **дроздових** пісень з доброю домішкою **воронячого** діалекту (“Шпаки неперелітні” В. Кожелянко).

7. **Полонинський** полин **променить** попри прикрощі, примхи припущень. Полини, полини, полини — **переможним** проривом **п'янющі** (“Полини полонин” В. Вознюк).

8. Меланхолійність мелодій. Мнима **містичність** манер. Між **мовчазливих** магнолій мислиш **мажорний** маневр (“Миттєве” В. Вознюк).

9. Горда **гірська** голубінь. **Грізно** гуртуються гори. Глухом гигоче **глибінь**, гомоном гори говорять (“Гірські голоси” В. Вознюк).

10. **Палячим** своїм промінням засклеплює **материну** рану, вона гоїться, мов під впливом **животворного** бальзаму, вона гоїться... (“Пелікани” С. Яричевський).

11. Багато ми розмовляли про наше **минуле** і про **будуче** і про наше **письменство**, з якого він трохи знав “Наталку Полтавку” і “Кобзаря”, якого читав колись за понукою брата — “того **настояного** хохла” (“Стріча з доброджанськими земляками” І. Дощівник).

12. Крізь **розчинене** вікно доносились **тремтячі** твори соловейка, і хотілося в той вечір тихий казати, що се не ява, а тільки сон, **розкішний** сон далекої, **промріяної** долі... (“Клео” В. Кобилянський).

3.4. ВПРАВИ З МОРФОЛОГІЇ

Перелік необхідних знань та умінь для успішного виконання вправ із морфології

<u>№</u> <u>Вправи</u>	<u>Необхідні знання та</u> <u>вміння</u>	<u>Термінологічна база</u>	<u>Примітки</u>
1	<u>Учень</u> *розуміє різницю між самотійними та службовими частинами мови; *знає критерії поділу слів на самотійні та службові; *вміє визначити, до якої частини мови належить те чи те слово; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Частини мови”, “самотійні частини”, “службові частини”.	Пояснити лексичне значення слів “пря”, “зніє”, “вшак”, “тутки”.
2	<u>Учень</u> *розуміє різницю між іменниками назвами істот/неістот, конкретними/абстрактними, власними/загальними; *знає критерії визначення іменника серед інших частин мови; *вміє визначати те, до	“Іменник”, “істота”, “неістота”, “конкретне”, “абстрактне”, “власна назва”, “загальна назва”.	Пояснити лексичне значення слів “сюїта”, “никне”, “ідол”. Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 1, 2.

	якої із зазначених груп належить іменник; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
3	<u>Учень</u> *розуміє особливості граматичного оформлення категорій роду, числа, відмінка, відміни та групи іменників; *знає критерії визначення роду, числа, відмінка, відміни та групи іменників; *вміє визначати рід, число, відмінок, відміну та групу питомих та запозичених іменників, а також їх літературних та діалектних форм; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Іменник”, “рід”, “число”, “відмінок”, “відміна”, “група”.	Пояснити лексичне значення слів “жура”, “зложу”, “куняє”.
4	<u>Учень</u> *розуміє мету утворення складних іменників; *знає особливості словотвору складних	“Іменник”, “складний іменник”.	Пояснити лексичне значення слів “відки”, “довг”, “середпістя”,

	іменників; *вміє визначати морфеми слів та обґрунтовувати те, чи є іменник складним; *може застосувати здобуті знання на практиці.		“везир”. Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 1, 2.
5	<u>Учень</u> *розуміє особливості граматичного оформлення категорій роду, числа, відмінка та розряду за значенням прикметників; *знає критерії визначення роду, числа, відмінка та розряду за значенням прикметників; *вміє виокремлювати прикметники серед інших частин мови та визначати їх рід, число, відмінок та розряд за значенням; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Прикметник”, “рід”, “число”, “відмінок”, “розряд за значенням”.	Пояснити лексичне значення слів “чертог”, “перси”. Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 12.
6	<u>Учень</u> *розуміє різницю між якісними, відносними та	“Ступінь порівняння”, “якісні прикметники”.	Пояснити лексичне значення слів

	присвійними прикметниками; *знає засоби, за допомогою яких утворюються ступені порівняння; *вміє утворювати ступені порівняння якісних прикметників; *може застосувати здобуті знання на практиці.		“найшов”, “самітна”, “жертвенник”, “найситша”.
7	<u>Учень</u> *розуміє мету утворення складних прикметників; *знає особливості правопису та словотвору складних іменників; *вміє визначати морфеми слів та обґрунтовувати те, чи є прикметник складним; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складні прикметники”.	Пояснити лексичне значення слів “боярин”, “звіздочолий”, “злотоустий”, “вуйко”, “змора”.
8	<u>Учень</u> *розуміє різницю між твердою та м’якою групою прикметників;	“Тверда група”, “м’яка група”.	Пояснити лексичне значення слів “бурлака”,

	*знає формальні показники твердої та м'якої групи прикметників; *вміє визначити групу прикметників, а саме їх літературних та діалектних форм; *може застосувати здобуті знання на практиці.		“слабу”, “живло”, “амвон”, “імпресіонізм”, “толерантно”, “тотем”, “тандем”, “видіти”.
9	<u>Учень</u> *розуміє те, за яких умов відбувається перехід однієї частини мови в іншу; *знає мету та причини субстантивації прикметників; *вміє визначати субстантивовані прикметники; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Прикметник”, “іменник”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 1. Пояснити лексичне значення слів “се”, “твар”, “хорого”, “най”.
10	<u>Учень</u> *розуміє особливості граматичного оформлення роду, числа (якщо є),	“Числівник”, “розряд за будовою”, “число”, “рід”, “відмінок”.	Пояснити лексичне значення слів “тя”, “слабе”.

	відмінка, розряду за значенням і будовою числівників; *знає, чим відрізняються кількісні числівники від порядкових; *вміє виокремлювати числівники серед інших частин мови та визначати їх рід, число (якщо є), відмінок, розряд за значенням і будовою; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
11	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняються кількісні числівники від порядкових; *знає мету використання кількісних та порядкових числівників; *вміє знаходити в реченнях порядкові числівники, визначати їхній рід, число (якщо є), відмінок; *може застосувати	“Порядковий числівник”, “число”, “рід”, “відмінок”.	Пояснити лексичне значення слів “сму́тен”, “бі́г”, “спі́мне”, “ша́тер”. Звернути увагу на фонетичне оформлення числівників у реченнях вправи.

	здобуті знання на практиці.		
12	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється займенник від інших частин мови; *знає, як визначити розряд за значенням, співвіднесеність з іншими частинами мови, рід, число (якщо є), відмінок займенників; *вміє виокремлювати займенники серед інших слів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Займенник”, “розряд за значенням”, “число”, “рід”, “відмінок”.	Обговорити змістове наповнення речення 2.
13	<u>Учень</u> *розуміє особливості граматичного оформлення розряду за значенням, роду, числа (якщо є), відмінка займенників; *знає розряди займенників за значенням; *вміє пояснювати	“Неозначений займенник”.	Пояснити лексичне значення слів “крейцер”, “дивниця”, “луда”, “бесаги”, “бутин”, “пантрувати”.

	правопис неозначених займенників; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
14	<u>Учень</u> *розуміє, за якими критеріями дієслова поділяються на 5 форм; *знає критерії визначення тієї чи іншої форми; *вміє виокремити дієслова серед інших частин мови та визначити їх форму; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Дієслово”, “безособові дієслова”, “особові дієслова”, “інфінітив”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 1. Пояснити лексичне значення слів “стужа”, “годен”, “капіж”, “комюніке”.
15	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється доконаний вид дієслова від недоконаного; *знає способи творення дієслів; *вміє визначати вид дієслова та добирати видову пару; *може застосувати	“Дієслово”, “доконаний вид”, “недоконаний вид”.	Пояснити лексичне значення слів “жовніри”, “рабівником”. Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 9, 10, 11.

	здобуті знання на практиці.		
16	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняються дієслова активного, пасивного і зворотно-середнього стану; *знає основні морфологічні особливості дієслова як частини мови; *вміє визначати стан дієслова; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Активний стан”, “пасивний стан”, “зворотно-середній стан”.	Пояснити лексичне значення слів “канделябр”, “ревно”, “ноктюрн”.
17	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняються між собою способи дієслова; *знає основні граматичні характеристики дійсного, умовного та наказового способів; *вміє розподіляти дієслова на групи залежно від граматичного значення способу: *може застосувати	“Спосіб дієслова”, “дійсний спосіб”, “умовний спосіб”, “наказовий спосіб”.	Пояснити лексичне значення слів “ме”, “сю”, “гнітить”. Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 11.

	здобуті знання на практиці.		
18	<u>Учень</u> *розуміє, як дієслова різного часу поєднуються з іншими членами речення; *знає, які є часи дієслова та їх ознаки; *вміє визначати часові значення дієслівних форм і виділяти їх формальні показники. *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Дієслівна форма”, “формальний показник”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 2, 3.
19	<u>Учень</u> *розуміє основні морфологічні особливості дієслова як частини мови; *знає основні етапи морфологічного аналізу дієслова як частини мови; *вміє в реченнях виокремлювати дієслова та зробити їх повний морфологічний аналіз; *може застосувати здобуті знання на	“Морфологічний аналіз”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 9, 10.

	практиці.		
20	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється дієприкметник від дієприслівника; *знає морфологічні ознаки дієприкметника та дієприслівника; *вміє виокремлювати дієприкметник та дієприслівник від інших форм дієслова та визначати їх морфологічні особливості; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Дієприкметник”, “дієприслівник”, “морфологічна ознака”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 12. Пояснити лексичне значення слів “асматично”, “блуд”.
21	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється активний і пасивний стан дієприкметників; *знає особливості граматичного оформлення категорій часу та стану в дієприкметників; *вміє визначати час та стан дієприкметників;	“Дієприкметник”, “стан”, “час”.	Пояснити лексичне значення слів “дебря”, “крайка”.

	*може застосувати здобуті знання на практиці.		
22	<u>Учень</u> *розуміє різницю між дієприкметниками та дієприслівниками; *знає особливості граматичного оформлення категорій часу та виду в дієприслівників; *вміє визначати час та вид дієприслівників; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Дієприслівник”, ”вид”, “час”.	Пояснити лексичне значення слова “крачок”.
23	<u>Учень</u> *розуміє різницю між дієприкметниковим та дієприслівниковим зворотом, їх стилістичну та синтаксичну роль; *знає правила розстановки розділових знаків при дієприкметникових зворотах; *вміє виокремлювати дієприкметникові	“Дієприкметнико- вий зворот”.	Пояснити лексичне значення слів “китичка”, “діл”, “бовваніє”, “кітловина”.

	звороти, визначити їх синтаксичну роль; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
24	<u>Учень</u> *розуміє різницю між дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами; *знає правила розстановки розділових знаків при вживанні дієприслівникових зворот ах та одиничних дієприслівниках; *вміє виокремлювати одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти, визначити їх синтаксичну роль; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Дієприслівниковий зворот”.	Пояснити лексичне значення слів “ню”, “тусільниця”.
25	<u>Учень</u> *розуміє , чим відрізняється прислівник від інших частин мови; *знає особливості	“Прислівник”, “група за значенням”, “розряд за значенням”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 1, 2, 4, 6, 7, 8.

	граматичного оформлення прислівників; *вміє визначати розряди й групи прислівників за значенням; *може застосувати здобуті знання на практиці.		Пояснити лексичне значення слів “май”, “табу”, “тотемний”, “вповім”.
26	<u>Учень</u> *розуміє різницю між утворенням ступенів порівняння прикметників та прислівників; *знає засоби, за допомогою яких утворюються ступені порівняння прислівників; *вміє утворювати ступені порівняння прислівників; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Ступені порівняння прислівників”.	Пояснити лексичне значення слів “трепета”, “призьба”, “січка”.
27	<u>Учень</u> *розуміє важливість правильного написання всіх частин мови; *знає правила правопису прислівників; *вміє виокремлювати	“Прислівник”, “правопис”.	Пояснити лексичне значення слів “капрал”, “спімнув”, “нагадуєси”.

	прислівники серед інших частин мови та коментувати їх написання; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
28	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється прийменник від інших частин мови; *знає розряди прийменників за значенням, будовою та походженням; *вміє знаходити в реченнях прийменники, визначати семантичний тип, будову та походження; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Прийменник”, “семантичний тип”, “будова”, “походження”.	Пояснити лексичне значення слів “роїлися”, “глум”, “променада”.
29	<u>Учень</u> *розуміє різницю між похідними та іншими різновидами прийменників; *знає правила правопису	“Похідний прийменник”.	Пояснити лексичне значення слів “пломінь”, “патетична”.

	прийменників; *вміє виокремлювати похідні прийменники серед інших частин мови та коментувати їх написання; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
30	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється сполучник від інших частин мови; *знає групи сполучників за способом уживання та синтаксичною функцією; *вміє знаходити в реченнях сполучники, визначати групу за способом уживання, групу та підгрупу за синтаксичною функцією; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Сполучник”.	Пояснити лексичне значення слів “варівка”, “блід”.
31	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється частка від інших частин мови;	“Частка”.	Пояснити лексичне значення слів “вуаль”,

	*знає групи часток за будово, походженням та роллю в слові чи реченні; *вміє виокремити в реченнях частки, визначити групу за роллю в слові чи реченні, будову та походження; *може застосувати здобуті знання на практиці.		“розпука”, “вісон”.
32	<u>Учень</u> *розуміє важливість правильного написання всіх частин мови; *знає правила правопису часток; *вміє виокремлювати частки серед інших частин мови та коментувати їх написання; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Частка”, “правопис”.	Пояснити лексичне значення слів “гатити”, “коршма”, “коби-то”.
33	<u>Учень</u> *розуміє важливість правильного написання всіх частин мови;	“Правопис частки НЕ”.	Пояснити лексичне значення слів “нидіє”,

	*знає правила правопису не з різними частинами мови; *вміє писати не з різними частинами мови та коментувати написане; *може застосувати здобуті знання на практиці.		“вокруги”, “гейби”, “конання”. Звернути увагу на діалектні слова.
34	<u>Учень</u> *розуміє, чим відрізняється вигук від інших частин мови; *знає особливості правопису вигуків; *вміє виокремлювати вигуки в реченнях та визначити, з якою метою автор їх уживає; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Вигук”.	Пояснити значення сталої конструкції “толочаться вічні трави”. Звернути увагу на форми звертань, які є в реченнях вправи. Проговорити основи правопису вигуків.

Принципи класифікації частин мови

Вправа 1

*Визначити в реченнях самотійні та службові частини мови.
Пояснити критерії поділу слів на самотійні та службові.*

1. Зернами дзвінками вистигли надії... Ними він засіяв ниву навесні, Вірив, що негода зла не заподіє, Бо світилась доля в кожному зерні (“Задивилось поле...” М. Ткач).

2. Отак і мені би Ступити у жито, Піти у життя молоде, Туди, де людина В ранкові хвилини Прямо до сонця іде! (“Радісно жити” С. Будний).

3. Якщо ми є — то є ще наша мова, То є ще наша явірна земля. До правди кличе слово нас Франкове, Тарасове на вічність окриля (“Віще” П. Палій).

4. Переплелось і твоє, й моє У лінії чола і в тихому зорінні. За серпнем — серпень...І трава встає... І все для нас повторюється в сині (“Карби серпня” В. Кушнір).

5. З тобою я, життя. З тобою. Веди! Лікуймо світ од зла. В твоєї долі нелегкої Уперту волю я взяла (“З тобою...” Т. Севернюк).

6. Вкраїно, я люблю твої поля, І голубінь, і дзвін перепелиний!.. В моїй душі проснулось немовля, Всміхнулось радо і заговорило (“Степ” М. Рачук).

7. Що — “вороги”? Вони, як татарва, Що сліпо пре на поле Куликове, Де лютої твоєї тятива Тремтить і жде, на чесну прю готова (“Іронічне” Г. Тарасюк).

8. Ти — моя зірниця, дальня і єдина, В серці з болем чую я твої слова. А кохання — наче пісня лебедина, А розлука — наче скршена трава (“Ти — моя зірниця...” М. Матіос).

9. Гримне грім, і регіт здійме люд, А корона стане, змеркне, зніє... Не схиляйте голови, мій люб... — Я корони цілувать не вмію! (“Ви не так прощаєтесь...” В. Китайгородська).

10. Живу — ніби у землетрус несучи порцелянову вазу. Слід тремткий, як у профіль сльоза (“Живу...” К. Міщенко).

11. Пречиста Діво, радуйся, Маріє! Бо я не можу... Вшак я маю душу — І чути мушу, і дивити мушу, Що тут на світі, ах, тутки ся діє; Да як до гробу зложуть моє тіло, Де темно, тісно, стьудено, зотліло, Де нич не плаче,

де усе німіє, — Пречиста Діво, радуйся, Маріє! (“Пречиста Діво, радуйся, Маріє!” Ю. Федькович).

12. Мово руська, рідна мово, Руського життя осново! — Поки ж то сини негідні Будуть звуки твої рідні За мамону продавати, За полову, мох міняти? (“До руської мови” О. Попович).

Іменник

Вправа 2

Визначити в реченнях іменники та поділити їх на групи: а) істота/неістота; б) конкретне чи абстрактне значення; в) власна чи загальна назва.

1. Стерши сонних снів світанку сокровений слід, сонце створить спозаранку світ своїх сюїт (“Слід світанку” В. Вознюк).

2. Бажав березіль безлистий: була би будучність барвистою. Брунькує будівничо, бо благословив барвистість Бог (“Благословенна барвистість” В. Вознюк).

3. Не сотворюй ідолів — вже досить Їх у мене на шляхах було, — А zostав очам вербові коси І zostав Шевченкове чоло (“Вбив я ідола в собі...” В. Кушнір).

4. Він тут був. Він тут грав. Але я не про те... Я про віру, яка книгу правди читає. Кобилянської дума в тій книзі цвіте, Слово Лесі й Франка через цвіт проступає (“На свіжих вітрах...” Т. Севернюк).

5. Росте душа в жаркому пориванні. Заклично грають досвітку цимбали. І день новий встає на гострій грані Між тим, що ми утратили й придбали (“Живу. Люблю...” Т. Севернюк).

6. Дівчинка жде і не жде. Сон їй на очі і ласка... Ось вона, ось вона йде — Добра Дюймовочка з казки (“Дошч уже встиг одцвісти...” М. Рачук).

7. Коли Всесвіт засумнівався в своїй вічності, Він почав шукати виходу І, спіткнувшись, відчув, Що йому полегшало. Відтоді все й розпочалось:

Галактики, Сонця, Зірки, Планети — Докотилось до Землі (“Ділення” М. Рачук).

8. На Буковину, як у Палестину, Відпроситься душа колись. І ти Спадеш, як тінь хмарини на долину, Із висоти (“На Буковину...” Б. Бунчук).

9. Жорстока ця Божа кара — треба коритися долі! А я молилася сонцю і — любові (“Несу, наче хрест...” К. Міщенко).

10. Я шукаю свої сліди. Тиша тисне. Вібрує аорта. Ні півтону тобі. Ні акорду. Легковажність відплатиться дорого. Я іду. А іти дуже довго. Сто тривог у єдину сплелись. Я не вірю, що вийду колись (“Мертвий ліс” С. Пантук).

11. Витає дух в чудесній стороні, Де никне біль і дума сумовита, Де без сліду, мов тіні, сходять дні І жизнь уся дрімотою повита (“Східний переказ” Т. Галіп).

12. Душа моя ізнову засмутилась, журба поморщила чоло... Шкода! Душа у бурі надломилась, а щастя в море попливло (“Осінь” Т. Галіп).

Вправа 3

Визначити в реченнях іменники, з'ясувати їхній рід, число, відмінок, відміну та групу.

1. А той спів — то піснь народу Від Карпатів по Кавказ, Зойк і плач сердець зболілих, що страждають раз у раз (“Соловієві України Миколі Лисенкові в привіт” О. Попович).

2. Сита осінь, сита... Хто робив уліті, Навіз на тік хліба, без жури на світі. Хліб є і до хліба — Мила осінь, тлуста. Весело на серці, Бо в мішках не пусто (“Осінь” З. Канюк).

3. Хто тобі дав ту поставу принадну, що надивитись на тебе не можу? На ту дівочу красу ненаглядну пісню величну прославну я зложу (“Хто тобі дав...” О. Маковей).

4. Іван був парубок моторний, здоровий і міцний, як дуб; біляве личко, вусик чорний, а що вже кучерявий чуб! (“Вибір стану” Т. Галіп).

5. Віками калічили тебе вороги твої... — і тільки твій добрий дух вибавив тебе і вернув тобі почорнілі ниви, щоби на них зазолотилося знову руське жито, — бо знов мають настати гаразд і слава на руській землі! (“Над Дністром” Т. Галіп).

6. Зима... Шалена буря завиває люто, літають, крякаючи гучно, гайворони — в повітрі чутно мовби тихий плач і стони — куняє люд у хатах, закутаний у смуту (“Зимовий образець” С. Яричевський).

7. А сонце кинуло йому в серце новий промінь щастя! (“Щастя” І. Діброва).

8. Що? — Сніг? Вже так завчасу? Якось прискорила зима! — Ще листя скрізь зелене, бачу... Та до життя вже днів нема (“Перший сніг” В. Карбулицький).

9. Книги... книги... цілі гори... груди книг товстих... Брили духа, бризки серця, брили дум святих... Мільйони вічних духів на листках марних, Легіони срібних пухів, Безконечність вільних рухів сипле, в'ється з них... Брили болю, бризки серця, брили дум святих (“Натюрморт” В. Кобилянський).

10. В небі жайворон співає Свій ж довгий гімн. Світ на сонці в спеці мліє, Світить золотом стерня (“Між межами жваво...” Д. Загул).

11. Чекаю зимнього спокою, Міцних морозів і снігів, А хтось незримою рукою Торкає в серці скорбний спів... О скорбна осінь. Із тобою І я до болю посумнів (“Бабине літо” Д. Загул).

12. Дрімають берези похилі В обіймах нічного туману. Листочки пожовклі, безсилі Летять у дорогу незнану (“Дрімають берези...” М. Марфієвич).

Вправа 4

Знайти в реченнях складні іменники, пояснити їх правопис.

1. Прошу тебе, не поспішай, прощання, На небокраї піднімать крило (“Лукачани” М. Ткач).

2. День-ніч громи гримлять і гримлять, Ні, не громи, то гримлять гармати, А ті села горять і горять, Все одно, чи нам жить, чи вмирати (“Війна” І. Бажанський).

3. На другий день коло полудня прийшло більше, як двадцять сапальників-парубків і дівок (“Комісія” І. Бажанський).

4. Дядя ще й не роздумали, відки роздобути би грошей для орендаря, а тут вже й перша Богородиця; вже й жид прийшов, о довг упоминається (“Комісія” І. Бажанський).

5. Як тота чорна пляма на місяці страшить простолюдина приміром Каїнової злоби, так все страшити буде серце-душу пісенька “Помалу, помалу, братику, грай” (“Помалу, помалу...” С. Яричевський).

6. Україна давно має свою історію, і тієї історії ніхто не замінить... не переробить... дарма, що вона зараз обідрана... загнuzдана... що хто хоче, те й тягне та продає за шмат ковбаси, а чи півпляшки горівки (“Напоум їх, Великий Боже...” Д. Ботушанська).

7. Неньо продав корову, аби було чим покрити хату, а дерево — лісоматеріал брав у Шмультка до грошей (“Клятва” Д. Ботушанська).

Ходить унтер-офіцер Пацюк (так прозиває його весь табір) (“Коваль Макс” О. Масикевич).

8. Позирає на Марію, мов на чудотворця, і дякує зі сльозами в очах (“Втеча до Єгипту” К. Малицька).

9. Файна дитина, ек уже на сімнадцятий переступило від середпістя (“Палагна” Д. Харов’юк).

10. Як цвісти стануть верболози в гаю, Побачимо тебе, наш рідний краю (“Як зацвітуть верболози” І. Карбулицький).

11. Повеселів Гриць. Обіймає з потайного щастя синьооку Настку, тулить і голубить її. Вдоволяє батька-матір, а сам до себе усміхається (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

12. Він і з великим везиром знається, і з господарем Олександром, і до нас приїздить — заробити хоче, та й годі! Дурисвіт якийсь, але хитра бестія (“Ярошенко” О. Маковей).

Прикметник

Вправа 5

Знайти в реченнях прикметники, визначити рід, число, відмінок, розряд за значенням.

1. Потрібним хочу бути хоч рядовим, хоч стерновим, хоч ниткою вітрила зеленого і голосного корабля, який пливе до сонця (“Мій рідний край” М. Івасюк).

2. Коли вечірньою порою У сумерку потоне тихий край, Тоді мене згадай, І буду духом я з тобою (“Розлука” Т. Галіп).

3. Зробилося моє самотнє життя порожнє й пусте, і обгорнула душу глибока туга (“Над Дністром” Т. Галіп).

4. Хвала тобі, моя доле! В грудях росте і міцніє почування, котре мене винагороджує за досвічене горе... Тихий, безконечно щирий, сердешний потяг до невидимої, але могутчої й немов живої істоти наповняє груди. Я пізнав сумного ангела рідної землі (“Над Дністром” Т. Галіп).

5. Любий Ти, народе руський, добрий, мова в Тебе — пісенька прекрасна, серце в Тебе — зірка в небі ясна. Дух Твій — витязь гарний і хоробрий... Нині урочисто присягаю, що повік, повік Тебе кохаю! (“Присяга” С. Яричевський).

6. В обіймах рідних, любих дорогеньких Забудесь всяке пережите лихо... А перший сон... улюбім, ріднім краю... Він сниться вже тепер і шепче тихо (“Як зацвітуть верболози” І. Карбулицький).

7. В тяжку, безсонячну годину, в часи кровавих сліз і мук, — любіть, кохайте Україну і не щадіть для неї рук (“В тяжку годину” Д. Макогон).

8. Бодем п'яне серце в'яне в сій гіркій розпуки хвилі; серце в'яне, як погляне на пов'ялі в полі квіти, що вмирають, не вертають, як любови пишні цвіти (“Зів'ялі квіти” В. Карбулицький).

9. Розстеляться тобі шляхи нових стремлінь — Розкутий, будеш ти змагатися із Богом В суперництві німим... А я, як вірна тінь, Стоятиму віки перед твоїм чертогом (“Народе мій!” В. Кобилянський).

10. Я закоханий в дерево зеленівте, Що вип'яло перси зелені до світла, До неба блакитного й ясного квітня, — І ось моє серце коханням розквітло (“Я закоханий в дерево...” В. Кобилянський).

11. Упали приморозки ранні На молоду озимину... Берези в білому убранні Гудуть мелодію сумну. В ці дні, задумливо-багряні, Я свого серця не збагну (“Бабине літо” Д. Загул).

12. Весна — всеземне, вседотичне, велелюддям величне, всякчас вулканічне відродження вічне (“Відродження вічне” В. Вознюк).

Вправа 6

Визначити ступені порівняння якісних прикметників.

1. Десь ділися мої надії, взяли їх в далеч журавлі... Порожнє серце тишком мліє, бажає кращої землі (“Осінь” Т. Галіп).

2. Оттак шукав і я святого місця, щоб збудувати на нім велику святиню. Я найшов його і будував помалу — свою святиню любові. На її жертвеннику складаю найніжніші чуття. В сій святині переховані всі мої надії і мрії (“Немічні” В. Карбулицький).

3. По волі вищих сил від рідних гір зелених Відірваний блуджу в українських степах; В душі луною б'є ще плюскіт рік студених, А в дзеркалі очей — степів безлюдний шлях (“Fata morgana” В. Кобилянський).

4. Хто хоче працювати, той найшов найбільший скарб (“Найбільший скарб” Є. Ярошинська).

5. Найбільшою його утіхою було, коли учителі й учительки хвалили його розумну доню (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

6. Її лице прибрало веселіший образ; вона гей випростовулася і глянула якось гордо перед себе (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

7. Ви чимось досконаліші, дозріліші й виразніші в почуваннях і думках своїх (“Думи старика” О. Кобилянська).

8. Дідо замикав і тиснув у собі чуття й боявся зниження — внуки стараються изагартувати ту несміливість і вказують на найтоншу, найдрібнішу ноту в душі своїй... (“Думи старика” О. Кобилянська).

9. Я передаю вам свою наймолодшу самітну дитину під опіку (“Думи старика” О. Кобилянська).

10. У нашім містечку найсильніша є партія К.В.Д. (“К.В.Д.” О. Маковей).

11. Я найшов його і побудував помалу — свою святиню любові. На її жертвеннику складаю найніжніші почуття (“Немічні” В. Карбулицький).

12. Діти водили її на мотузку, де найситша, де найгустіша трава (“Їлашева теличка” К. Ластівка).

Вправа 7

Знайти в реченнях складні прикметники, пояснити їх правопис.

1. Вже по двогодинній їзді почув я незвичайну спеку і побачив чимраз густіший дощ попелу, як падав на землю; а скоро вітрець повіяв, то зараз здалека доходив глухий невиразний гуркіт (“Пожар лісу” І. Синюк).

2. Зараз коло неї, мов під охороною маленьких, трохи потвердих, темно — зелених листків, тулилася блідо — рожева рожа, що тільки наполовину розцвілася (“Рожі” О. Кобилянська).

3. Отак хлипала, голосячи, Васирина. Бліда, як темно — біла стіна, як негашене вапно (“Смерть Сороканюкового Юри” Д. Харов’юк).

4. Отам на галявині, вельможний боярине, лежить у траві звіздочолий олень (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

5. Із сторожової вежі вартовий у гостроверхій шапці нахилився трохи вперед (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

6. Поруч кладеться харч і для діда: миска гарячого вчорашнього борщу, стручок огненно — червоного перцю (“Волове очко” В. Бабляк).

7. Потім озирається на чотири сторони блідо — блакитного світу, каже — Гай, гай!.. — і на короткий час мовчазніє (“Волове очко” В. Бабляк).

8. Довкола цього цвинтаря каміння Стояли сосни бронзово — коряві, Як витязі задумані, похмурі, Зарослі до очей (“Мандруючи в горах” В. Зубар).

9. Вечір заснув злотоустий, Впавши у жито на лан (“Вечір заснув злотоустий ...” В. Зубар).

10. —Говорите таке, як в небилиці, — сміється вуйко Юра темнолиций (“На косовиці” В. Зубар).

11. Тоді-то Леїля зацімила і стала сумна-пресумна (“Гарфа Леїлі” К. Малицька).

12. Я вчора сходив на високу гору, Я викликав на кровотечний бій Літами вигойдану змору (“В ніч свого народження” М. Ткач).

Вправа 8

Виділені прикметники розподілити за групами при відмінюванні: а) тверда група; б) м'яка група.

1. Відкриваю заплакані очі... Навкруги — порожнеча **німа**. В тишині **таємничої** ночі Мого щастя нема як нема (“Ти приходиш до мене щоночі...” Д. Загул).

2. Народе **вбогий** мій! Тобі віддам я душу, Щоб сяяла тобі між терням на шляху, — Я дух твій окрилю, до пориву примушу І визволю із пут **ганебного** страху (“Народе мій!” В. Кобилянський).

3. Пішов війною **лютий** брат на брата І темні ночі освітив огнями, З амвона в горах **голосна** гармата Промовила **огненними** словами (“На границі” О. Маковей).

4. Є запах **круглий осіннього** кольору, складений зі скалок райдуги і обривків картин імпресіоністів, запах спогадів (“Грані мовчазної свідомості” В. Кожелянко).

5. Приходить **пізня** осінь, **брутальна**, як **провінційний** диктатор (“Неоплатонізм” В. Кожелянко).

6. **Коротке**, як постріл, життя, Кипляче, неначе море. Моє **золоте** дитя — Мій смуток, і біль, і горе (“Три сонечка, три зернята” П. Палій).

7. Твориться так толерантно тем та тотемів тендем. Тільки тускніє талантом **тисячолітній** тотем (“Тема тотемів” В. Вознюк).

8. Нема спокою без турботи, Нема життя без **чорних** бур, — Бо серце може й захолює, Як на воді **холодна** хмур (“Нема спокою без турботи...” Д. Загул).

9. Немов так і бачу його: з **буйним** розвіяним волоссям, з лицем, палаючим горячкою, з очима, вдивленими в **темнеє** небо, серед бурі **грізної**, блискавок, громів, що кидають столітні дуби, мов слабу соломку на землю, іде він **самотній**. І не перестрахає його шаління **могутнього** живла (“Дев’ята симфонія” С. Яричевський).

10. Мандрує шляхами **безхатній** бурлака, а думка у серці усе та **однака...** (“Бурлака” С. Яричевський).

11. **Смутний** на душі на вид останків **давньої** слави, але задоволений, що мав нагоду видіти оселю колишніх князів, вернувся я назад до міста (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

12. До **однакового** ступеня були уми ваші виплекані, до **однакового** ступеня **внутрішня** краса в вас розвинена, до **однакового** тону настроєна (“Думи старика” О. Кобилянська).

Вправа 9

У поданих реченнях знайти прикметники, що вжиті у функції іменника.

1. Всупереч всіляким всує весна воскресіння вістує. Весна Всевишнього велінням вселенське воскресіння (“Відродження вічне” В. Вознюк).

2. Старенька покивала якось недовірливо головою і відступила набік (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

3. Урядник був, видко, добрий чоловік, бо замість накричати на стару, як се буває звичайно, почав ще шукати в шухляді (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

4. Тут упросилися ми в одного бідного господаря на ніч; до багачів не йшли, бо багач, звичайно, не має місця, щоби подорожній переночував (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

5. Старий писав багато. Треба буде взятися до роботи (“Жалоба” С. Канюк).

6. Наречений пішов на прохід, а до робітні зайшли тесть, теща, вдова та донька (“Жалоба” С. Канюк).

7. На мертву твар падуть сльози, наче б хотіли змити вираз болю, який надав мертвому останній сон, останнє думання... (“Жалоба” С. Канюк).

8. А коло ліжка хорого стояв зісохлий гість (“Жалоба” С. Канюк).

9. Сам преосвященний був родом з цього села, отже, була надія, що він не відмовить у проханні своєму односельчанові (“По стипендію” І. Дошівник).

10. Кажуть учені, що світ нині мудрий, люди по винаходили своїм розумом всякі полегші до життя (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

11. Най між нами запанує Дух Христа тепер, Що казав любити ближніх, Що за правду вмер (“Здравиця” Т. Галіп).

12. Йде сивенька вулицями, В інеї, пушиста. Лапатими пластівцями Грає у намистах (“Бабуня-зима” Д. Ботушанська).

Числівник

Вправа 10

Знайти в реченнях числівники, визначити їхній розряд за значенням і будовою, рід, число (якщо є), відмінок.

1. І ми — такі, і не такі, Яких зіслав на землю Бог У сон роси, у тишу часу І дав гірку важкенну часу, Затям собі — одну на двох (“Це сон студеної роси... М. Лазарук).

2. В житті робив багато я дурниць. Говорять можна все пробачить юним. Та скільки воду пив з чужих криниць, клянуся небом — ні в одну не плюнув! (“В житті робив...” С. Пантук).

3. А моя любов не перша... Але все забуду я, На скрижалях свого серця Я вписав твоє ім'я (“Я спитав, чи ти кохала...” Д. Загул).

4. Один я на степу, як привид у пустині. На обрії хтось виринув, як згадка про життя; Це він. Це дух. Це той, що на своїй чужині Згадками серце рвав, спиняв його биття (“Fata morgana” В. Кобилянський).

5. Ввечір то було, соловій співав — а по першій рази ти поцілував. І тулив-єм щиро До серця тебе — а все округ мене най лихо бере! (“До...” Г. Воробкевич).

6. Спершу один листок, потім три, чотири, далі ще більше, нарешті майже всі (“Рожі” О. Кобилянська).

7. Сину! — скільки очей в неї було? Скільки вуст?... А голов мала сім і тіло прекрасне. А ти мав лише двоє очей і слабе тіло чоловіка... (“Думи старика” О. Кобилянська).

8. Їдемо. Дощику вже кільканадцять неділь у нас нема, дорогою здіймається курява від порохів, що тяжко дихати; порох межи зубами хрупостить (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

9. До міста виїхавши з дому, Іван мав лиш дванадцять літ, а вже судилося самому учитись, пізнавати світ (“Вибір стану” Т. Галіп).

10. А та пісня, виспівана душею, це безсмертна Дев'ята симфонія... (“Дев'ята симфонія” С. Яричевський).

11. Коли перший раз навесні принесли їй діти китичку свіжих, рососою скроплених цвіток, не могла ними доста налюбуватися (“Китичка фіалок” К. Малицька).

12. Нас було четверо сестер вдома (“Клео” В. Кобилянський).

Вправа 11

Знайти в реченнях порядкові числівники, визначити їхній рід, число (якщо є), відмінок.

1. Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш? На версі Дунаю три роти ту стою. Первша рота турецька, Друга рота татарська, Трета рота волоска (Буковинські народні пісні).

2. Лічить і Панько: один, другий... осьмий... одного дасть біг! Пропав, загиб! (“Вісім чи дев'ять?” С. Воробкевич).

3. Було вже коло п'ятої години по полудні, коли вони прийшли до одної церкви, при котрій сидів на дорозі жебрак і просив милостиню (“Гроші” О. Попович).

4. Хіба, коли який сусіда погладить його по головці, покритій довгими, як лен, ясними кучериками, та пожалує бідного сироту, спімне Павлик, — йому було вже на сьомий рочок, — тата та маму і сплаче, біднятко, але потім, звичайно, як дитина, скоро й забуде свій смуток (“Громадський вихованець” О. Попович).

5. Минув цілий рік. Павло вчився пильно, став першим у класі (“Громадський вихованець” О. Попович).

6. П'ятдесят літ тому, себто в п'ятдесятих роках минулого віку, говорили на Буковині по-руськи залюбки не тільки попи, а й дідичі, і нині ще подибаєш між ними таких, що найрадше балакають між собою і з другими по-нашому (“Спомини з послідніх 50 літ” О. Попович).

7. Тато не сміє одному все дати, а другому не дати нічо (“Земля” О. Кобилянська).

8. Третьої днини по їх приїзді в однім із шатер — гамір, що не втихомирювався два дні (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

9. Около дев’ятої години рано прибуло вже так багато диму, що сіро - чорнява хмара небо цілком покрила і сонце заслонила (“Пожар лісу” І. Синюк).

10. Та й жию я з жінкою рік, ба й другий, ба й третий, ба й четвертий, а се вже, вважаєте, п’ятий (“Протокол” І. Карбулицький).

11. Я був тоді на четвертому році учительського семінару і належав до любимців професора Маковея, якого я обожнював... (“Мої спогади про Ольгу Кобилянську” І. Карбулицький).

12. У третьому класі відбувалося читання (“Любов” Д. Макогон).

Займенник

Вправа 12

Знайти в реченнях займенники, визначити їх розряд за значенням, співвіднесеність з іншими частинами мови, рід, число (якщо є), відмінок.

1. А журавлі беруть мене на крила, бо вони мої друзі. Переді мною розкриваються неозорі обрії (“Люблю” С. Будний).

2. Ой довго Ви, тату, йдете... Та я Вас і не виню, Бо знаю, що тяжко йдеться з пекельних димів, з вогню. Бо знаю назавше, тату, до сивої сивизни: Найдовша дорога в світі — дорога з війни. З війни (“До тата” Б. Мельничук).

3. Улий вогнем гарячих поцілунків Жаги в мої притомлені уста. Люби мене — я буду вічно юним, І поруч мене будеш юна ти (“Суниці червня” В. Фольварочний).

4. Та що нам вражий лютий поговір, коли ми є! І є нас — пребагацько!.. Під жовтим квітом українських зір сміялись з лиха черепа козацькі (“На козацьких могилах під Берестечком” Г. Тарасюк).

5. Хлюпоче дощ. І ти мене не чуєш. Тебе мені нема в глухій дощі. Ти — мов татарин на коні — кочуєш — Гарцюєш по розтрісканій душі (“Хлюпоче дощ...” М. Матіос).

6. Там, де я родився, там мій рідний край; Слави, щастя, долі, Боже, йому дай! Слави, щастя, долі, веселу годину, Мир во віки вічні, мир на Буковину! (“Рідний край” Ю. Федькович).

7. Ти тугою мій спокій сколихнула, Сама ж ти пташкою в своє гніздо пурхнула. Ти не моя!.. Це я вже нині знаю, Та все ж тебе глибоко я кохаю! (“На розпутті” Т. Галіп).

8. Моя любов живе, живе сама собою, Не знаючи, чи ми зустрінемося з тобою. Моя любов взаємності не просить, Вона щербату долю твердо переносить. Моя любов — степів твоїх дитина, Сумна вона, як пісня лебедина! (“На розпутті” Т. Галіп).

9. Зрікшися світу, я обертаю свій мисленний зір у рідну минувшину. Манить мене доля поколінь, що пройшли життєву путь по тій землі, де родився я (“Над Дністром” Т. Галіп).

10. Моя смутна душа припадає до тебе, карпатський боре! Вона голубить тебе в думці, рідна земле! Вона розуміє твою тяжку долю... Зломила тебе буря подій і вчинила із гордої княгині обдерту жебрачку! (“Над Дністром” Т. Галіп).

11. Не вірю нині я, о мила, щоб ти мене іще любила, а що було колись — се мрія, на ню пропала вже надія! (“Казала ти...” С. Яричевський).

12. Згадай мене у темну ніч, Туман як вкриє світ цілий, Потоне в нім безмежний плач І серця мого сум німий (“Згадай мене” І. Діброва).

Вправа 13

Знайти в реченнях неозначені займенники, пояснити їх правопис.

1. — Що ж такого? Хіба, може, Мара що-небудь недоброго починає? (“Циганка” С. Воробкевич).

2. Але одного разу Марина занедужала і не могла через пару неділь нічого заробляти; тому не дивниця, що за якийсь час минувся послідній крейцер із скрині (“Найбільший скарб” Є. Ярошинська).

3. Сідай і ти, — каже, — на якого-небудь коня твого батька і їдь зо мною і доволі дивися, як Гриць з кіньми розмовляє, а з другими дівчатами гуляє (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

4. Лучше, кажуть, їхати в будь-яку неділю, там щонеділі наче відпуст. Най буде й так! (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

5. Загоряються вогні. Дехто з рубачів готує вечерю (“Крутіж” М. Марфієвич).

Та особливим його талантом, з яким він не таївся, було закрутити голову якій-небудь дівчині чи молодиці і лишити її після на луду (“Прощаю...” І. Карбулицький).

6. Та не так то послужили йому ті гроші на “розгаздовання”, як більше на пиятику; і в сім напрямі мав “пан капрал” неабиякий талант (“Прощаю...” І. Карбулицький).

7. Інколи дехто із старших хлопців підніме голову від зошита, погляне в садок, що розвивається, потягне широко груддю весняні пахощі і знову пише далі (“Китичка фіалок” К. Малицька).

8. Кузьма ще якийсь час куняв біля вогню, а тколи на сході стало червоніти, він обмився, кинув бесаги на плечі й подався в бутин (“Крутіж” М. Марфієвич).

9. ...І ще щось. Пісня кайданів — це одне, а її відгомін — це друге (“Коваль Макс” О. Масикевич).

10. Бабуся чекає, що хтось підійде (“Жебрачка” Д. Ботушанська).

11. Сплені, він навіть не знав, чи вони є на Буковині, так що якийсь незнайомий нам коментатор реформ шкільних Сплені чувся обов’язаним згадати і про них, і цікаво, що він русинам виставляє далеко корисніше

свідоцтво, як волохам (“Своїми творами звеличив він Буковину на всю Русь...” С. Смаль-Стоцький).

12. Бачним оком споглядають на людей, пантрують, щоб хто-небудь не віддалився від роботи або щоб не втік (“Крутіж” М. Марфієвич).

Дієслово

Вправа 14

У наведених реченнях дієслова поділити на: а) особові; б) безособові на -но, -то; в) інфінітиви.

1. Сніги — стихійні супостати — спосібні стужею скувати світанку світлого синицю (“Сум’яття самотинності” В. Вознюк).

2. Накажем наші настрої нащадкам надалі нерозтрачено нести. Нестимуть навіть настанов нотатки, нюанси, невгамовну ненасить (“Надолуження” В. Вознюк).

3. День стомився, Спати ліг, Сплять жита Увздовж доріг, Сплять на небі зірочки, Біля ставу Сплять качки. Сплять на клені горобці (“Сон” П. Амбросій).

4. Благословен, хто на пухкій ріллі Викохує дорідні колосини! За щедрий хліб на нашому столі Ми хліборобу дякуєм щоднини (“Хлібороб” В. Зубар).

5. На своїм віку я бачив рук немало, Добре знаю теж, у недруга яка. Та коли я падав, завжди піднімала Трепетна і ніжна мамина рука (“Мамині руки” М. Ткач).

6. Йду дорогами весни і посилаю привіт сонцю, квітам, кохання. Дихаю і живу вітром рідної землі (“Люблю” С. Будний).

7. Дерева колишуться над світом В золотавій купелі пісень... Сняться їм ночами буйні квіти, Сниться їм погожий літній день (“Там, де гаснуть зорі...” П. Палій).

8. Зупинись у стрімкості, людино, Оглянись, отямся, уясни! Тяжко там замислилась калина: Чи вона добуде до весни?! (“Зупинись у стрімкості, людино” П. Палій).

9. Нерідко бив те небо лютий вітер, Але з висот доносилося: затям — Ніхто не годен віщі барви вбити, Даровані митцю святим чуттям (“Узори Гараса” Т. Севернюк).

10. Капіж... капіж...яса весни. У дзвоні крапель чую свято, А далекі ясени Спішать зелений стяг підняти (“Капіж” М. Рачук).

11. Як мені жити без тебе?! Як по духмяній землі ступати?! Зорям дивитися в очі і розповнілим од світла росам, Вірним одвіку деревам і посмутнілим терпким покосам?! (“Можеш мене не чекати” М. Бучко).

12. Де з людьми, громами і орлами Світ підписує свої комюніке... Хто з нас в катаклізмах уціліє, Хто поляже в землю цю кістями... Та летить над світом Гуцулія У наступний час. А з нею — й ми (“Ми розлучимось...” М. Матіос).

Вправа 15

Виписати дієслова недоконаного виду, дібрати до них парні дієслова доконаного виду. Указати спосіб творення видової пари.

1 Я люблю мою Русь-Україну; Я вірую в її будучину; В тій-то надії я живу й умру (“Що я люблю, в що вірую, на що надіюсь” Ю. Федькович).

2. Із сна ся здригнув не раз і питаюсь себе: де щастя моє? Ніч і тихо, як в гробі... Нема одвіту. В недалекім гаю лише вітер гуде (“Із сна...” Г. Воробкевич).

3. Не журись, знов дощ крапнистий Дасть води доволі; Не сумуй, поверне милий, З ним — і краща доля (Із циклу “Безіменні” О. Попович).

4. Зчорнілі гори небозвід підперли, підніжжя гір у хмарах застрягли, у пахощах вогких ліси завмерли, і сонні мари дебрі налягли (“Ніч” О. Маковей).

5. Святий вечір, а жовніри В окопах ночують. Шумить вітер долинами, Снігом замітає, Глядить Іван в чисте поле, Тяженько зітхає (“В окопах” І. Бажанський).

6. У серці моїм світ палився, при нім до тебе я молився — ти сей святий огонь згасила... хіба ж ти так мене любила? (“Казала ти...” С. Яричевський).

7. І моє серце болючо тремтить, а мутні очі слідять за рабівником мого щастя, за розбійником святині моєї любові (“Немічні” В. Карбулицький).

8. Я довго блукав у майбутніх країнах, Куди мене місяць водив, І вічність відчув я в старинних руїнах, Безсмертя в останках слідів (“В таємні години” В. Кобилянський).

9. Спогад снігів снується, стелиться світом сонно. Світові, снам сміється срібного сонця сонях (“Березіль” В. Вознюк).

10. Добрим довір'ям даруєш днів, дооколу дар. Добре довір'я дармує докорів давній дзвонар (“Дарині дружній дар” В. Вознюк).

11. Знітилася зневажена зима, замовкли зичності завії, зачали заморозків змії — земля завеснення здійма (“Зернятко-зіронька” В. Вознюк).

12. Павучок мережить сітку. Він полює на осу. Їжачок, не знати звідки, Нащось котить білу квітку. Спить метелик-недогінка...Прокидатись йому ліньки (“Під калиною” М. Рачук).

Вправа 16

Виписати дієслова активного, пасивного і зворотно-середнього стану.

1. Жду, коли опаде роса й заворушаться соняхи і нагріють мої задубілі пальці гарячим вогнем пелюсток і бджолиних жал (“Спинюсь на межі...” К. Міщенко).

2. Дні мої, куди ви летите? Нащо ви міняєтесь, мов кадри? Догоріло літо золоте Свічкою у срібнім канделябрі (“Дні мої...” С.Пантук).

3. Ти лежала під серпанком... Лиш одна сльоза Щира, тепла покотилась: Ревно плакав я — В моїм серці все цвітеш ти, Хоть в нім лютъ, зима (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

4. Люди орють поле, зерном засівають; Діти ходять в школу, мудрості шукають. Зеренце лягає в землю м’яку, Слово Боже входить в душу молодую (“Поле і школа” О. Попович).

5. Широкий світ дрімота обгорнула, царює всюди тихий сон, лиш буря зла одна ще не заснула і лютиться коло вікон (“Осінь” Т. Галіп).

6. Устань, Прометею великий, устань, живою душею на ворога грянь! Зростають у силу вірлята нові, до бою важкого їх вести — Тобі, Тебе призиваєм щохвилі, щодня в свободи і правди, і честі ім’я! (“Устань, Прометею!” С. Яричевський).

7. Я сокіл з гір зелених Буковини, Я вирвався на світ, — За мною плаче бір імлами полонини, І кличе, наче мати, болючий сум трембіт (“Я сокіл з гір...” В. Кобилянський).

8. Я родився серед смутку, Виростав я в морі сліз... В кожному кутику — закутку Чув прокльони, зойки скрізь (“Ніби гріб, хатинка низька...” Д. Загул).

9. Утіха в наші серця завітала, взяла нас за руки і повела на свої святі оболоння. Загальна спільна радість виполола з нашої поля бур’ян ненависті і зависті, гніву і зобиди, ввела нас у свою божеську святиню невинності і чистоти серця (“Дев’ята симфонія” С. Яричевський).

10. Настелиться незіграним ноктюрном невтішна недовершеність нараз.. Нарешті налаштуємось натурно напутній надолужити наказ (“Надолуження” В. Вознюк).

11. Ти так часто горіла, що дим пожалів тебе і проріс на пекельних ранах твоїх сріблом живим полину (“Україні” Г. Тарасюк).

12. Молодії наші літа Марно никнуть з цього світа: Я блукаю чужинами, Ти вмиваєшся сльозами, Дівчино моя! (“Думки” С. Воробкевич).

Вправа 17

У поданих реченнях підкреслити дієслова, розподілити їх на три групи залежно від граматичного значення способу: а) дійсний; б) умовний; в) наказовий.

1. Летять літа... І квітне черемшина, Росою вмита... О роки війни! Віддайте втіху юности й весни І передчасні заберіть сивини!.. (“Ровеснику” В. Зубар).

2. Не лишай так скоро Мого двору, ластівко, Ти холодний вітре, не тривож села. Дай упитись ласкою, Дай нажитись казкою, Та не дай зазнати літа без тепла (“Прилетіла ластівка” М. Ткач).

3. Принеси мені свіжого вітру І прозорого соку беріз. Я сльозинку непрохану витру, Бо з дитинства не звик я до сліз (“Принеси мені...” С. Будний).

4. Все здолати і витримать можна. Для упертих біда — не біда. Йде весна по землі переможна, Наречена моя молода (“Принеси мені...” С. Будний).

5. Сонце виварило з води морської Чимало солі. Горі виорало Обличчя вдів І матерів Слізьми та болем (“Сіль” В. Фольварочний).

6. Люби мене, допоки я ще — тут, О вічний світе, добрий і жорстокий. У майських травах сходять тихі кроки, Не я іду... То — серця перестук (“Пелюстки” Т. Севернюк).

7. Клясти навіщо задаремно долю — Живімо просто і відверто ми, Щоб можна стати, наче на долоні, Перед собою. Світом. І людьми (“Як з примхи...” М. Матіос).

8. Хотів би я, сестри, до болю Вернутись до вас хоч на мить. Полегшити вашу неволю, Що досі вас мучить, гнітить (“Сестрам” М. Марфієвич).

9. Коли б я сонцем був і, як воно, міг гріти — Над Прут би лише грів, де мила ме сидіти (“Коли б я птахом був...” О. Вільшина).

10. Та при тім думки поважні Дозріли в нім — не дурниці: — Хоч би всі льви в клітках були, Не йду більше без рушниці (“Пригоди дядька Прохора” С. Лакуста).

11. Березіль борами брів. Бентежив березіль бобрів: бобри, бобрихи, бобренята, будівлі будем будувати (“Березіль борами брів” В. Вознюк).

12. Полетів би я на Україну не конем, а бистрим самоходом, Щоб натішитись своїм народом, щоб поглянути на сю країну, що так довго у неволі дожидала щастя й долі і діждалася спасення, свого воскресення (“Привіт” О. Маковей).

13. Благослови їх труд святий, природо, — Ще жито є і ще пшениця є! Ще завершальним буряки акордом Про літування викажуть своє (“Дорога” П. Палій).

Вправа 18

З'ясувати часові значення дієслівних форм і виділити їх формальні показники.

1. Блискавку — цю повстанку Скромних полів небес — Перехитрив приманкою Вітер-каменотес (“Ідеологізований пейзаж” М. Матіос).

2. Сльози слова світанково справедливлять світ. Солов'їна сила слова славить сонця схід (“Солов'їна сила” В. Вознюк).

3. Крапелька крапельку кличе, капають краплі квапливо. Квилять коханням, курличуть — кожне кохання красиве. Кажеш “кохаю” коханій. Кваплять краплини конвалій (“Кваплять краплини конвалій” В. Вознюк).

4. Будуть ще світанки малинові, Хороводи яблунь у саду... Дуже часто я тепер розмову з Лесею опівночі веду (“Запитаю в Лесі Українки...” С. Будний).

5. Про світле-світле щось Спитав мене ваш погляд — Напружено і полохливо так. Це знов про давнє ваші очі мовлять Мені по пройдених літах (“Крізь даль розлуки знов” В. Колодій).

6. В кришталевій росі миють очі озера, І окутався ліс раннім летом бджоли. Крізь смеріччя густе суне шию кичера, Наслухає собі: що і де, і коли? (“В кришталевій росі...” В. Місевич).

7. Сухотний дим розчахнуто війне, Сполошить тишу в золотавій пущі. І смеркне лист. І голос промине. І тільки дні високі — неминущі (“Високі дні” Т. Севернюк).

8. Відгримить, відболить до краю, рани пилом твоїм притрушу — і хочу — сію собі насущний, а ні — на сопілочні граю (“Поезія” Г. Тарасюк).

9. Він вперше закохався. Випадково. Для себе несподівано й для мене. Цвіла гліцинія в Лівадії бузково, І все було наївне і зелене (“Зелений вірш” Г. Тарасюк).

10. Сиве світло спаленого листа Витікає в сині небеса, Все, що квітло, все, що не розквітло, — Все згорає, в сутінках згаса (“Сиве світло...” М. Лазарук).

11. Там тихо точиться життя, Як мед терпкий з кленових чашок. Там підночовує сльота У білих головах ромашок (“Ся пряжа точиться...” В. Китайгородська).

12. Я була в цім саду, мов непрохана гостя, серед сотень дерев — жар пустель, колихнулась свіча над незнищеним воском, освітила обличчя у людей (“Я прийшла...” К. Міщенко).

Вправа 19

Із поданих речень виписати дієслова й виконати їх повний морфологічний аналіз.

1. Так легко думають сади, Так легко дихає земля. Твої замріяні сліди Лягли сонетом на поля, Лягли теплом очей моїх На дальні заводи й ліси (“Так легко...” П. Палій).

2. Деся русальні діви в травах бродять, Лоскїтливо світиться листва. Ще живе зелений дух в природі, І людина ним іще жива (“Троїця” Т. Севернюк).

3. Моя красуне Україно! Ти знову процвієш. Прийми, прийми в свою родину Синів невірних теж! (“Моя сердешна Україно” Д. Загул).

4. Думо скорботна моя, над степами заграй, Степом свавільним злеліяна! Сумом чорного дня, що окутав наш край, Ти напоєна-навіяна (“Думо скорбна...” Д. Загул).

5. Шумить, шепоче жовтий ліс Про дні свої весняні; Падуть листки, мов каплі сліз, Тремтять листки останні (“Шумить, шепоче жовтий ліс...” В. Кобилянський).

6. Пусті гаї... Згадки лишились, німі згадки, без нут, без слів. Луги-ліси неначе засмутились, І скрізь осінній чути спів (“Осінь” Т. Галіп).

7. Виспівав я думу, мари ся розпили, розв’язали чари, не стало вже сили, не дивлюся більше! Очі не видають, бо їм туман-сльози світа заслоняють (“Моя дума” Г. Воробкевич).

8. Впали кроки і забрали спокій, Ти від мене йдеш в осінню ніч. Я ж у мріях біля тебе збоку, Віями торкаюсь пліч (“Відлуння твоїх кроків” В. Вознюк).

9. Доки домислиш доктрину дотиком довгих думок, догми діймають Дарину, дощ дотанцюває джок (“Дарині дружній дар” В. Вознюк).

10. Легко літає, леститься лагідним лісом луна. Ласощів ласа лисиця ладна ловити лина (“Літом леліаній ладі” В. Вознюк).

11. Десь, кажуть, є безсрібники-пророки, є квіткарі-філософи, котрі з душею завдають собі мороки. Вони і ми — донині ще чужі, але не вічний поміж нами рів, бо ще на вишнях є такі хрущі (“Незнищенність надії” В. Кожелянко).

12. Жніть, вжинайтесь, жєнці мої, Та й дякуйте Богу, Що поміг нам жито жати На своєму полі (“Нива” Ю. Федькович).

Вправа 20

У поданих реченнях підкреслити дієприкметники та дієприслівники. Визначити їхні морфологічні ознаки.

1. Рух руки. І від неї слід У повітрі й на тілі заповнюється теплом Твоїм. І, можливо, світ Не розділений поміж добром і злом (“Рух руки...” Б. Бунчук).

2. Деревієм плетені, позавивані, сандалики ніженьки окровили, не стоптали стежечку через долю — поросло хвощами деревійне горе (“Деревієві сандалики” К. Міщенко).

3. Спинюсь на межі. І тоді, охопивши коліна руками, стисну так, наче власне життя розпотрошити хочу на дрібні кісточки, а потім — зібрать по-новому докупити (“Спинюсь на межі...” К. Міщенко).

4. В лиху облогу серце взявши, Ввірветесь в нього астматично... І стане все, як було завше — Тривожно. Гірко. Добре. Звично (“Низький уклін тобі, тривого...” С. Пантюк).

5. Земля застогне, викличе руїну... раби, збуджені покликом святим, будуть славити вольну Україну, в якій всі вольним будуть жити життям (“Воскреснем!” Д. Макогон).

6. Ти встав, мій лицарю, закований в кайдани, І дзвінко забряжчав заржавілий ланцюг, Од ланцюга того чорніють гострі рани, Але здоровий встав твій переможний дух (“Ти встав, мій лицарю...” В. Кобилянський).

7. Гнів запалених вогнів — Цілий світ багаття. Хто би тут не оп'янів? — Скільки літ розп'яття! Скільки в тебе ворогів, Україно-кравце! Хто хотів і не хотів — Всі тебе карали (“Гнів запалених вогнів” Д. Загул).

8. При досвітній порі, перелинувши в пісню журливу, Журавлиний той ключ невмирущо курличе в літах: Доки буде народ сподіватись на долю щасливу, Не зітре пісня крил і не вмере на співочих вустах (“Балада про пісню” М. Ткач).

9. Тихо падає сніг. І у ньому, лапатім, густім, Зачарована тиша бреде. Я не хочу вертатись у дім: Там неспокій мене віднайде (“Тихо падає сніг...” С. Будний).

10. Господиня-осінь владарює: То зриває яблука в саду, То сміється десь, а то німує, згадуючи вроду молоду (“Там, де гаснуть зорі...” П. Палій).

11. І вкриє всі мої знегоди твоя розплетена коса. І упадуть на дикі води пресвітло-чисті небеса (“Українській грекині” В. Вознюк).

12. Будуймо благодатно берегами будиночки, безпечні брами, блокуючи безликий бруд, безбожно бездуховний блуд (“Березіль борами брів” В. Вознюк).

Вправа 21

У поданих реченнях знайти дієприкметники, визначити їх стан та час.

1. Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті й поборені віком або й розколені громом (“Битва” О. Кобилянська).

2. Я прикований до крісла довголітньою недугою, і самотньою моєю чинністю є бачити вас, думати про вас (“Думи старика” О. Кобилянська).

3. Довго сидів він і дивився бездушно в ясне, мільйонами зірок засіяне небо, мовби шукав там помічі в своїй безкрайній розпуці (“Ой, діти мої — діти мої бідні” І. Синюк).

4. Тим часом підійшли обсінені діти змученим кроком на роздоріжжя близько мого дуба і зупинилися (“Вже не підуть від татка, най...” І. Синюк).

5. Перед ним лежало село. Бідне, сковане і стиснене в кліщах великого павука (“Щастя” І. Діброва).

6. Вона згадала брудну смугу під вікнами, стрімку стіну над дебрею і перед її очима станула дрібна стаття чорноокої дівчинки з вдячним поглядом — заболочена, скривавлена мала Ксеня, що від часу своєї недуги спізнюється до школи (“Китичка фіалок” К. Малицька).

7. Півроку пізніше пішла я на село на посаду вчительки, знівечена, розбита (“Клео” В. Кобилянський).

8. Зажурений, вилетів з гнізда, де пищали голосно його молоді (“Орел і лис” Є. Ярошинська).

9. Виростав він, як і інші селянські діти. Босий, у подертій сорочині, крайкою підперезаний, бігав по толоці, пас літом товар, стеріг вночі коні на пасовиську, помагав дома при господарстві, а вкінці опинився у вівчарях (“Громадський вихованець” О. Попович).

10. І на сани сіла спочивати. Зморожена, напівзціпеніла, задрімала (“Гуцульська доля” С. Воробкевич).

11. Битва під Полтавою (1708) завершилася, Русь завоювали московіти, їх цар Петро привласнює ім’я переможеного народу, бере собі титул царя Руси й укладає програму своєї майбутньої політики: з Москви до Дніпра, з Дніпра до Вісли, з Вісли до Карпат, звідти до Дунаю, а від Дунаю до Босфору (“Щоб не було запізно!” Ю. Федькович).

12. Тільки ж я хотів би деяким мислячим читачам сказати, що підручники для наших народних шкіл написані чернечою мовою XIII ст., що пан міністр освіти не говорить по-руськи і тому з усім, що стосується руської мови, яку звичайно називають русинською, покладається на когось іншого, та що через цього “іншого” пан міністр змушений буде вчитися не по-руськи, а по-московськи (“Щоб не було запізно!” Ю. Федькович).

Вправа 22

У поданих реченнях знайти дієприслівники, визначити їх вид та час.

1. — Взавтра дождатиму тебе! — каже Максим Мапі, а вертаючи додому, заспівав собі... (“Циганка” С. Воробкевич).

2. Яюсь уже після Покрови цигани, вештаючись понад Бистрицею, шатром стали за нашою Керлібабою (“Циганка” С. Воробкевич).

3. Плакала так гірко, що, хлипаючи, дрижала цілим тілом (“Земля” О. Кобилянська).

4. Батько, побачивши, що дитина напрочуд біла вдалася, накинувся на нещасливу матір з лайкою, погрозою і бійкою за зраду (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

5. І підносячись на руках з землі, свої широко отворені очі спиняє нараз на широколистім зіллі з-під “Білого каменя” (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

6. Сагайдачний слухав Ярошенка не перебиваючи (“Ярошенко” О. Маковей).

7. Далі й далі попробуджувалися й другі птахи, затягаючи і свою ранню пісню, забавлялися, літаючи з крачка на крачок (“Ранок на гірській поляні” І. Синюк).

8. Я лишився геть далеко позад них, вижидаючи відповідної хвили, щоб об’явити свою присутність (“Не піду від татка, най...” І. Синюк).

9. Стояв над Василем, заклавши руки в кишені, і погорджуючим поглядом глядів на нього (“За землю” І. Діброва).

10. — А що вам, пане? — поспитав старий, ввійшовши до школи (“Лише загірлася” Д. Макогон).

11. Хлопець зібрав всі пташенята в пазуху і, злізаючи з дерева, розбив і гніздо, щоб не осталося бідній пташці і пам’ятки, де вона мріла про щастя, де вона надіялася, де вона виплекала свою любов, свою радість — а разом і болюче люте горе (“Немічні” В. Карбулицький).

12. А я стою і дивитися мушу, як злодій, посмішкуючися, уносить мій ізмарагд, в якого блиску снувалися мої мрії, який кормив своїм сяєвом мою любов і надію (“Немічні” В. Карбулицький).

Вправа 23

У поданих реченнях розставити розділові знаки і знайти дієприкметникові звороти, визначити їх синтаксичну роль.

1. Йосиф побачив ліс покритий білим снігом (“Цвіті” Є.Ярошинська).

2. У склянці тонко різаній прозорій наповненій аж по сам край свіжою водою стояли вони (“Рожі” О. Кобилянська).

3. Обтулена свіжими зеленими листками вона тонула в собі а проте чула що живе (“Рожі” О. Кобилянська).

4. Задиханий та змучений на цілім тілі добіг він до своєї ниви і впав на чорну ріллю (“За землею” І. Діброва).

5. Вікна були відчинені в склянці стояли знову свіжо зірвані фіалки. Але знать таємничий гість спішився сьогодні дуже бо квітки порозсипувалися довкола і лиш мала їх китичка сповита долом папером купалася в воді (“Китичка фіалок” К. Малицька).

6. В його поетичній спадщині переважну більшість складають недокінчені поезії відірвані строфи й рядки накидані на 184-х картках паперу на бланках різних державних та громадських установ, що в них поетові доводилося служити (“Подарунок Буковині” Д. Загул).

7. Молдавський ліс. Темний понурий безконечний... Порослий папоротником та мохом перетиканий могутніми стовбурами столітніх дерев бовваніє в китловині гір оповитий осінньою імлою (“Крутіж” М. Марфієвич).

8. І тоді цвіли черешні наче розкішний білий букет засаджений природою на вольному просторі (“Коли цвітуть черешні” К. Ластівка).

9. Блищать намистинки нанизані на довгій — довгій нитці (“Коваль Макс” О. Масикевич).

10. Так чарувала мене в далекі дитячі роки Ольга Юліанівна Кобилянська. А ось згадка зіткана з більш міцних і новіших ниток хоч і тяж давня (“З жовтого листа спогаду” В. Бабляк).

11. Вкриту жирними плямами газету підхоплює вітер і пре над запилюженими пшеницями (“Волове очко” В. Бабляк).

12. Яскраво змальований Федьковичем і Кобилянською гірський край вабив Лесю Українку мов казка (“Буковинське тризілля” В. Лесин).

Вправа 24

У поданих реченнях розставити розділові знаки й знайти одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти, визначити їх синтаксичну роль.

1. Набігавшись брав собі книжку сідав під рожевий корч і читав що йому аж піт котився з чола він завзявся стати дуже розумним (“Цвіти” Є. Ярошинська).

2. З її уст пили повні сердечності слова для розбитої дитини що тихо усміхаючись своїми великими очима вдивлялася в ню живо (“Талька” Є. Ярошинська).

3. Закінчивши цю роботу я відчитав цілу драму Кобилянській яка була дуже вдоволена з моєї роботи і наговорила багато компліментів (“Мої спогади про Ольгу Кобилянську” І. Карбулицький).

4. Потішаючи вів мене батько за руку до школи а ти стояла і сумно дивилася за мною (“Сльози” І. Діброва).

5. Докія Палій почервонівши як буряк почала звільна підніматися зі свого місця (“Лише зігрілася...” Д. Макогон).

6. Прочитавши сей лист учитель задумався (“Любов” Д. Макогон).

7. Так навчав учитель дітей виконуючи обов’язок настановленого сторожа суспільної моралі яка не розуміючи дитячої душі часами й найшляхетніші її пориви засуджує та їх у самім зародку нищить убиває (“Любов” Д. Макогон).

8. Відлітаючи за поживою прощалася вона щиро з дітками і скорим летом вертала з комашкою або гусільницею в дзюбі назад (“Немічні” В. Карбулицький).

9. Переходячи попри вікна дому побачила під одним з них смугу болота начеб хто спинаючися забрукав стіну (“Китичка фіалок” К. Малицька).

10. А вона піднесла голову поцілувала в лице мене і глянувши мені в очі спитала втретє Любиш мене (“Клео” В. Кобилянський).

11. Перейшовши останній поріг вахти починаємо легше дихати (“Коваль Макс” О. Масикевич).

12. Дійшовши до такого результату свого читання я для своєї контролі став прочитувати по-своєму ці оповіданнячка моїй покійній дружині у якої були знамениті чуття для всякої мистецької краси (“На вічну пам’ять Стефаникові” С. Смаль-Стоцький).

Прислівник

Вправа 25

Виписати прислівники, визначити розряди й групи прислівників за значенням.

1. Дивиться дивно-дивинно, домислом дзвонить добі. Другова доле, Дарино, добре добі, далєбі (“Дарині дружній дар” В. Вознюк).
2. Вечір вельможно відчинить вікно всесвіту. Виплеве вільно. Втома вгамується втіхи вином, волю відчувши весільно (“Вечір” В. Вознюк).
3. Ясне сонце, вийди з хмари, вже землиці досить кари! Незабавом май наспіє, а тут все ся ще чорніє (“Вітер віє...” Д. Макогон).
4. Дощик дрібоче дитинно, думці думок додає, давнього друга дружина денця душі дістає (“Дарині дружній дар” В. Вознюк).
5. Твоя зима далеко, серце, у тебе ще рожевий май і кожда цвітка в нім надія на щастя, долю, земський рай (“Під осінь” В. Карбулицький).
6. Нанизуєм новини незумисно, новини настрій новизни несуть. Нанизуєм новинами намисто наступних незашорених напуть (“Надолуження” В. Вознюк).
7. Місто. Міраж меланхолій містом мінливо майне. Мовчки молюсь матіолі, манить містичне мене (“Миттєве” В. Вознюк).
8. Тішимо трепетні теми, топчем тендітні табу. Тужать тривожно тотеми, творять тотемний табун (“Тема тотемів” В. Вознюк).
9. Вчора почував себе дуже погано, ледве вернувся до табору (“Коваль Макс” О. Масикевич).

10. Цілі дні і ночі падав безперестанно дощ, який вже так надокучив людям, що ті часто підносили свої очі до неба, кивали сумно головами, питаючись один одного: і доки се буде? (“Лише зігрілася” Д.Макогон).

11. Що сталося далі, вповім коротко. Хлопчики йшли тихонько, поставкували часом, озиралися і наслухали боязливо округ себе. Я лишився геть далеко позад них... (“Вже не піду від татка, най...” І. Синюк).

12. По відправі повстав нараз напереді по правім боці у церкві ще більший колот, як коло трумни. Зразу не міг я собі вияснити, чого нарід так валиться туди... (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

Вправа 26

Визначити ступені порівняння виділених прислівників.

1. Військо, наполохане, гнало полем без ладу, щоб коням було **свобідніше** (“Ярошенко” О. Маковей).

2. Але тут **легше** тримати дві корови й пару биків, як там одну вівцю, бо тут січки ніхто не рубає, лиш уліті накося сіна, а взимі возьму та занесу гралями до шопи (“Туга” О. Маковей).

3. Дивлюся **ліпше**, а він душить зайчєня, що, не знаю, чи з глупоти, бо і межі звірятами трапляються правдиві тумани, чи з буйності, відлучилося від своїх товаришів, осталося на поляні і в ямці було скрилося (“Ранок на гірській поляні” І. Синюк).

4. Йому забилося **живіше** серце (“Щастя” І. Діброва).

5. Каламутні хвилі піднімались все **вище**, заливали призьбу, добувались до вікон (“Крутіж” М. Марфієвич).

6. Хіба ж я знав, що ці важкі каміння на мою душу вже **найтяжче** спадуть? (“Плач Єремії” К. Ластівка).

7. Тільки в полі сніг розтане, **ласкавіше** сонце гляне — я вже плуг новий ладнаю й круторогі запрягаю (“Пісня орача” О. Вільшина).

8. Оба хлопчики пригорнулися до нього **тісніше** і гляділи так приязно своїми милими благими оченятками на батькові уста (“Прощаю...” І. Карбулицький).

9. Від того дня я **старанніше** приглядалася йому (“Варварка” С. Канюк).

10. Неначе громом вдарений, похилив він голову **нижче**, а там задрожав увесь, неначе та трепета біло листа від зимнього вітру (“Циганка” С. Воробкевич).

11. — Не набагато **краще**, а в чомусь і значно **гірше**, бо хоч останнім часом вийшли з народу і стали творити для нього деякі письменники, то вони нечувано жорстоко переслідувалися і переслідуються московським урядом (“Щоб не було запізно!” Ю. Федькович).

12. Дожидаючи недармо луни свого поклику, котра гналася **давніше** в поважних мовчазних лісах, мов навперейми з покликом, мовчала вона тепер завзято й неначе забувала тут свій звичай кувати... (“Битва” О. Кобилянська).

Вправа 27

Підкреслити прислівники, пояснити їх правопис.

1. —Та-бо оце не по-німецьки, — каже капрал Павлинчук, що в срібних перснях ходив (“Кобзар і жовняри” Ю. Федькович).

2. Вернув наш Яремко голіруч до села (“Чому Яремко Головатий став начальником Безглуздова” С. Воробкевич).

3. Він не хотів послухати рожі, тому що вона вимагала від нього чогось злого, а по-друге, вона, хоть королева цвітів, то все-таки не мала власті приказувати йому (“Покарана гордість” Є. Ярошинська).

4. З цілою повагою, яка була їй властива, пробилася її глибока любов; з цілою потугою молоді лиш десь-не-десь культурою діткненої душі, розлилася вона тепер і розігнала гучно (“Земля” О. Кобилянська).

5. З того повстав стривожений шепіт, зітхання, врешті — піднявся шум, немов від вихру, наповнив долеко — далеко воздух, як шум моря, що аж

ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря (“Битва” О. Кобилянська).

6. Се я лиш так мимоходом спімнув; бо, знаєте, коли чоловік щось замітного побачить, то й нагадуєси мимохить на подібні речі, що їх давніше бачив (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

7. Волохи знов по-своmu кричать. Одні тиснуться досередини, другі надвір (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

8. І ця горенька розмова скінчилася, як завсїгди, плачем, по чїм діти, ще довго хлипаючи, мало-помалу позасипляли (“Ой, діти мої — діти мої бідні” І. Синюк).

9. Третьої днини, вранці-рано, дивлюся на землю, а там парада, що аж га! (“В лавровім вінку” С. Яричевський).

10. Лице жовте, мов у мерця; на устах нема того веселого усміху, нема сеї свіжості дівочої, що колись, мов пахуща повноцвітна рожа, чарувала молодечі серця; очі глибоко запалися, не сяють тим жаром любовним; блиснуть тільки колись-не-колись, неначе догораюче світло (“Циганка” С. Воробкевич).

11. Зразу ж таки повели мене до медично-санітарної частини і там — хоч-не-хоч — лікар сказав мені, щоб на другий день відпочивав, лежав (“Коваль Макс” О. Масикевич).

12. Влітку, коли наука в школі закінчилася, збирав учитель рік-річно всіх дітей одної неділі, запрошував їх родичів, і при них ученики показували, чого за рік навчилися (“Громадський вихованець” О. Попович).

Прийменник

Вправа 28

Знайти в реченнях прийменники, визначити семантичний тип, будову та походження.

1. У хвилях чорної журби, як в душу закрадався сум й гадки роїлись без ваги над долею моєю й глум зводили лютий над душою, — не розставався я з тобою (“Надії” В. Карбулицький).

2. В таємні години весняної ночі З високих верхів я сходив, І людям казки говорив я пророчі Про близькість надзоряних див (“В таємні години” В. Кобилянський).

3. Небо! Як було ти там, поза хмарами, Злинуть до тебе не міг я без крил, — Та коли ти підо мною з'явилося, Йду я до тебе, в хор ясних світил (“Вечір насупився...” В. Кобилянський).

4. Велике щастя розпирає мої груди. У них не вміщається моя любов (“Люблю” С. Будний).

5. Тримається небо високе На колосі В мудрих Вічних степах (“Напруга” В. Кушнір).

6. В цих смerek заплакане обличчя, Сірі очі в цих доріг сумні... Може, хтось підстрелив оленицю З оленятком білим в гущині (“В цих смerek...” В. Місевич).

7. Струмоче сміх по вазах, за гардини, У вікна б'ється. Їм тепле сонце з неба, як з картини, Також сміється (“Як хороше...” М. Рачук).

8. Є спіралі, квадрати, побиті омонотрамваї, До смаку ізотопи, на правду повтішливий вибір. Над усім, під усім — поховайте, вставайте, вставайте. Все так просто до болю, аж хочеться жити чи вити (“Все так просто...” М. Бучко).

9. Придумайте назву до книги мого життя, та коротку, щоб на кожен розділ вистачило по літері, та гостру, як багнет, та круту, як стежка на Лисоню (“Ескіз прологу” С. Пантук).

10. У науці, у розраді України доля, А в залізі да у крові України воля; А у пісні голоснії України слава! Благословіть Україну, А я заспіваю (“З окрушків” Ю. Федькович).

11. Мученице мила, свята земле руська! Довго ти терпіла за час довгих віків від рурицьких князів та татар плюгавства, від буйности ляхів та Москви безправства! (“Дума про Руську землю” Г. Воробкевич).

12. Утікають наші люди За моря, за гори І втрачають в тій утечі Хатчини, обори. Утікають наші люди В Канаду, в Канаду, Дають місце, щоб пани тут Мали променаду (“Вандрівка” З. Канюк).

Вправа 29

Знайти в реченнях похідні прийменники, пояснити їх правопис.

1. З-поміж густого диму палахкотіли сотки огнистих полоніней, котрі, злучившись в один велетенський стовп, підносилися в незмірну висоту (“Пожар лісу” І. Синюк).

2. Із-за сніжниці годі було пізнати, хто то. Я дався трохи взад і скрився за дуба (“Вже не піду від татка, най...” І. Синюк).

3. Знов наслухую, знов чути стогнати, мовби з-під землі (“Вже не піду від татка, най...” І. Синюк).

4. З-посеред товпи виступає якийсь стрункий літерат і виголошує ... довгу патетичну бесіду (“В лавровім вінку” С. Яричевський).

5. Спершись ліктями об футерини отвореного вікна, гляділа мрійно на ясне небо, а на її устах лежала легенька іронічна усмішка, питома жінщинам, яаяякі начеб говорили: “Нема то понад мене!” (“Прощаю...” І. Карбулицький).

6. Дотепер не думала вона якось про них, але від якоїсь хвили не сходили вони їй з-перед очей; її обгорнула безмежна жадоба полюбуватися ними (“Прощаю...” І. Карбулицький).

7. З глибоким жалем із-за втрати дочки України і безмежним обуренням проти гнобителів українського народу прощалися всі ті, що відпровадити безсмертну Ольгу на вічний спочинок, з її могилою (“Мої спогади про Ольгу Кобилянську” І. Карбулицький).

8. А над вечір сиділа вона край свого гніздочка і приспівувала їм ніжних пісень (“Немічні” В. Карбулицький).

9. Звично, як дика коза, спинався він на стрімку гору, що виросла понад шумлячи Черемошем (“Малий гуцулик” К. Малицька).

10. Та поміж терням і колючою гушавиною розцвітали вони найгарніші, найзапашніші (“Китичка фіалок” К. Малицька).

11. Стефан підніс голову з-під води і витяг руку, щоб ухопитися сильніше, та вже запізно (“Боягуз” К. Малицька).

12. Дзуньо стоїть оподалік огорожі і бачить, як з-поміж дерев виринає жінка, підходить тишком і стає під тином (“Розбита скрипочка” І. Дошівник).

Сполучник

Вправа 30

Знайти в реченнях сполучники, визначити групу за способом уживання, групу та підгрупу за синтаксичною функцією в реченні.

1. Якщо людині тіло і душа болить, думки завершують буття сторінку, однак все ж прагнуть спокою варівку і слів з привітністю барвінку, які підкажуть вихід зі знемоги (“Благословенна із небес” В. Вознюк).

2. Аби в роки важкі, похмурі, Коли я буду у зажурі, Душа не лізла ув окови Чужих богів, чужої мови (“Ода українській мові” М. Івасюк).

3. Яку б не відчув я на плечах знемогу, Якими б шляхами не йшов, В найтяжчі хвилини гукав на підмогу Надію, і Віру, й Любов (“Три сестри” М. Ткач).

4. Ще спала міцно при селі дорога, Ще брів туман ліниво на жита, А вже світанок з обрію ясного Спивав росу, як молоді літа (“Дорога” П. Палій).

5. Відчиняю вікно — вже зоріє, світа нить, І розгілля доріг аж до обрію лине. На антенах тополь зацвітають тумани, І в мені щось цвіте — молоде і нестримне (“Яворова криниця” В. Місевич).

6. Чиїсь чужі вуста своє Їм дихання дадуть, І все нездійснене, твоє... Чужа завершить путь. Чужа, та рідна, бо усі Ми — люде... Не юрба! В одній

святитись нам росі, Одна в нас боротьба (“Не стане жовтою трава...” Т. Севернюк).

7. Там, де калинно шепочуться з вітром роки, Там, де світанок спадає на ожеледь ночі, В білому вальсі кружляють дві юні руки, В білому вальсі палають закохані очі (“Вічний вальс” Т. Севернюк).

8. Лиш тихий біль За баченим і втраченим Смутить моє чоло, Та серце веселить: Від втрат гірких Стаємо часто зрячими І воду п'єм живу з того, Що нам болить (“Карпати. Літо...” Г. Тарасюк).

9. І що сусіди скажуть? Збожеволів? Придумують, можливо, ще й мотив. Бо як це так, що зі своєї волі Дерева він до хати запросив (“Дерева змокли...” В. Вознюк).

10. А ти таки відчиниш двері тоненько пальчика крилом, імператрице без імперій, маленький, але мій огром (“Українській грекині” В. Вознюк).

11. Я люблю, як виходить ріка з берегів, Поглинаючи сльози останніх снігів, Брід за бродом ховає, ламає мости І льодини несе, як прощальні листи (“Я не зраджу ніколи коню...” С. Пантюк).

12. Удвоє зігнутий він ходить за плугом, А скиба криваві сліди залишає, Не поле він оре, а власную душу — Сльозами гіркими личенько вмиває (“Орач” І. Діброва).

Частка

Вправа 31

Знайти в реченнях частки, визначити групу за роллю в слові чи реченні, будову та походження.

1. Несу, наче хрест, обличчя, покраяне долею навпіл: справа — у білій вуалі, зліва — в жалобі чорній (“Несу, наче хрест...” К. Міщенко).

2. Най буде й так! Най виє буря люта, най ниє серце хоре, най! На хвильку хоч душа покине пута і полетить в колишній рай (“Осінь” Т. Галіп).

3. Діти! Буря і в життю Пісню заgrimить свою, Не сумуйте — прогуде, Й щастя сонечко зійде! (“Буря” С. Яричевський).

4. Здається мені, що я голос твій чую, — Мов музика чарів в повітрі несесь, І я, зачарований, стою — боюся, Що він ось замовкне, затихне, минесь (“Здається мені...” І. Діброва).

5. Розвіялись мрії, як листя пожовкле, Даремно лелів я надію святу, — Ти гралася серцем — та й в грі полишила, Мені лиш завдала розпуку німу! (“Не бути у парі мені вже з тобою...” І. Діброва).

6. Ти чудова, як вечір весною, Ти чарівна, як нічка в маю, — О, з якою гіркою журбою Я дивлюся на вроду твою! (“Ти чудова...” Д. Загул).

7. Мов голубка, всю зиму на скелі Ти ховалася довгії дні... Покажи свої очка веселі, Дай почути свій голос мені! (“З “Пісні пісень Соломона”” Д. Загул).

8. Ви — із весни, із днів, коли травневі меві на крилах сонце літечка несли, і ви — травневий, сонячно травневий, де б з волі долі не були (“Посланник сонця” В. Вознюк).

9. Журавлині ключі відмикали обітні царини, За водою великою мариласть доля, мов сон. В небі жалібний крик, — що нема ні землі, ні родини, Лиш надія на Бога, блага, мов химерний вісон (“Балада про пісню” М. Ткач).

10. Все лишаю з печаллю і сумом. Хай буяє, хай квітне земля! Лиш твою віковічну думу Хто розвіє, о мамо моя?! (“Не чекай мене...” С. Будний).

11. Виходять люди слухати весну Аж ген в поля, розбуджені від сну. І їх серця — творці добра й любові — Вбирають неба музику ясну! (“З’їдає сонце сніг...” П. Палій).

12. Мій краю милий, дорогий! Ти, люба Буковино, Ти мого серця і душі І раю, і родину! Для тебе в світі я живу, Тобі все посвящаю І ті мої дрібні пісні Тобі лише співаю (“Мій краю милий...” С. Воробкевич).

Вправа 32

Знайти в реченнях частки, пояснити їх правопис.

1. Тому-то його постановили начальником славного-преславного міста Безглуздова (“Чому Яремко Головатий став начальником Безглуздова” С. Воробкевич).

2. До поштового віконця підійшла старенька бабуса, не жебращка, та бідноту так-таки видко по ній (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

3. В часописах — на перншому-таки місці — випечатано посмертну звістку (“В лавровім вінку” С. Яричевський).

4. Мав-бо й чого оторопіти, бо побачив щось страшного (“Соколець” І. Синюк).

5. У далекому південному краю живе птаха пелікан: не дуже-то вона велика, ба й немала вона (“Пелікани” С. Яричевський).

6. Ага, чуєш, друже, возми-но ти його у свій полк та йди йому на руку; порятував мене в біді і поміг, від смерті збавив, йому всю родину забрали, і він отак блукає, бідолаха... (“Ярошенко” О. Маковей).

7. —Ваш Николайко, що правда, то правда, не йде абияк до коршми (“Палагна” Д. Харов’юк).

8. Таке-то, я запізно прийшов, коби-то якось зійтися де (“Варварка” С. Канюк).

9. Нисє серце і щемить, та притихни-бо на мить, бо нові ось вісти тобі розповісти посланець спішить (“Три сини” С. Яричевський).

10. От-от — знов якийсь шелест. Ні. То ріка. Вона не вмовкає (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

11. Думки про майбутнє не турбували його: якось-то буде, — потішав він себе й гатив сокирою об дерево з такою силою, що воно від кількох його ударів валилось на землю (“Крутіж” М. Марфієвич).

12. Там має бути тепло. Не бозна-як, а все-таки тепло (“Коваль Макс” О. Масикевич).

Вправа 33

У реченнях пояснити написання не з різними частинами мови.

1. Знаєш, мамко, знаєш, рідна, Хто тому причина, Що так в'яне і нидіє Нещасна дівчина? (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

2. Мати не вернула, на санчатах у пралісі вічним сном заснула (“Гуцульська доля” С. Воробкевич).

3. Ніщо не вгамує закоханого, ніщо його не зупинить; він не бачить, не чує і не знає, що діється вокруги нього, що робиться з ним; у нього усе мов послуло, мов померло; йому здається, що він усе найкраще робить; він жениться, щоб осягти те, чого серце забажало, а проте сам не знає, чого він хоче (“Циганка” С. Воробкевич).

4. Її думки були якісь невеселі, бо часто захмарювалося гарне лице молодій дівчини, часто стягалися брови до купи, як у тяжкій болю, часто затискалися уста, гейби не хотіли виразити, що діється на дні серця (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

5. Урядник почав читати: “Дорога дитино! Прошу тебе, не відходи з твоєї служби. Маєш незле місце, платять тобі добре, так що можеш підпомагати й мене” (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

6. —Я не цікава, — відказує вона гордо, а все-таки в глибині душі вражена його байдужістю, хоч і не показує того, а відтак, поглянувши в його щирі очі, що якийсь час з потайним усміхом дивилися на неї, усміхається й собі... (“В неділю рано зілля копала...” О. Кобилянська).

7. Ви на мене не зважаєте, а я вас заодно бачу (“Думи старика” О. Кобилянська).

8. Помер рекрут в непривітній столиці здалека від свого села, від матері, убогої вдовиці, від любки, що в селі жила. Помер, не бачивши у час конання ні слізки жалю, ні зітхання (“Помер рекрут в непривітній столиці” О. Маковей).

9. Мені здавалося, що він дивиться в інший бік, на недалекий високий берег Прута, де проти ясно-синього неба купалася у лагідних проміннях осіннього сонця одинока рябина (“Туга” О. Маковей).

10. Старому, видко, ся розмова була немила, і тому я не питався далше (“Туга” О. Маковей).

11. Знаю добре, що гуцули, хоч як свої гори люблять, хоч з туги за ними занедужують, ба й вмирають, але їх ніколи не оглядають так, як туристи (“Сокоlecь” І. Синюк).

12. Казали докторі, що виздоровієте, але не дуже скоро (“Варварка” С. Канюк).

Вигук

Вправа 34

Знайти в реченнях вигуки, визначити з якою метою автор їх вживає.

1. Ой, в полі, в полі, На видноколі, Понад курганом колос в зерні... А мати досі У світ підносить своє прокляття отій війні (“Балада про скорботну матір” М. Ткач).

2. Ах, Марічко, чорнява Марічко, Де згубилась, Куди ти пішла? Може, там десь на березі річки У чеканні вербою зросла? (“Звертання до Марічки” С. Будний).

3. Гей, тополе, гей, тополько-тополино, Тихий вечір тихим смутком огорта. Пішла в найми твоя мати Україна, Та з тих наймів так тяженько поверта (“Зажурилась край дороги...” П. Палій).

4. О! Спинися, спинися, мій коню, погубились, зітерлись підкови. І толочаться вічні трави. І туманом спливає життя (“Немає ще...” К. Міщенко).

5. Його я не любила, За нього я пішла — Так раяла матуся Рідненька і стара Які я муки зношу, Лиш знає Бог святий, В гірких сльозах минає, Ах, вік мій молодий (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

6. Трах, тарах... Ш-ш-ш... Скудовчилася вода, хвиля, габи (“Смерть Сороканюкового Юри” Д. Харов’юк).

7. Гай, гай, — думаю собі, чому то всі так не думають та так не роблять, як сей неписьменний, але просвічений чоловік? (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

8. Гей, сіяв я цвіти, зелений барвінок, Васильок і сині фіалки, лелії. Гей, мріяв про щастя, кохання чарівне, Злеліав в серденьку рожеві надії (“Гей, сіяв я цвіти...” І. Діброва).

9. На добраніч, любко мила! Хай щасливі тихі мрії Твоє серце в сні колишуть, Хай сліди вони полишуть Щастя, чарів і надії — На добраніч, любко мила! (“На добраніч” І. Діброва).

10. О духу рідний мій! О велете Підгір'я! Зі мною всюди ти, як згадка світлих днів, О шуме верховин! О боре мій, подвір'я, І сум трембіт з верхів, червоний блик огнів! (“Fata morgana” В. Кобилянський).

11. Плигаємо один за одним: гуп-гуп-гуп (“Коваль Макс” О. Масикевич).

12. Ми вже минули залізний міст у Чернівцях, чую: на станції дзвонять: дзень-дзень-дзень, а потім ще два рази: дзень-дзень!.. (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

3.5. ВПРАВИ З СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ

Перелік необхідних знань та умінь для успішного виконання вправ із синтаксису та пунктуації

<u>№</u> <u>Вправи</u>	<u>Необхідні знання та</u> <u>вміння</u>	<u>Термінологічна база</u>	<u>Примітки</u>
1	<u>Учень</u> *розуміє різницю між словосполученнями та набором слів; *знає , як визначити головне та залежне слово в словосполученні; *вміє виокремити словосполучення в реченні та визначити тип синтаксичного зв'язку; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Словосполучення”, “тип синтаксичного зв'язку”.	Звернути увагу на метафори в реченнях 1, 3, 5, 9. Пояснити лексичне значення слова “чічка”.
2	<u>Учень</u> *розуміє різницю між словосполученнями та набором слів; *знає , яким чином за допомогою синонімів можна досягти	“Словосполучення”.	Обговорити значення словосполучення “словесне лахміття”. Пригадати термін “червоний терор” та інформацію, що з ним пов'язана.

	посилення образності, образності та емоційності; *вміє добирати синонімічні словосполучення до запропонованих; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
3	<u>Учень</u> *розуміє, що таке лексична та граматична помилка; *знає основні правила поєднання слів у словосполучення; *вміє знайти помилки в словосполученнях та виправити їх; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Словосполучення”.	Обговорити правопис слова “горицвіт”. Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 11.
4	<u>Учень</u> *розуміє різницю між словосполученнями	“Словосполучення”, “Головне слово”, “залежне слово”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні

	та набором слів; *знає, як визначити головне та залежне слово в словосполученні; *вміє виокремити словосполучення в реченні та визначити чим виражене головне слово; *може застосувати здобуті знання на практиці.		1. Пояснити лексичне значення слів “суща”, “крепак”, “уповати”, “тривкість”.
5	<u>Учень</u> *розуміє різницю між словосполученнями та набором слів; *знає основні правила поєднання слів у словосполучення; *вміє утворювати нові словосполучення з поданих слів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Словосполучення”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 1. Пояснити лексичне значення слів “гойний”, “витребеньки”.
6	<u>Учень</u> *розуміє різницю між	“Словосполучення”, “Головне слово”,	Пояснити лексичне значення слова

	словосполученнями та набором слів; *знає, як як визначити головне та залежне слово в словосполученні; *вміє визначити, до якої частини мови належить слово; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“залежне слово”, “частини мови”.	“погідносяйний”.
7	<u>Учень</u> *розуміє різницю між словосполученнями та набором слів; *знає основні критерії поєднання слів у словосполучення; *вміє зробити синтаксичний розбір виділених словосполучень; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Синтаксичний розбір словосполучення”.	Пояснити лексичне значення слів “сизий”, “стулив”, “всечасна”, “зоріє”, “світанить”, “розгілля”. Розтлумачити метафори в реченні 12.
8	<u>Учень</u> *розуміє, чим	“Речення”, “тип речення”, “мета	Пригадати з учнями відомості про

	відрізняється словосполучення від речень; *знає, як визначити тип речення за емоційним забарвленням; *вміє визначити тип речення за метою висловлювання; *може застосувати здобуті знання на практиці.	висловлювання”, “окличні речення”, “неокличні речення”.	Прометей.
9	<u>Учень</u> *розуміє стилістичну ролі речень, різних за метою висловлювання та емоційним забарвленням; *знає можливі засоби вираження заперечення; *вміє визначати серед поданих речень бажальні, стверджувальні та заперечні; *може застосувати	“Бажальні речення”, “стверджувальні речення”, “заперечні речення”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 1, 3. Пояснити лексичне значення слів “війт”, “стезя”.

	здобуті знання на практиці.		
10	<u>Учень</u> *розуміє роль різних типів підметів у синтаксичних конструкціях; *знає , як визначати головні та другорядні члени речення; *вміє визначати у складі кожного з речень підмети і схарактеризувати їх за структурою та морфологічним вираженням; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Підмет”, “морфологічне вираження”.	Обговорити з учнями те, як вони розуміють зміст речення 4.
11	<u>Учень</u> *розуміє роль різних типів присудків у синтаксичних конструкціях; *знає , як визначати головні та другорядні члени речення; *вміє визначати в	“Присудок”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 2. Обговорити власні назви, які трапляються в реченнях вправи.

	складі кожного з речень присудки і схарактеризувати їх різновиди; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
12	<u>Учень</u> *розуміє різницю між головними та другорядними членами речення; *знає , як визначати головні та другорядні члени речення; *вміє виокремлювати в різні види другорядних членів, з'ясувати засоби їх морфологічного вираження; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Другорядні члени речення”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченнях 1, 6.
13	<u>Учень</u> *розуміє різницю між додатком та іншими другорядними членами речення;	“Прямий додаток”, “непрямий додаток”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 1. Пояснити лексичне

	*знає основні способи вираження прямих та непрямих додатків; *вміє визначати в реченнях прямі й непрямі додатки, засоби їх морфологічного вираження; *може застосувати здобуті знання на практиці.		значення слів “бокувати”, “півватися”, “рекрут”, “лутче”.
14	<u>Учень</u> *розуміє різницю між означенням та іншими другорядними членами речення; *знає основні способи вираження узгоджених та неузгоджених означень; *вміє визначати різновиди означень, засоби їх морфологічного вираження;	“Означення”.	Обговорити лексичне значення та фонетичне оформлення слів “стон”, “кукіль”, “коверец”, “студений”.

	*може застосувати здобуті знання на практиці.		
15	<u>Учень</u> *розуміє синтаксичну та стилістичну роль прикладки в реченнях; *знає основні способи вираження прикладок; *вміє визначити в реченнях прикладки та виокремити їх разом із тими словами, які вони пояснюють; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Прикладка”.	Пояснити лексичне значення слова “турбація”. Обговорити з учнями те, що вони знають про кобзарів, лірників.
16	<u>Учень</u> *розуміє різницю між обставиною та іншими другорядними членами речення; *знає основні способи вираження	“Обставина”, “типи обставин”.	Обговорити змістове наповнення речення 6.

	обставин; *вміє визначати в реченнях обставини, з'ясувати їх типи та засоби вираження; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
17	<u>Учень</u> *розуміє різницю між однорідними та неоднорідними членами речення; *знає, якими засобами поєднуються однорідні члени речення, яку синтаксичну функцію виконують і якими частинами мови можуть бути виражені; *вміє визначати однорідні члени речення та мотивувати свій вибір; *може застосувати	“Однорідні члени речення”.	Обговорити написання та походження топонімів, які трапляються в реченнях вправи.

	здобуті знання на практиці.		
18	<u>Учень</u> *розуміє різницю між однорідними та неоднорідними членами речення; *знає, якими засобами поєднуються однорідні члени речення, яку синтаксичну функцію виконують і якими частинами мови можуть бути виражені; *вміє визначати засоби зв'язку між компонентами ряду однорідних членів речення; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Однорідні члени речення”.	Обговорити лексичне значення та фонетичне оформлення слів “сломлів”, “солов”, “супокій”.
19	<u>Учень</u> *розуміє різницю між однорідними та неоднорідними	“Однорідні означення”, “неоднорідні означення”.	Обговорити стилістичну роль написання займенників з

	означеннями; *знає, якими засобами поєднуються однорідні означення, яку синтаксичну функцію виконують і якими частинами мови можуть бути виражені; *вміє пояснити умови розрізнення однорідних та неоднорідних означень; *може застосувати здобуті знання на практиці.		великої літери в реченні 5.
20	<u>Учень</u> *розуміє умови, за яких можливе відокремлення означень та прикладок; *знає правила вживання розділових знаків; *вміє виділяти в реченнях	“Відокремлене означення”, “узгоджене означення”, “прикладка”.	Пояснити лексичне значення слова “дудняк”. З'ясувати, на які твори є алюзії в реченнях вправи.

	відокремлені узгодженні означення й прикладки; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
21	<u>Учень</u> *розуміє умови, за яких можливе відокремлення додатків та обставин; *знає, у яких випадках обставини не відокремлюємо; *вміє пояснити способи вираження додатків та обставин, а також умови їх відокремлення; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Відокремлений додаток”, “відокремлена обставина”.	Обговорити змістове наповнення речення 12.
22	<u>Учень</u> *розуміє синтаксичну та стилістичну роль вставних та вставлених одиниць; *знає способи	“Вставна одиниця”, “вставлена одиниця”.	Обговорити змістове наповнення речення 11.

	вираження та структуру вставних та вставлених одиниць; *вміє визначати в реченнях вставні та вставлені одиниці; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
23	<u>Учень</u> *розуміє роль звертань в усному та писемному мовленні; *знає морфологічні засоби вираження звертань; *вміє визначати в реченнях звертання та коментувати їх особливості; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Звертання”.	Обговорити змістове наповнення речення 2.
24	<u>Учень</u> *розуміє поняття “граматична основа речення”; *знає способи	“Грамматична основа”, “підмет”, “присудок”.	Обговорити змістове наповнення речень 10, 11.

	вираження підмета та присудка; *вміє визначати граматичну основу в реченні та коментувати, якими частинами мови виражені підмет та присудок; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
25	<u>Учень</u> *розуміє різницю між підметом та присудком; *знає основні способи вираження підмета; *вміє визначати підмети в простих та складних реченнях та характеризувати їх; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Підмет”.	Обговорити змістове наповнення реченнях 3, 5, 10.
26	<u>Учень</u> *розуміє різницю між підметом та	“Форма присудка”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні

	присудком; *знає основні способи вираження присудка; *вміє визначати присудки в простих та складних реченнях та характеризувати їх; *може застосувати здобуті знання на практиці.		1. Обговорити змістове наповнення речення 11.
27	<u>Учень</u> *розуміє різницю між односкладними та двоскладними реченнями; *знає типи односкладних речень, де є тільки присудок чи тільки підмет; *вміє визначати тип односкладного речення; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Односкладне речення”, “означено-особові речення”, “неозначено-особові речення”, “узагальнено-особові речення”, “називні речення”.	Обговорити стилістичну роль повторів у реченні 6.
28	<u>Учень</u> *розуміє особливості	“Безособові речення”.	Пояснити лексичне значення слова

	односкладних безособових речень; *знає способи вираження присудка в безособовому реченні; *вміє робити повний синтаксичний аналіз безособових речень; *може застосувати здобуті знання на практиці.		“агресор”, “кучма”, “кожушина”, “криївка”, “запічок”, “ревізувати”.
29	<u>Учень</u> *розуміє різницю між односкладними та двоскладними реченнями; *знає особливості вираження граматичної основи в різних типах односкладних та двоскладних речень; *вміє творчо конструювати односкладні та двоскладні речення; *може застосувати здобуті знання на	“Двоскладні речення”, “односкладні речення”.	Пояснити лексичне значення слів “чересло”, “евакуація”, “чинара”.

	практиці.		
30	<u>Учень</u> *розуміє різницю між односкладними та двоскладними реченнями; *знає особливості вираження граматичної основи в різних типах односкладних та двоскладних речень; *вміє творчо конструювати односкладні та двоскладні речення; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Граматична основа”, “двоскладні речення”, “односкладні речення”.	Обговорити змістове наповнення речення 11.
31	<u>Учень</u> *розуміє різницю між односкладними реченнями з головним членом присудком та підметом; *знає особливості вираження підмета в називних реченнях;	“Називні речення”.	Обговорити написання та походження топонімів, які є в реченнях вправи. Звернути увагу на стилістичну роль називних речень.

	*вміє робити повний синтаксичний розбір називних речень; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
32	<u>Учень</u> *розуміє стилістичну роль речень різних типів; *знає структуру та особливості побудови твору-опису; *вміє формулювати власне висловлення на подану тему; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Двоскладні речення”, “односкладні речення”.	Обговорити змістове наповнення уривків, які містяться у вправі. Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють виділене речення в пункті 10.
33	<u>Учень</u> *розуміє різницю між простими та складними реченнями; *знає способи вираження граматичних основ у складних реченнях різних типів;	“Граматична основа”, “складне речення”.	Пояснити лексичне значення слів “дивниця”, “косень”, “борозна”.

	*вміє визначати способи поєднання частин складного речення; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
34	<u>Учень</u> *розуміє важливість речень різних видів для стилістичної та синтаксичної єдності тексту; *знає різницю між сполучниковими та безсполучниковими складними реченнями; *вміє конструювати різні види складних речень; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Просте речення”, “складне речення”, “сполучникове речення”, “безсполучникове речення”, “головні члени речення”, “другорядні члени речення”.	Пояснити лексичне значення слів “тандем”, “тотем”, “толерантність”, “ідол”. Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють уривок 12.
35	<u>Учень</u> *розуміє різницю між складносурядними та іншими видами складних речень;	“Складносурядне речення”.	Пояснити лексичне значення слів “вороняччя”, “нагота”, “херувими”.

	*знає пояснити вживання розділових знаків у складносурядних реченнях; *вміє визначати, які відношення існують між частинами складносурядного речення; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
36	<u>Учень</u> *розуміє логічні зв'язки між частинами складносурядного речення з єднальними сполучниками; *знає різновиди зв'язку між частинами складносурядних речень; *вміє виокремлювати складносурядні речення з єднальними сполучниками від	“Складносурядне речення”, “єднальний сполучник”.	Пояснити лексичне значення слова “колючолети”. Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють речення 11.

	інших типів; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
37	<u>Учень</u> *розуміє логічні зв'язки між частинами складносурядного речення з протиставними сполучниками; *знає різновиди зв'язку між частинами складносурядних речень; *вміє виокремлювати складносурядні речення з протиставними сполучниками від інших типів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складносурядне речення”, “протиставний сполучник”.	Пояснити лексичне значення слів “криївка”, “іронія”. Обговорити написання та походження топонімів, які містяться в реченнях вправи.
38	<u>Учень</u> *розуміє логічні зв'язки між	“Складносурядне речення”, “розділовий	Пояснити лексичне значення слів “тля”, “налигач”, “навстіж”.

	частинами складносурядного речення з єднальними сполучниками; *знає різновиди зв'язку між частинами складносурядних речень; *вміє виокремлювати складносурядні речення з розділовими сполучниками від інших типів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	сполучник”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст реченнях 2, 3.
39	<u>Учень</u> *розуміє різницю між складнопідрядними та іншими видами складних речень; *знає особливості поєднання частин складнопідрядних речень; *вміє виокремлювати складнопідрядні	“Складнопідрядне речення”.	Обговорити зміст речень 8, 10, 11.

	речення серед інших; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
40	<u>Учень</u> *розуміє особливості поєднання частин складнопідрядних речень; *знає типи складнопідрядних речень; *вміє визначати головну та підрядні частини в складнопідрядних реченнях та креслити їх схеми; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Граматична основа”, “головна частина”, “підрядна частина”.	Обговорити зміст речень 5, 7, 9, 10.
41	<u>Учень</u> *розуміє відмінність складнопідрядних речень з підрядними означальними від інших типів; *знає типи складнопідрядних	“Головна частина”, “підрядна частина”.	Пояснити лексичне значення слів “ідея”, “ідеал”, “пріоритет”, “ряхтить”. Обговорити зміст речень 3, 11, 12.

	речень; *вміє визначати головну та підрядні частини в складнопідрядному реченні; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
42	<u>Учень</u> *розуміє різницю між сполучником та сполучним словом; *знає відмінність складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними від інших типів; *вміє визначати головну та підрядні частини та способи зв'язку між ними в складнопідрядному реченні; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складнопідрядне речення”.	Обговорити зміст речень 4, 5, 10.
43	<u>Учень</u> *розуміє різницю між	“Складнопідрядне речення”, “головна	Пояснити лексичне значення слів

	сполучником та сполучним словом; *знає типи складнопідрядних речень; *вміє визначати головну та підрядні частини та способи зв'язку між ними в складнопідрядному реченні; *може застосувати здобуті знання на практиці.	частина”, “другорядна частина”.	“крона”, “врем’я”. Обговорити зміст речень 7, 8, 9.
44	<u>Учень</u> *розуміє різницю між складнопідрядними реченнями мети та іншими різновидами; *знає типи складнопідрядних речень; *вміє визначати складнопідрядні речення мети серед інших; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складнопідрядне речення мети”.	Обговорити зміст речень 9, 11.

45	<u>Учень</u> *розуміє різницю між складнопідрядними реченнями причини та іншими різновидами; *знає типи складнопідрядних речень; *вміє визначати складнопідрядні речення причини серед інших; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складнопідрядне речення причини”.	Пояснити лексичне значення слів “ремствувати”, “вуаль”, “сентименталізм”.
46	<u>Учень</u> *розуміє різницю між складнопідрядними реченнями часу та іншими різновидами; *знає типи складнопідрядних речень; *вміє визначати складнопідрядні речення часу серед інших; *може застосувати	“Складнопідрядне речення часу”.	Обговорити написання та звуковий склад діалектизмів, що містяться в реченнях вправи.

	здобуті знання на практиці.		
47	<u>Учень</u> *розуміє відмінності між складнопідрядними та іншими видами речень; *знає правила вживання розділових знаків у складнопідрядних реченнях; *вміє визначати підрядні компоненти в реченнях; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складнопідрядне речення”.	Обговорити написання та звуковий склад діалектизмів, що містяться в реченнях вправи. Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 3, 4, 7.
48	<u>Учень</u> *розуміє явище сполучникової синонімії та антонімії; *знає, що засіб зв’язку (підрядний сполучник або сполучне слово) не завжди без контексту	“Складнопідрядне речення”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 2, 8, 11, 12.

	може правильно вказати на значення підрядної частини; *вміє визначати засоби зв'язку в складнопідрядних реченнях; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
49	<u>Учень</u> *розуміє, що часто значення сполучника буде впливати з контексту; *знає сполучники та сполучні слова, які можуть вживатися для зв'язку частин в різних типах складнопідрядних речень; *вміє визначати тип складнопідрядних речень з підрядними обставинними; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складнопідрядне речення”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 10, 11, 12.

50	<u>Учень</u> *розуміє відмінність між реченнями різних видів; *знає етапи синтаксичного розбору різних видів речень; *вміє робити повний синтаксичний розбір складних речень; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Повний синтаксичний речення”.	Пояснити лексичне значення слів “провінція”, “диктатор”, “рожа”, “пріч”, “бич”.
51	<u>Учень</u> *розуміє різницю між однорідною, неоднорідною та послідовною підрядністю; *знає схематично зображати послідовну підрядність; *вміє виокремлювати серед інших речення з послідовною підрядністю; *може застосувати здобуті знання на	“Складнопідрядне речення”, “послідовна підрядність”.	Звернути увагу на стилістичні засоби фонетики в реченні 2. Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 7, 10, 11.

	практиці.		
52	<u>Учень</u> *розуміє різницю між синтаксичними конструкція різних видів; *знає типи синтаксичного зв'язку між частинами складних речень; *вміє подати загальну характеристику синтаксичних конструкцій, указавши тип синтаксичного зв'язку; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Синтаксична конструкція”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 1, 5, 8, 10.
53	<u>Учень</u> *розуміє різницю між синтаксичними конструкція різних видів; *знає етапи аналізу речень різних видів;	“Складнопідрядне речення”, “складносурядне речення”.	Обговорити легенду, про яку згадується в уривку 1.

	*вміє подати загальну характеристику синтаксичних конструкцій із сурядністю та підрядністю; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
54	<u>Учень</u> *розуміє мету вживання розділових знаків у простих та складних реченнях; *знає правила вживання розділових знаків; *вміє пояснити вживання коми, тире і двокрапки в простому й складному реченні; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Просте речення”, “складне речення”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 9, 11.
55	<u>Учень</u> *розуміє різницю між безсполучниковими	“Безсполучникове речення”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст

	та іншими видами складних речень; *знає основні типи відношень між частинами безсполучникових речень; *вміє визначати тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами безсполучникових речень; *може застосувати здобуті знання на практиці.		речень 9, 11, 12.
56	<u>Учень</u> *розуміє різницю між безсполучниковими та іншими видами складних речень; *знає, які бувають безсполучникові речення за структурою; *вміє визначати речення з однотипними й	“Безсполучникове речення”.	Обґрунтувати написання слова “дитинно”.Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 1, 4, 7.

	різнотипними частинами; *може застосувати здобуті знання на практиці.		
57	<u>Учень</u> *розуміє різницю між безсполучниковими та іншими видами складних речень; *знає основні правила побудови речень; *вміє конструювати зі складнопідрядних речень безсполучникові; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Складнопідрядне речення”, “безсполучникове речення”.	Обґрунтувати написання слова “кігті”, “самітний”.
58	<u>Учень</u> *розуміє різницю між безсполучниковими та іншими видами складних речень; *знає основні правила побудови речень; *вміє конструювати з	“Безсполучникове речення”, “складнопідрядне речення”, “складносурядне речення”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 1, 2, 5.

	безсполучникових сполучникові речення; * може застосувати здобуті знання на практиці.		
59	<u>Учень</u> * розуміє різницю між різними видами складних речень; * знає правила вживання розділових знаків; * вміє визначати спосіб зв'язку між структурними частинами складних речень; * може застосувати здобуті знання на практиці.	“Безсполучникове речення”, “складнопідрядне речення”, “складносурядне речення”.	Обговорити написання та походження топонімів, які трапляються в реченнях вправи.
60	<u>Учень</u> * розуміє різницю між різними видами складних речень; * знає різновиди складних речень та їх типи; * вміє	“Прості речення”.	Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речень 5, 6, 9. Обговорити написання та походження топонімів, які

	характеризувати компоненти складних конструкцій як прості речення; *може застосувати здобуті знання на практиці.		трапляються в реченнях вправи.
61	<u>Учень</u> *розуміє мету вживання розділових знаків у простих та складних реченнях; *знає основні правила побудови речень; *вміє пояснити вживання коми, тире і двокрапки в простому і складному реченні; *може застосувати здобуті знання на практиці.	“Безсполучникове речення”, “складнопідрядне речення”, “складносурядне речення”.	Пояснити лексичне значення слів “навспак”, “оболок”, “змеркне”, “зніє”, “втямкуючи”.
62	<u>Учень</u> *розуміє логічні та змістові особливості поєднання компонентів у складних реченнях;	“Структурна схема”.	Пояснити лексичне значення слів “примітивний”, “стереотип”, “відіміти”. Обговорити алюзії,

*знає різницю між різними видами складних речень; *вміє креслити структурні схеми речень різних типів; *може застосувати здобуті знання на практиці.	які є в реченнях вправи.
--	--------------------------

Словосполучення

Вправа 1

Виокремити в реченнях словосполучення. Визначити в них тип синтаксичного зв'язку.

1. Так ми живемо в бетонних, рідше цегляних шпаківнях, цвірінкаємо радо на суржику із солов'їних та дроздових пісень з доброю домішкою воронячого діалекту (“Шпаки неперелітні” В. Кожелянко).

2. Над потоком там травиця Вниз ся похилила; За миленьким чорноброва Тяжко затужила (Із циклу “Безіменні” О. Попович).

3. Пішов війною лютий брат на брата І темні ночі освітив огнями, З амвона в горах голосна гармата Промовила огненними словами (“На границі” О. Маковей).

4. Народе вбогий мій! Тобі віддам я душу, Щоб сяяла тобі між терням на шляху, — Я дух твій окрилю, до пориву примушу І визволю із пут ганебного страху (“Народе мій!” В. Кобилянський).

5. Укрився місяць зіроньками, Заплакав жовняр сльозоньками; Заплакав жовняр сині очі, А під ногами сніг скрекоче (“Шельвах” Ю. Федькович).

Для тебе в світі я живу, Тобі все посвящаю І ті мої дрібні пісні Тобі лише співаю (“Мій краю милий...” С. Воробкевич).

6. В легкім розсвіті виднілися стрункі буки, що вистрілювали так гордо вгору, мовби пишалися своїм аж до неба високим ростом (“В лісі” Є. Ярошинська).

7. Анна дрижить над своїм хлопцем якоюсь боязкою любов’ю з цілої поважної, глибокої душі, що натерпілася до дна, і знає лише одну мету — вивести дитину свою в люди (“Земля” О. Кобилянська).

8. Божий світ стрясає Зимовії сніги І вдихає силу І любов весни! (“Веснянка” Т. Галіп).

9. Дощ падав через цілий тиждень. Земля ссала спочатку жадібно водицю й наповнювала свої діти: люди, звірята й квіти. Відтак, нассавшись доволі, заперла свій рот, а вода пряталася в дучках, рівцях, ярах і текла до потоків (“Братчику, рятуй!..” І. Синюк).

10. Очі хмарного генія-композитора вдивлені в клавіші фортепіана. На лиці його праця думки — душі, що творить. Так неначе і видно, що не слухом він мірить могутню мову і величаву красу своєї пісні, не слухом і душею... (“Дев’ята симфонія” С. Яричевський).

11. Могилами засіяна земличка, Застелена барвінком і чічками, Пригорне нас усіх, мов рідна мати Діток своїх мозольними руками (“Як зацвітуть верболози” І. Карбулицький).

Вправа 2

Спишіть текст, замінюючи виділені словосполучення синонімічними. Простежте, чи допомогла така заміна підсилити виразність, образність та емоційність.

1. З глибоким жалем із-за втрати **великої дочки України** і **безмежним обуренням** проти гнобителів українського народу прощались всі ті, що відпровадили безсмертну Ольгу на **вічний спочинок**, з її могилою (“Мої спогади про Ольгу Кобилянську” І. Карбулицький).

2. **Здається мені**, що тебе я десь бачу, Мов зоря, **освічуєш хмари** густі, Мов **відблиск казочного світла** та сонця — Ворушаться в серці **хвилини святі** (“Здається мені...” І. Діброва).

3. Мене давали до **міської школи**. Я був веселий, та ти стояла коло мене і гірко, **гірко плакала**. І мене бентежив **твій плач**, і сльози тиснулися до очей (“Сльози” І. Діброва).

4. Я Довбушева тінь, що **лине між горами** До легінів своїх. Я **скину смертну тлінь**, що спить між кичерами, І піснею життя я знову **збуджу їх** (“Я сокіл з гір...” В. Кобилянський).

5. **Чекаю зимнього спокою**, Міцних морозів і снігів, А хтось незримою рукою Торкає в серці **скорбний спів...** О скорбна осінь. Із тобою І я до **болю посумнів** (“Бабине літо” Д. Загул).

6. Зима. **Грудневий день**. Нависли білі хмари. Котився містом гул, зникав **нічний туман**, Вже рекрутів давно **на полі муштрували**. Остались вартові. Днювальним був Іван (“Галата” М. Марфієвич).

7. Розпалася **тюрма народів**, а на її місці повстала нова, з сильнішими, потужнішими замками. Почалася **нова Голгофа**. Помандрували **мільйони закованих...** на Сибір... на Соловки. Полилися **річки крові**. Дніпро зачервонився. Весь край **закривавився від червоного терору** (“Коли цвітуть черешні” К. Ластівка).

8. У світі ми окрадені і бідні, А в церкві ранять нашу гідність І **оскверняють нашу душу**. Я нині всім сказати мушу, Що нам не честь і нам незмога **Молитись до такого бога**, Який не зна й не хоче знати, Що славна українська мова — Це наша **люба рідна мати** (“Ода українській мові” М. Івасюк).

9. Я **вклоняюсь Вам** гожої днини. Я утвердивсь на кручах Дніпра: Так, **найвища вершина Вкраїни** — То **Тарасова вічна гора...** (“Чотири поклони на Тарасовій горі” Б. Мельничук).

10. **Осені дим** в небеса поспішав. Там, в невідомості, в **хмарах застиглих**, **Незаспокоєна** плаче **душа** Татова. Так і не зна, що простили (“Прощення” Б. Бунчук).

11. Не чіпайте **словесне лахміття**, Не шукайте для нього вогню, Бо нізащо не можна зігріти Безідейних словес маячню (“Композитори, любі братове...” Г. Шевченко).

12. Минає все, Й життя людей минає, Стирає все, Що може стерти, час. Лиш **шум вітрів** В діброві не стихас, Шумить Дністер І **думає про нас** (“Два береги” В. Васкан).

Вправа 3

Перепишіть речення. Знайдіть помилки в словосполученнях та виправте їх.

1. Як сталося так, що став для мене всім, Розрадив серця струнками якими? Без тебе, знаю, у життя моїм Були б лишень холодні люті зима (“Єдиний” А. Душак).

2. Життя важко, Але таке хороше, Що хочеться Боротися і жити! (“Липнева спека...” А. Добрянський).

3. Учитель праведним і строгий, Не сумнівається й на мить: Хто не сколов до крові ноги, Ніколи в небом не злетить... (“Сороковий серпень” В. Лелек).

4. Однак невидимими шлях потаємні знання про кожен наступний день поширювалися село зі швидкістю правдивої брехні, перетворюючи й без того пошматоване людське життям на суцільне й нестерпне чекання (“Букова земля” М. Матіос).

5. У молодому перелісок, заколисані весняною тиша ночі, спочивали різні квіти: фіалки і первоцвіти, анемони й купальниці, шафран й воронець, горицвіт та конвалії (“Кульбабині коси” В. Мельник).

6. Коли любов до тобі завітає, То пригорни і приголуб вона, І найдорожчі помисли свої, І все віддай, що тільки серце має (“Вона єдина” В. Колодій).

7. Як білий цвіт без плями, який я вибрав із корінь з дому родичів її і пересадив у свій город, закинений гострим каміння, і який своїми руками спорадила, щоб колись ви, дітоньки мої, мали вільні дороги рости й розвиватися, — такою була вона. Ніжна й енергична. Добра й невмолима, лагідна й строга, й мудра, як той вуж (“Думи старика” О. Кобилянська).

8. Ми всі — дорослі і малі — боялися смерть і дивувалися з діда, і не розуміли, як може він не боятися її і готуватися до неї, а може, й чекати її, як чекають чогось дуже важливого у своєму житті, як от: весілля чи народження дитини. І це здавалось жахливим, бо, як би там не думали старі люди, але чекання смерті — найжахливіше, що може чекати людина (“Один день із шести життів” Г. Тарасюк).

9. Гукну до батька мій, — сонця, й поллються зливи світла з неба, а птахи — друзі незрадливі — співатимуть на всі лади, що я ще молодий, вродливий і що моєму серцю до осені далеко (“Дозвілля” М. Івасюк).

10. Опалена війна, полита кров земля, як погвалтована жінка, відмовлялася родити. У величезній держав починалося дещо страшніше, як війна — голод (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

11. Лапки літепло лучить ляскіт лоскоче лани, ляскіт лякано лучки линуць ледачо лини (“Літом леліяній ладі” В. Вознюк).

12. Пливуть літа, неначе хвилі, Пливуть в незнані десь края, Пливуть, минають, не вертають — Пливуть прекрасні, гарні день! (“Моя любов” І. Діброва).

Вправа 4

Розподіліть словосполучення на три групи і запишіть: а) з головним словом іменником; б) з головним словом дієсловом; в) з головним словом прикметником. Усно поставте питання від головного до залежного слова.

1. Бо **березіль безвусий** багаття барвінку будить. Буки, берези, бусол білим **бескидям блудять** (“Березіль” В. Вознюк).

2. Слово, Ти в мені, як дитя. Я **суща тобою і безконечна тобою**, Слово (“Балада про Слово” Г. Тарасюк).

3. Чи оживеш ти ще, **нещасний краю, Народе мій**, по сім страшнім розбою?... З гірських границь ще раз тебе **прощаю І йду в чужину з лютою журбою** (“На границі” О. Маковей).

4. Жніть, вжинайтесь, **женці мої**, Та й **дякуйте Богу**, Що поміг нам жито жати **На своєму полі**; Що не підем зажинати, Мов **крепак мізерний**, У **чужий край**, чужі люде, На коробку зерна (“Нива” Ю. Федькович).

5. Із сна **ся здригнув не раз і питаю себе**: де щастя моє? Ніч і тихо, яке в гробі... Нема одвіту. **В недалекім гаю** лише вітер гуде... Ци не пішло ти, **щастя моє**, з вітрами гаями, лугами, ци не збудило ти?... І так, блудивши обоє, не найдемося нігди (“Із сна...” Г. Воробкевич).

6. Сам собі ж я не прощаю, Що так **вірно я кохав**; Сам **на себе нарікаю**, Що **на друзів уповав** (“Сам на себе нарікаю” О. Попович).

7. Тепер **сію вас** по горі, Най люди збирають. Котрі збагнуть **мою душу**, Най ті споминають (“Співаночки” З. Канюк).

8. **В Анни засвітилися очі**, а кров **вдарила в лице**, коли вчула, якою філософією прикрашують сі два перекинчики свій **поганий поступок** відречення від **власного народу** (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

9. **Різно сформовані, вганяються під небеса**, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з **кожної зміни**, що перед їх очима відбувається, розкошують у **власній красі**, свідомі своєї **довічної тривкості** (“Битва” О. Кобилянська).

10. **Наша присяга**: правда, відвага, пімста за кривди, люта і грізна, бо ми гайдамаки, месники однакі, що за народ нам і смерть не страшна! (“Гайдамацька пісня” О. Маковей).

11. В'ялить зима і засипа **снігами** Мій **рідний край**...В нім голос
жизні змовк. Розмову тут заводять між **гробами** Зловіщий крук і **хижий**
вовк (“Убогий край” Т. Галіп).

12. У нього **немає слуху**, це **глухий творець** пісні над піснями, це —
Бетховен! А та пісня, **виспівана душою**, це безсмертна Дев'ята симфонія...
 (“Дев'ята симфонія” С. Яричевський).

Вправа 5

*Прочитайте речення. Утворіть якомога більше нових словосполучень з
виділеними словами й запишіть (форму слова можна змінювати).*

1. **Ластівка** леготи ловить, **любощів** ласку **ловлю**. Лакомі літечком
лови. Люлечки-люлі-люлю (“Літом леліянній ладі” В. Вознюк).

2. Коротке, як постріл, **життя**, Кипляче, неначе **море**. Моє золоте **дитя**
— Мій смуток, і біль, і горе (“Три сонечка, три зернята” П. Палій).

3. **Лине** лісом луна, А куди — ніхто не зна. В неї черевички —
пелюстки лілей. А шнурки — Із росинок **ланцюжки** (“Луна” М. Рачук).

4. Немає ще болю — ще тільки **мурашки** в волоссі. Немає ще **страху**
— ще тільки **отерп** язик (“Немає ще...” К. Міщенко).

5. Є запах **круглий** осіннього кольору, складений зі скалок **райдуги** і
обривків картин імпресіоністів, **запах** спогадів (“Грані мовчазної свідомості”
В. Кожелянко).

6. **Плями** неволі на твоїм білім тілі від вражого канчука та глухі
стогнання із твоїх **катованих** грудей — се твоя **історія!** (“Над Дністром”
Т. Галіп).

7. Вечір **насупився**. Нічка задумалась. В дзеркалі плеса **лебідь** заснув.
Трави заплакали, в північній темряві Десять **метеор** потонував (“Вечір
насупився...” В. Кобилянський).

8. Нема спокою без **турботи**, Нема **життя** без чорних бур, - Бо серце
може й **захолоти**, Як на **воді** холодна хмур (“Нема спокою без турботи...”
Д. Загул).

9. Ой синку мій, дитинко мила, **Рости** ми буйний, як то синє море, Рости ми **красний**, як ті чорні гори, Рости хороший та гойний, Як **Сокіл**, батько твій покойний (“Золотий лев” Ю. Федькович).

10. Вік **гіркий** ти пережила, Він тя не **любив** І тебе, мов квітку в полі, В цвіті **підкосив** (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

11. Вдень **ходили**, побравшись за руки, як причмелені, нікого не помічаючи, а ввечері **невміло** цілувалися в густих **хащах** бузку під темними **вікнами** клубу... Одно слово, через те невиміле женихання по кількох місяцях Тамілі вже треба було **виходити** за Красовського заміж (“На чортовій греблі” Г. Тарасюк).

12. Нам, батькам, приємно усвідомлювати, що **мрії** та поривання **сина** мають глибокий і благородний **зміст**, що в ньому прокинулася потреба **творчості**, і він у нас не **нудьгує** і не витрачає час на витребеньки (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

Вправа 6

У виділених словосполученнях позначте головне й залежне слово. До яких частин мови належать головні слова?

1. Циган **страшенно зарослий**: волосся чорне, лискуче, спадає темною хвилею на плечі, а **довжелезна борода**, широка, як дві лопати, разом узяті, **геть-чисто покриває** йому груди (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

2. Та **червона рута** — це не західноукраїнський чи буковинський регіональний символ, а загальноукраїнський, який побутував у різних варіантах у **багатьох частинах** України, **відбиваючи** важкі **події** в історії **нашого народу** (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

3. Але — чому? Чому Бог одну мене на **цілий куток** не любить? Що я таке **страшне робила**, чого не роблять **малі діти**? А може, й справді я найгірша? Тоді нащо я, така погана, живу? Чого мене блискавка **не вб’є**, чи

водяник не втопить? Чого мене Бог не покарає до решти — щоб я **мучилася ще гірше**, як мучусь? (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

4. Штефан заплакав. У відчаю та від безпорадності, що не може захистити свою сім’ю — **молоду дружину та маленьку донечку** від чудовиськ, які **знущалися над** найдорожчими **людьми** на всьому білому світі, він волів померти, лише б не бачити це все (“Сон” Г. Бота).

5. І сказав це з таким притиском, що Катерина аж сахнулася. А далі **розхвилювалася до сліз** і вперше не пригорнула Кирила, а сама припала до нього. А потому, щоб не робила — думала, що Кирило, видно, добре все розуміє, та лиш сказати, бідний, не може. І вперше в її душі **ворухнулось** щось **тремтливо трепетне**, зовсім не схоже на звичну жалість (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

6. Розлітувалось в невідь птаство зграйно З надривами, як постріл, голосів... Щось в душу ночі **стукало відчайсно**. І так жадалось **у розбудку снів**: Коли б уже світанок заяснів І — врешті б — **день** настав **погідносяйний** (“Нічна гроза” В. Колодій).

7. Ніжно-блакитна медуза **купала свою сорочку** у чистій **прозорій воді**, **раділа ясному ранкові**, усміхненому сонцю, теплій воді. Накупавшись досхочу, раптом зникла, як **вранішній туман** (“Плаваючі парасольки” В. Мельник).

8. Люди не встигли та й не могли зрозуміти, що **воєнний стан** — це особливі умови, це не те і не так, як було вчора. Ніколи було думати, бо вони той воєнний стан просто **на власній шкірі відчували** (“Букова земля” М. Матіос).

Ніхто моє не **втримає поліття**, Вогонь, як море, **човен мій** — без весел, **Позолотила осінь півстоліття Моїх безбожно-нерозважних весен** (“Жертовна ватра” В. Лелек).

9. **Відлунюються** громи **над ними** стоголосо, І блискавиця-меч над банями смерік, І падають зірки, немов **космічне просо**, У шумовиння плес прудких карпатських рік (“Карпати” М. Бакай).

10. Чом ніжно **голубиш промінням** волосся? Не твоя кохана, тобі лиш здалося! Мені **не зрівнятись красою** з зірками, І глянь, який простір **стоїть поміж нами!** (“Казка ночі” А. Душак).

11. Грудочку землі **Тобі і я кидаю**, Сльози **закипають від жалю**. Поглядом **востаннє Обіймаю**. Плачу-захлинаюсь. І люблю (“День гасив свічки...” В. Васкан).

Вправа 7

Виконати синтаксичний розбір виділених словосполучень.

1. **Дрімотне поле** тихе, як роса. **Стулив і жайвір** зморені уста. Де місяць злотом **бавив небеса** — **Тікала** вдалеч **сиза мла** густа (“Краплі серцевих прозрінь” В. Михайловський).

2. Хай летить і гусне сивина, стає усе холоднішим осоння, **горить в мені** моя всечасна совість — довіку **непогасна дивина** (“Я йшов до віри через помилки” Г. Шевченко).

3. Щоб теплі зорі **брав у руки** І йшов **дорогами весни**, Де річка хлюпає на луки **Блакиттю пролісків ясних** (“Легенда про сина землі” В. Косяченко).

4. А у скрині кептарики, горботку, гарчі черлені побиває **нелякана міль**. І це **наша вина**. Повстають архітипи, **до бунту готуються гени**, **розгортається в душах тяжка громадянська війна** (“Маріїні джинси” В. Кожелянко).

5. Пиляю **червоний мармур** шматком гранчастого відчаю. Лікті й **коліна ранку** покусані **сизим інеєм...** (“Встиг день...” К. Міщенко).

6. Ви не журіться, мамо, скоро-скоро я повернусь у наш **розлогий сад...Знайшли його** з листом під осокором, що гілкою **“цілую” дописав** (“Солдатський лист” В. Китайгородська).

7. Тільки **світло аж із піднебесся** Кожного покриє, посріблить, І **душа непрошена** озветься, Вмиється. Покається. Згорить (“Сиве світло спаленого листя...” М. Лазарук).

8. Стріхи **солом'яний крик**. Вікна, **від холоду сині**, Плакали, як до святих: визволить, Марку й Василю (“Посмертне слово Стефаника до Черемшини” Б. Бунчук).

9. А, може, ти оцим **дощем ридасш**, Що **схлипує у мене** на лиці? (“Хлюпоче дощ...” М. Матіос).

10. Та що нам **вражий лютий поговір**, коли ми є! І є нас — пребагацько! Під жовтим квітом українських зір **сміялись з лиха** черепи козацькі (“На козацьких могилах під Берестечком” Г. Тарасюк).

11. Отут, отут, де гасне **слів потреба**, Де **п'єш мовчання** тиші золоте, Твоя земля **вдивляється у небо**, Твоя душа **в тім погляді росте** (“Від клопотів буденних і невдячних...” Т. Севернюк).

12. Відчиняю вікно — вже зоріє, світанить, І розгілля доріг аж до **обрію лине**. На **антенах** тополь **зацвітають** тумани, І **в мені щось цвіте** — молоде і нестримне (“Яворова криниця” В. Місевич).

Речення

Вправа 8

Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне). З'ясувати, які із запропонованих структур є окличними, а які неокличними.

1. Берить мене — свою любов і муку. До ниточки... мізинчика... до сліз. Поцілувала ніч мене у руку, І десь скрипів... скрипів Чумацький Віз (“Уже мовчало небо...” В. Місевич).

2. Мій білий світ, мій невідквілий дивоквіт В солодкій муці зустрічі й прощання. Сльозою й усміхом над вічним плином літ Тужливо тихне осінь рання... рання... (“Карби серця” В. Кушнір).

3. Що не зміг, Що не встиг — Покуту важку Буду вічно нести. Пробач і прости, Прости і пробач... Ніщо не допоможе, Ні молитва, Ні плач (“Я без тебе любові не випив” В. Фольварочний).

4. Вчителько з осіннього Чунькова, над яким відлинуло “курли”, Де ж Ви, наша душе поранкова, Чи не з журавлями відбули? (“Заповіт Євгенії Ярошинської” Б. Мельничук).

5. Зупинись у стрімкості, людину, Оглянись, отямся, уясни! Тяжко там замислилась калина: Чи вона добуде до весни?! (“Зупинись у стрімкості, людино” П. Палій).

6. Тож накинй теплу хустку на плечі, В хуртовину не йди до воріт. Білогривий розбурханий вечір Донесе мій далекий привіт (“Ой мете, ой мете хуртовина...” С. Будний).

7. Якщо немає думок у голові, то даремно їх шукаєш на дні чорнильниці (“Крихти з робочого стола” М. Івасюк).

8. Пробачте! Не пробачте! Я — у добру путь... Та й що ж вам Прометей? Всього лиш вісім літер... Ніч темна... Осінь... В серці біль... Дощі ідуть... В пустелі дикій стогне вітер... Вітер... Вітер... (“Контрапункт” О. Масикевич).

9. І вітром я не є й не можу сліз сушити — Й не в силі бути там, де мила ме тужити (“Коли б я птахом був...” О. Вільшина).

10. Небо! Як було ти там, поза хмарами, Злинуть до тебе не міг я без крил, — Та коли ти підо мною з’явилося, Йду я до тебе, в хор ясних світил (“Вечір насупився...” В. Кобилянський).

11. В кайданах стогне велет український, в недолі й злиднях під клятим ярмом, і вбить його у спосіб лютий, звірський бажає клятий тиран. Та даром! (“Воскреснем!” Д. Макогон).

12. Стоять — а розпука, жаль груди їм давить, А сльози річками обличчя їх ронять — Лиш дзвони в церковці послідною пісню Так тужно, так сумно, гей, дзвонять та дзвонять! (“В мужицькій хаті” І. Діброва).

Вправа 9

Визначити з-поміж поданих речень бажальні, стверджувальні та заперечні. Назвати засоби вираження заперечення.

1. Так, торжества твої тлінні, тлінна турбота твоя — тілом тотемної тіні тоскно тече течія (“Тема тотемів” В. Вознюк).

2. О... не можу!.. А ти вже чув, Що вийт нашу хату Казав продать за податок? А там небагато Усе було доплачувать Громадського біру... (“Лист” Ю. Федькович).

3. Жніть, жніть тото жниво, Ото буде, хлопці, диво, Та ще й яке диво буде, Що з мужика будуть люди! (“До школи!” Ю. Федькович).

4. Час минає тихо, звільна, А з ним юність неспокійна. Озирнеться сюди, туди — Кожеде з вас вже старцем буде (“Шануйте старших” С. Воробкевич).

5. Ніщо не вгамує закоханого, ніщо його не зупинить; він не бачить, не чує і не знає, що діється вокруги нього, що робиться з ним; у нього усе мов послуло, мов померло; йому здається, що він усе найкраще робить; він жениться, щоб осягти те, чого серце забажало, а проте сам не знає, чого він хоче (“Циганка” С. Воробкевич).

6. Але і я можу сказати про себе, що також круглий сирота, бо хто з моїх рідних розуміє мене, хто відчуває те, що діється з моєю душею? (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

7. Гарує і працює від рання до вечора на здобуття засобів до науки для сина... й щось мов силує її відірвати його від землі (“Земля” О. Кобилянська).

8. Свище буря, грім рокоче, Сипле дощ краплистий в очі, Стогнуть дуби, ревуть бори І дрижать високі гори (“Буря” С. Яричевський).

9. Боже великий! Як Ти є на небі, то вдар у дзвін небесний і сотвори чудо: злучи те, що земські сили розлучили, зціли те, що людські кроваві руки

знищили! Потіш тих, що плачуть, і дай вічний спокій оплакуваним! (“Молитва” І. Карбулицький).

10. Краса переходу — найвища краса... Прекрасне те листя, що впало під ноги, — Як трупом засохлип покриє дороги, Ясніші стають небеса. Краса переходу — найвища краса... (“Так смутно-прекрасні” В. Кобилянський).

11. В душі не згас вогонь кохання, Не випив кат його у крові. Нас не кидало сподівання, Що правда вирине в обнови! (“Прийшли кати у нашу хату” К. Ластівка).

12. Ідіть собі. У вас своя стежа. Свої високі й чисті небокраї. Ідіть і знайте: це її сльоза їх омиває (“Ридає жінка...” Г. Тарасюк).

Вправа 10

Визначити у складі кожного з речень підмети й схарактеризувати їх за структурою та морфологічним вираженням.

1. Як дивно, Отче: час не поспіша. Є солодкість у болісному щемі. Поета пошрамована душа Чека звідсіль відпущення й прощення (“На Буковину, як у Палестину...” Б. Бунчук).

2. Мов важкі, перестиглі зерна, Впали в землю пахучі літа. І назад їх ніхто не поверне... Відцвіли, відшуміли жита (“Легенда про сина землі” В. Косяченко).

А тривога і лихо — як і їхня посестра любов — не перестають бути ніколи і ніде (“Букова земля” М. Матіос).

3. Не знати — погано. Знати — ще гірше, бо знати — означає мати силу (“Букова земля” М. Матіос).

4. Мертвий не може заподіяти лиха так явно, як це він робив за життя (“Букова земля” М. Матіос).

5. І тільки Сон-трава над струмуючим джерельцем вже чепурилась, щоб зустріти новий день (“Кульбабині коси” В. Мельник).

6. Ти — жінка. Ти — чарівна книга з книг. Ти — згорнутий сувій в замках оправи. В його рядках — чуття над змістом править, І кожна мить завжди безумна в них (“Ще казка” В. Колодій).

7. Ця жінка — благочестива: у свята, а часом і в будень Ходить до Божого храму, щоб тихо повідати Тому Єдиному, Який завжди її любив, Про печалі свої, про тривоги і сумніви (“Дзеркало молодильне” Г. Тарасюк).

8. Всі ми — у підніжжі вигаданої ілюзорної Гори, зітканої із райдужних міражів мільйонів мертвих і живих, і ненароджених (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

9. Ви любите мене й погорджуєте мною із вишкіром ненависті, бо я умію воскресати й хапати за горлянку самого Саваофа (“Слід” М. Івасюк).

10. Тільки суворі очі Богородиці, освітлені полум’ям свіч, як живі, пильно дивилися просто в душу (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

11. Життя — таке складне, таке непередбачуване, що потрібно дуже добре подумати, аби си не помилити, щоб потім не жалкувати, що вчинила не правильно (“Маріана” Г. Бота).

Вправа 11

Визначити в наведених реченнях присудки. Установити їх різновиди.

1. Мати дивилася на змужнілого сина і не могла налюбуватися ним. Вона вагалася: не знала, чи розказати йому новину, яку їй “принесли у зубах” люди з сусіднього села Топорівці, чи ні (“На краю” Г. Бота).

2. Братерство, будемо багатими бузку буянням, буднями блаватними, бо березіль бентежний бажаннями безмежний (“Благословенна барвистість” В. Вознюк).

3. А як Бідолашко пробудився, так зараз став думати, що би йому робити, аби свого щастя користувати (“Бідолашко” Ю. Федькович).

4. Старість — то не радість, діти, Много треба потерпіти, Много думать, працювати, Треба старших шанувати (“Шануйте старших” С. Воробкевич).

5. А Максим неначе причарований, нічого не чує, нічого не знає, хіба що та циганка його кохає, що так дуже про вірну любов у нього допитується, говорить, жартує, сміється та забавляє його, поки аж на сході зорі не побліднуть (“Циганка” С. Воробкевич).

6. Боже милостивий, Мушу силу мати, аби в Черемоші Втіхи не шукати (“Черемош” З. Канюк).

7. Від втрат гірких Стаємо часто зрячими І воду п’єм живу з того, Що нам болить (“Карпати. Літо...” Г. Тарасюк).

8. Мати ваша була немов постань із Св. Письма, з душею чистою, як та Марія, сестра Марти, про яку сказав Христос, що вибрала “ліпшу половину”, прислухаючись його святих наук; а заразом з руками Марти, що ніколи спочинку не знала і від ранку до вечора побивалась за працею в домівстві (“Думи старика” О. Кобилянська).

9. Я не годен ховати серце в тишу, мов рану у бандаж, — воно там задихнеться, й не зможу думати про тебе (“Я не годен ховати серце” М. Івасюк).

10. Різдво було найбільшим врочистим святом, знаковою подією, з якої починався відлік часу, відлік життя: усе, що в селі відбувалося, відбувалося до або після Різдва. Різдва чекали. Різдво любили. Різдво святкували — розгонисто, буйно, весело і довго, насолоджуючись, втішаючись, що того гуляння не може перервати ні колгоспна, ні домашня робота, ані окрик голови колгоспу, чи загадування на роботу бригадира, бо всі роботи на полях на той час були перероблені, зоставалося тільки святкувати (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

11. Більшість грошей — прибутки з млина йшли на утримання студентів. Мельник не шкодував нічого для свої синів, аби змінити їхнє життя на краще (“Історія одного млина” Г. Бота).

12. Вони і ми — донині ще чужі, але не вічний поміж нами рів, бо ще на вишнях є такі хрущі (“Незнищенність надії” В. Кожелянко).

Вправа 12

Виокремити в кожному реченні різні види другорядних членів, з'ясувати засоби їх морфологічного вираження.

1. Мусиш миттєво міняти, мовби модерний мотор, мову міських маєстатів, мудрим мажором мінор (“Миттєве” В. Вознюк).

2. Надвечір'я — то ще не межа: Там за схилом — далі світанкові. Хай же не заступлять на півслові Поступ нам зневір'я і олжа (“Прощання” П. Палій).

3. І вертаю на руїни своєї долі і плачу ширими слізьми пекучого болю-розпуки (“Немічні” В. Карбулицький).

4. І схопився, як племін, Полетів, як птах, А вітер з ним не йде вдогін, Бо годі' му так (“Дезертир” Ю. Федькович).

5. І от Отець небесний Вже довше не стерпів, Послав на ту багачку Страшний свій правий гнів: Вона скалою стала, Донині ще стоїть, Хотя й, як кажуть люди, Минуло двісті літ (“Скаменіла багачка” С. Воробкевич).

6. Живем, живем і житимем, Як не впряжем Себе в ярем Звичаїв злих, Страхів дурних, Суєт пустих, богів чужих (“Живем, живем і житимем!” О. Попович).

7. Для вирішення цього важливого питання у вас є деякий життєвий досвід, почуття та розуміння, хто вам потрібен для того, щоб бути посправжньому щасливими людьми (“Кольє” Г. Бота).

8. А на третій день знайшли її в тому потічку, яким колись бігла слідочком, як голка за ниткою, за своїм Семеном, зимною водою по коліна, молодістю і щасливою (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

9. Послухай, українці завжди були патріотами, бо вони боролися тільки за своє місце під сонцем на своїй землі (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

10. Тривожним поглядом ступаю за листком, За вишнею, що вчора зеленіла, За висохлим огудиння рядком, Що рясно віддало плоди зозрілі (“Біла квітка осені” В. Колодій).

11. Цівочки літнього дощу, тихо мов маленькими гвіздками, прибивали дорожній пил, вмивали рясне листя трав і дерев, що мрійно шелестіли по лісосмузі (“Сірий м’ячик” В. Мельник).

12. Люди довгий час тихо-мирно жили собі за законами миру, хто як міг жив, без особливих обмежень, хіба лише тих, що були заборонені щоденним законом (“Букова земля” М. Матіос).

Вправа 13

Визначити в реченнях прямі й непрямі додатки, засоби їх морфологічного вираження.

1. Переможно плескоче полин — перейшов полонин перевали. Полину попелястого плин простелився пругким покривалом (“Полини полонин” В. Вознюк).

2. Дозволь і мені між ними Настроїти арфу свою. З пахучих квіток Буковини Тобі я вінок зів’ю (“У тебе, коханий мій краю” В. Кобилянський).

3. Для мене втіха і відрада грудьми припасти до лона буковинської левади (“Мій рідний край” М. Івасюк).

4. Добрий сусід, о сину, як добрий хліб, А злий тобі копає під боком гріб; Бокуй від него, сину, як лиш можеш, Або посій траву вже на порозі (“Старий господар умирає і сина навчає” Ю. Федькович).

5. З теплих країв вість приносять, там, де мраки гроби росять, гроби самі козацькії на землиці болгарській (“Проклята керниця” Г. Воробкевич).

6. Люди орють поле, зерном засівають; Діти ходять в школу, мудрості шукають (“Поле і школа” О. Попович).

7. Всі її рухи були спокійні, а ціле її поведення казало, що в її душі пірвалися струни, і з тої чудової мелодії, яка в ній дзвеніла, не лишилось ніщо, навіть дисонанса (“Перекинчики” Є. Ярошинська).

8. Здавалось, що шум прибував десь з далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір (“Битва” О. Кобилянська).

9. Помер рекрут в непривітній столиці здалека від свого села, від матері, убогої вдовиці, від любки, що в селі жила (“Помер рекрут в непривітній столиці” О. Маковей).

10. Тут від сього чоловіка довідався я, що люди в селах понад Прутом лутче про себе дбають, як у наших околицях (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

11. Далеко десь бриніли ніжні звуки, А близько тут хтось заривав немов, — То плакала від щастя і від муки Моя замучена любов (“Над Дунаєм” Т. Галіп).

12. Знаю добре, що гуцули, хоч як свої гори люблять, хоч з туги за ними занедужають, ба вмирають, але їх ніколи не оглядають так, як туристи (“Сокоlecь” І. Синюк).

Вправа 14

Визначити різновиди означень, засоби їх морфологічного вираження.

1. І милосердя не зносім — Ми завелись не раз на нім, Коли я інакше думав Хміль, Ми мали б жито, не кукіль! Вкраїно, втихне плач твій, стон: Ми йдем по жизнь, а не по скон! В кого надії світ не зблід, Гей, до борби! Гей, до побід! (“Гімн” С. Яричевський).

2. Такої пісні я бажаю, щоби була сумна-сумна і щоб тужна була без краю — така, як доленька моя... (“Хотів би...” С. Канюк).

3. Чоло його вкрили глибокі скиби — Сліди безперервної туги, турботи, А руки мозольні й тепер не змінились, Зчорнілі, пожовклі — від праці, роботи (“В мужицькій хаті” І. Діброва).

4. Варт пошани сивий волос І старенький тихий голос, І тим зморшкам придивіться, Встаньте з місця, поклоніться (“Шануйте старших” С. Воробкевич).

5. Все заслонила, все затопила, все задушила та ніч страшна, проклятая доля — московська неволя! (“Дума про Руську землю” Г. Воробкевич).

6. А той спів — то піснь народу Від Карпатів до Кавказ, Зойк і плач сердець зболілих, Що страждають раз у раз (“Соловієві України Миколі Лисенкові в привіт” О. Попович).

7. Як прийшла весна й земля вкривалася чудовим коверцем з цвітів, тогді було так гарно, особливо в огороді Йосифових родичів (“Цвіти” Є. Ярошинська).

8. Тихий сон по горах ходить, за рученьку щастя водить. І шумлять ліси вже тихше, сон малі квітки колише. Спіть, мої дзвіночки сині, дикі рожі в полонині! Не шуміть, ліси зелені, спати йдять, вітри студені! (“Сон” О. Маковей).

9. Тихий, безконечно щирий, сердешний потяг до невидимої, але могутньої й немов живої істоти наповняє груди. Я пізнав сумного ангела рідної землі (“Над Дністром” Т. Галіп).

10. В кімнатах сум і плач. В кінці ліжка голосить молода вдова, дочка обнімає й цілює батькову студену голову. На мертву твар падають сльози, наче б хотіли змити вираз болю, який надав метрвому останній сон, останнє думання... Не змиють його... І стать всміхається над ним (“Жалоба” С. Канюк).

11. Відкриваю заплакані очі... Навкруги порожнеча німа. В тишині таємничої ночі Мого щастя нема як нема... (“Ти приходиш до мене щоночі...” Д. Загул).

12. Черешня, скупана росою, Снує в задумі білі сни: Повита срібною красою, Тче білу пісеньку весни (“Білі сни” К. Ластівка).

Вправа 15

Знайти в реченнях приклади та виокремити їх разом із тими словами, які вони пояснюють.

1. Поет підніс усім дарунок: освячене на невмирущість велике українське слово (“Зустріч з Іваном Франком” М. Івасюк).

2. Де сурма уст твоїх, пророче? Де голос велетнів - громів? Народ мій слухати не хоче, Оглух, осліп і занімів! (“Осія, гл. 8” Д. Загул).

3. Зразу ще, як ми там були на квартирі, то ходив один молоденький сербинчук, Янко звався; хороший парубок дуже. А що вже любила його наша тихонька Марта, то, мабуть, і в співанках нема так (“Сафат Зінич” Ю. Федькович).

4. І не було би кінця сій турбації, коли б не надійшов старий, сліпий каліка, старець-лірвак, що шкандибав собі із проводирем на ярмарок (“Вісім чи дев’ять?” С. Воробкевич).

5. І здається, святий Київ столицею стався, де слов’янський мир ізвсюди вольно собирався, щоб по правді Бога-творця щиро вихваляти, а у славних дітей руських волі пошукати (“Моя дума” Г. Воробкевич).

6. Недолюдки-совітники! — здуріли в совіті і забули, що Бог живий живе ще на світі (“Моєму любезному братику” Г. Воробкевич).

7. Розстеліться цвітом за кордоном, поклоніться всім низьким поклоном, розкажіть, як ми вмивались кров’ю, як горіли до братів любов’ю, що їй не спинять ні кордони, ні прокльони, ні всі заборони, що їй не можуть побороти ні окопи, ні колючі дроти, що їй не вб’ють і всі гармати, бо нам всім одна лиш рідна мати — Україна! (“Привіт” О. Маковей).

8. Моя доля присудила мені віддалитися від людського товариства і зажити самотнім життям. І я покровся своєї долі, і сам на сам, відлюдодопустельником, коротаю дні... (“Над Дністром” Т. Галіп).

9. Христос зійшов ізнову межі людей і плаче. Плаче сльозами пісень геніальних творців, сльозами-каскадами симфоній. Плаче, накликає... (“Дев’ята симфонія” С. Яричевський).

10. Кожний лист на йому — моя мрія привітна, А гілочка кожна — це жилочка серця мого. В обох нас тече кров-живиця блакитна, — Обое

шукаємо й молимо спільного Бога (“Я закоханий в дерево...” В. Кобилянський).

11. Господиня-осінь владарює: то зриває яблука в саду, То сміється десь, а то німує, Згадуючи вроду молоду... (“Там, де гаснуть зорі...” П. Палій).

12. Швидко поплив Добрик до старого осокара, знайшов віття, повернувся з ним і почав приладнувати гіллячку до гіллячки, міцно притопчуючи ніжками, так, як учив батько. Вийшла гребля-загата на славу! (“Намисто для мами” В. Мельник).

Вправа 16

Визначити в реченнях обставини, з'ясувати їх типи та засоби вираження.

1. Молю про те, що нині тут найважче, — Зостатися людиною навчи! (“Молитва” В. Колодій).

2. Приглушеними стали голоси — Од хмари десь одлунились неначе. Вчорашній промінь сповідально плаче Віддалеки, де щезла неба синь (“Перелетіло вороння дорогу” В. Колодій).

3. Мати ваша була немов постать із Св. письма, з душею чистою, як та Марія, сестра Марти, про яку сказав Христос, що вибрала "ліпшу половину", прислухаючись його святих наук; а заразом з руками Марти, що ніколи спочинку не знала і від ранку до вечора побивалася за працею в домівстві (“Думи старика” О. Кобилянська).

4. І коли двері за дідом зачинились, ми встали з-за столу, і кожен взявся до своєї роботи, мовчки, пригнічено, ніби повз нашу хату пролетіла смерть, сипнувши в душі нам крижаного холоду (“Один день із шести життів” Г. Тарасюк).

5. А виридавшись, пішла городами-левадами до хати Сергія Танцюри, що лежав собі у вишитій сорочці на лаві старим сивим дідом серед повняків і васильків, при печальній варті кількох згорблених своїх ровесниць-

перевесниць, і поклала непомітно, щоб ніхто не бачив, під його ліву руку пожовклу карточку — привіт сердечний останній від Ганьки (“Привіт сердечний останній” Г. Тарасюк).

6. Вам мариться, що житимете на цій землі всю вічність? Знайте ж, рвучкі вітри історії мого народу вас звіють в небуття, а в небутті немає постаментів (“Федькович мовить з гір” М. Івасюк).

7. Він відходить на середину кімнати, стискує скрипку підборіддям, і чарівні мелодії улюблених композиторів ніби доповнюють одна одну, створюючи прозоро-чистий потік, який навіває думки про буковинські вечори з їхніми піснями, тугою за прекрасним, шепотом закоханих (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

8. Мені досі не віриться, що спочатку на землі був рай. Важко повірити і в те, що спершу було Слово... Бо й досі мені здається, що все починалося з голоду. 9. Якщо не в світі, то, принаймні, в моєму селі. Привид голоду, що ховався вдень на сільському цвинтарі, опівночі виповзав із братських могил, із глибин людської пам'яті і блукав-бродив темними вулицями, терзаючи темними кошмарами християнські душі (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

10. Як щоразу на сповіді перед Богом, кажу: я давно чекав суду людського, і тепер щасливий, що він, нарешті, прийшов... поки що у вашій особі, Юрію (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

11. У хаті було тепло. Запах печеного хліба та смаженої цибулі, які заповнили оселю, одразу учув голодний чоловік. На печі гралися двоє хлопчиків. Побачивши незнайомця, діти з подивом дивилися на старого у порваному вбранні (“Повернення блудного батька” Г. Бота).

12. Бо куди лиш гляне око, всюди рай отсей погідний: люд голодний, тихий, бідний, цар далеко, Бог високо, нас жеруть брати хрещені — ми лиш затискаєм жмені (“В ріднім краю” С. Яричевський).

13. Не жиєм ми на світі тепер, Життя наше — то страх і тривога. Як то добре, хто досі умер! До мук страждань — лиш наша дорога! (“Війна” І. Бажанський).

Вправа 17

Знайти в реченнях однорідні члени. Указати, якими засобами вони поєднуються, яку синтаксичну функцію виконують і якими частинами мови виражені.

1. І опинився я в арешті У товаристві стін німих, Ані докорів, ні потіхи Для мене не було у них (“Мені аж лячно...” С. Канюк).

2. Наша хата, як марево біле, Деся пливе за мовчазні гаї. Пелюстки, пелюстки облетіли І на землю, й на коси твої (“Ой мете...” С. Будний).

3. Був тото собі раз бідний чоловік та мав ще біднішого сина, бо був і слабовитий, і хоровитий, і мізерний, і ніжний, і худий, і сухий, і боязливий, і замлілий, а люди і назвали його Бідолашко, бо був і справді бідолах (“Бідолашко” Ю. Федькович).

4. Тож учімся, не дармуймо, А гаразд нам буде, Всі нас будуть поважати, Із нас будуть люди (“Гей, учімся!” С. Воробкевич).

5. Не мні з тобов на прю ставати, - кобзар наш славний так зове, - мні сльози тільки проливати за гріх, за злість, за всяке зле... (“Не мні...” Г. Воробкевич).

6. Аж під зиму він полинув Понад Збруч, Дністер і Прут; Де присяде, там вітають, Величають мистця нут (“Соловієві України Миколі Лисенкові в привіт” О. Попович).

7. Прошу, прочитайте її; я не вмію ні читати, ні писати, але знаю, що в ній було, бо я сама проказувала сусідському хлопцеві (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

8. Спустошені, запустілі, ограблені з всеї питомої краси й колишнього багатства, - гори остались немов на посміховище, і не могли спинити, щоб жарке саяво сонця не випалювало немилосердно сеї оставшоїся флори, котра

вимагала для свого існування самої найглибшої тіні (“Битва” О. Кобилянська).

9. Вітай, дорога Україно моя! Чи дужа ти, нене, здорова? Пропали і воля, і сила твоя, а все ж ти сьогодні чудова! (“Привіт Україні” О. Маковей).

10. Вони пізнали краще, хто їх веде правою дорогою, а хто манівцями (“З моєї подорожі до Сучави” І. Бажанський).

11. А там і днесь, в сумній далечині, Свята земля туманами повита; Владичуть там, як в ті забуті дні, І страх, і плач, і дума сумовита... (“Східний переказ” Т. Галіп).

12. Хвала тобі, моя доле! В грудях росте і міцніє почуття, котре мене винагороджує за досвічене горе... (“Над Дністром” Т. Галіп).

Вправа 18

Знайти в реченнях однорідні члени. Визначити засоби зв'язку між компонентами ряду.

1. Щось сумнеє там вони певно бачуть, бо склонили голівки й ревно плачуть... (“Цвітуть рожі” С. Яричевський).

2. Він зразу не второпав, чого песик хоче, але нарешті пішов за ним, бо песик так дуже скомлів та так його дуже тяг за собов, що він аж задивувався (“Бідолашко” Ю. Федькович).

3. На тім боці кров і сльози, на сім — честь і воля, - почекаймо, руські брати, усміхнеться доля! (“Сон” Г. Воробкевич).

4. Полишені ледве понад землю вирощі ялинки й сосонки, а не ушкоджені самим припадком, стояли смутні й опущені (“Битва” О. Кобилянська).

5. Я бачив тебе, коли ти перестав мене бачити, а життя живе, що пре й рве до акції, не дає супокою й жене до цілей, заключень, довершень, тебе поривало (“Думи старика” О. Кобилянська).

6. Утіха в наші серця завітала, взяла нас за руки і повела на свої святі оболоння (“Дев'ята симфонія” С. Яричевський).

7. Я був ще дитиною. Ти пестила мене на своїх руках, виховувала під своїм серцем, напоювала моє серце фантастичними казками та вколисувала мене своїми піснями до сну (“Сльози” І. Діброва).

8. Та ці катові солдати не збиралися нас розстрілювати, бо мертвий раб не може принести якоїсь користі. Ні, раб повинен спочатку виснажити мускули своїх рук, всю снагу тіла, всю волю до життя і принести хоч маленьку частку матеріального добра для найпередовішого суспільства на нашій планеті, для зміцнення першої в світі держави селян та робітників, Батьківщини всіх пролетарів світу (“У царстві вертухаїв” М. Івасюк).

9. Все лишаю з печаллю і сумом. Хай буяє, хай квітне земля! Лиш твою віковічну думу Хто розвіє, о мамо моя?! (“Не чекай мене, мамо, додому...” С. Будний).

10. Україно тернова, свята і висока, Не зів’януть твої корогви золоті... (“Віра” Т. Севернюк).

11. А вранці з ватри молоді жарини Пересічуть на полонину путь — Нехай усі, і люди, і маржина, Через вогонь пречистий перейдуть (“Ватра гуцула Дмитра” В. Вознюк).

12. До схід сонця встає, чистою росою вмивається і напуває з своїх відерець квіти, трави, кущі та дерева — радіє, що земля завітчана і щедра (“Веселчині стрічки” В. Мельник).

Вправа 19

Виділити в реченнях однорідні та неоднорідні означення. Пояснити умови їх розрізнення.

1. В обіймах рідних, любих, дорогеньких Забудесь всяке пережите лихо... А перший сон... улюбім, ріднім краю... Він сниться вже тепер і шепче тихо (“Як зацвітуть верболози” І. Карбулицький).

2. Смутна похмура ніч. Крізь дощ і хуртовину Втікають бунтарі, їх не береться сон... Мов тіні ті, зі скель спустилися в долину. А там — ріка Дністер. По ній іде кордон (“Галата” М. Марфієвич).

3. Перехилиться світ здивований Журавлем на одній нозі, І щасливий, — такий розкований Відіб'ється в твоїй сльозі (“Обігрій мене тихою ласкою...” Г. Шевченко).

4. Проте на Буковині це не має жодного значення — тут така мішанка народів і крові, що з цього краю можна зробити взірець, як такий кількості люду на малому клаптеві землі уживатися без війни і тотальної ненависті (“Букова земля” М. Матіос).

5. Він прокинувся від передчуття чогось невідворотного і дуже важливого, що мало сьогодні відбутися в його сірому, одноманітному і самотньому житті. ВОНО було тут, поряд. Від ЙОГО присутності віяло крижаним холодом, ніби він лежав не на ліжку, а на обледенілій вершині гори. Але ВОНО не лякало, навпаки, збуджувало душу легким і світлим піднесенням, вливало силу у втомлене, охляле тіло (“Смерть Марата” Г. Тарасюк).

6. Йшли дощі. Холодні, осінні, як у Коцюбинського. І на душі в Євдокії Михайлівни було так само сумно й холодно, як тоді, коли вона, школяркою, хворіла ангіною, сиділа вдома коло вікна із замотаною вовняною хусткою шиєю і вчила уривок із твору Михайла Коцюбинського про холодні, похмурі осінні дощі. Вона ті слова давно забула, а от настрої, який переживала тоді, — не забула (“День скаженої парасольки” Г. Тарасюк).

7. Нічим не даю йому зрозуміти, що я збагнув суть його поведінки, бо, звісно, творчість — сором'язлива річ (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

8. Його блакитні очі та вигоріле волосся підкреслюють ще виразніше його романтичний вигляд, що нагадує легендарного співця, який прийшов до моря набратися снаги і відпочити хоч трошки од метушняви суєтного світу (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

9. А все ж радію, коли цвітуть черешні. В душі живе надія. Вже двадцяту весну лелію ту ж саму віру в нашу велику справу. Вона зацвіла в

серці білим черешневим цвітом, що її пелюстки не кануть, не осипаються (“Коли цвітуть черешні” К. Ластівка).

10. Відриваю заплакані очі... Навкруги — порожнеча німа. В тишині таємничої ночі Мого щастя нема як нема (“Ти приходиш до мене щоначі...” Д. Загул).

11. Вийду я на гору, на бескид високий, погляну далеко, на край наш широкий, спімну нашу славу, славу незабуту і воленьку нашу, волю неокуту (“Моя дума” Г. Воробкевич).

12. І сниться горам сторона далека, де вічним сном страшні пустині сплять, без гір, без вод, кругом смертельна спека — ліси стряслись, збудились, знов шумлять (“Ніч” О. Маковей).

Вправа 20

Виділити в реченнях відокремлені узгодженні означення й прикладки, у дужках зазначити умови відокремлення. Пояснити розділові знаки.

1. Ви знаєте її історію — гарну та сумну, як гріб, на котрому виросла калина; з тої калини змайстрував опісля дудняк тоту співомовну дудку, що так грала (“Помалу, помалу...” С. Яричевський).

2. Земля застогне, викличе руїну... раби, збуджені покликом святим, будуть славити вольну Україну, в якій всі вольні будуть жить життям (“Воскреснем!” Д. Макогон).

3. Є спіралі, квадрати, побиті омоном трамваї, До смаку ізотопи, насправду повтішливий вибір. Над усім, під усім — поховайте, вставайте, вставайте. Все так просто до болю, аж хочеться жити і вити (“Юрієві Туркевичу” М. Бучко).

4. Однак про нього, як про покійника, тут уже давно не говорено вголос, бо ніщо інше, як саме потаємне знання — начебто ніким і ніколи не передавані — якимсь дивним і незрозумілим чином ураз ставали відомими чи не всьому селу одразу ж зашнуровували язика більшості навіть незвично говірливих і багатослівних тутешніх людей, яких Божа рука висадила жити

під небо, може задля того, щоб тутешнім людям було зіркіше бачити інші світи, а може, бог просто з великої своєї любові чи такого ж великого жалю відокремив гірських людей так далеко і високо задля близькості до себе, а отже, не в останню чергу — щоби біда і смерть якомога довше діставалися до його підопічних (“Букова земля” М. Матіос).

5. Напоєна багатоголоссям земля тривожно і солодко, проте невидимо, здригається від ощадної, але прицільно-точної сили людської одностайності, переданої у молитві (“Букова земля” М. Матіос).

6. Здивований безміром людського зла-гріха, навіть бог подеколи вражено зупиняється серед небес, щоби прискіпливіше роздивитися уже, здавалося б, усе відоме йому зло у кожному прояві і в кожній його деталі, а роздивившись — схвально чи осудливо кивнути мудрою головою і вмити підправити в небесній Книзі Буття зигзаги доль мільярдів своїх земних підопічних, нібито навмисно пропускаючи тоді крізь вічні свої вуха усі до одної, нескінченні оті молитви, що продираються до нього із земної тверді (“Букова земля” М. Матіос).

7. Далекі спомини — і ждані, і неждані — До мене йдуть у вечір навесні. Затихли думи в квітах на смерканні, І сповідається печаль у тишині (“Далекі спомини — і ждані, і неждані...” В. Колодій).

8. Несуть вінки. Урочисто і строго. В мовчанні стрічок жовто-голубих. Стобарвна, буйна квіткова облога. І чола, гордо схилені до ніг (“Триптих дев'ятого березня” В. Колодій).

9. Густа, в'язка твань смолою прилипала до кирзаків, і їй, дрібненькій і хирлявій, найстаршій в сім'ї, а тому замученій роботою і молодшими дітьми, доводилось часто зупинятися і руками витягати з багна застряглі в нім чоботи (“День скаженої парасольки” Г. Тарасюк).

10. Коли вона побачила перед собою замість квітучого раю витоптану пустелю, її охопила така розпука, ніби почалась третя світова війна. Війна без фронтів і героїв, з одними агресорами і мародерами. Одного з них вона

знала напевно. Голос його, брутальний, грубий, як і слова, що він хрипко викрикував, долинав крізь чудом вцілілі прозорі осінні садки сусідів і породжував у душі безкінечну безнадію (“Війна, кругом війна...” Г. Тарасюк).

Ти врятувала дні мої від туги — нестерпної володарки, що обвивала серце єдвабними стьожками (“Я був як озеро застояне” М. Івасюк).

11. Я не покличу, як колись було, і навіть ім’я ваше не назву, бо я вас знаю, я вас вивчив крізь збільшувальне скло — свою сльозу (“Із розсипаних строф” М. Івасюк).

Вправа 21

Знайти відокремлені обставини та додатки, з’ясувати способи їх вираження та умови відокремлення. У яких випадках обставини не відокремлено?

1. А там і десь, в сумній далечині, Свята земля туманами повита; Владичуть там, як в ті забуті дні, І страх, і плач, і дума сумовита (“Східний переказ” Т. Галіп).

2. Сонце пекло ще однаково, а цвіти стояли на луці не рухаючись (“Цвіти” Є. Ярошинська).

3. Особливо злісних розплідників земного зла, я зобов’язаний ізолювати від інших живих, бо мертвий ніколи не є поширювачем зла (“Букова земля” М. Матіос).

4. А тут раптово прийшла війна, якої ніхто не знав — не бачив, окрім старих солдатів, що ще у Боснії воювали (“Букова земля” М. Матіос).

5. В полях і садах, у лісах і горах — всюди майоріли вони, вкриваючи землю всіма барвами нашого дивосвіту. Червоніли маки і троянди, біліли ромашки, айстри і хризантеми, голубіли фіалки, синьо проблискували крізь яру зелені волошки... (“Первоцвіт” В. Мельник).

6. І розтала зима, й розчинилась тюрма, І возславили смертні спасенну минушість: Слава Богу, що вічного в світі не було й нема, Окрім Господа Бога — предвічного й суцього! (“Весни повстання” Г. Тарасюк).

7. Нічний дощ натрусив на мокрі алеї різнобарвного листя, і вона обережно ступала по ньому, як по м'якому персидському килимі, роздивляючись хитросплетені візерунки, гармонійне поєднання кольорів, вгадуючи, з якого дерева який листочок. Цей парк, як і будівлі, колись належали багатому німецькому барону (“Дама останнього лицаря” Г. Тарасюк).

8. Будинку культури пристойного в селі не було, а школа колись була твоїм домом: тут, у тісній комірчині на задвірку, ти жила до п'ятнадцяти років разом з бабцею, братом і мамою-вчителькою, доки сільська влада не віддавала вам чиєсь “вимерле” обійстя (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

9. Але все те не мало ніякого значення, напроти того, що молоді люди не зрадили один одному! Незважаючи ні на що, вони перебороли всі труднощі та їхня любов перемогла (“Іваниха — історія кохання” Г. Бота).

10. Бажаючи провчити неслухняну доньку, Дітфрід вирішив домовитися з одним хлопцем з села, який працював лісорубом в лісі, і кожного дня привозив дрова до гуті для виготовлення скла, щоб той нібито став його зятем (“Залізом по склу” Г. Бота).

11. Йде осінь з лісу, з-за ріки... Униз спустивши віти, стоять берези, мов свічки, на панахиді літа (“Минає літо” О. Масикевич).

12. Смерть — це, до певної міри зокрема, абортване земне зло (“Букова земля” М. Матіос).

Вправа 22

Визначити в реченнях вставні та вставлені одиниці, з'ясувати структуру та способи вираження.

1. Може, то нам здавалось, а може, й справді світ німіє і нишкне природа, коли вмирає людина чи народжується, особливо, коли в один день, в одній родині, що рідко буває (“Один день із шести життів” Г. Тарасюк).

2. Бував я — не жартом кажучи — далеко світами, не одно чудо видав, не одно диво чував, але такого міста, як Безглуздів, та таких славних міщан, такого начальника, як Яремко Головатий, не надібав я ніде (“Чому Яремко Головатий став начальником Безглуздова” С. Воробкевич).

3. Здається, наче вчора було — а то вже двадцять літ уплинуло (“Коли цвітуть черешні” К. Ластівка).

4. Що всі живі нарешті перемруть, Поглинуть світ космічні сили темні, Що десь чорти — у клопотах недремні — Котли для пекла в безмірі кують (“Апокаліпсис...” В. Колодій).

5. Звісно, мама, як всі мами, попервах майбутнього зятя — ні на очі. Та коли Таміла сказала, що смерть собі зробить, все збагнула, змирилася і почала готуватись до весілля. А після Різдва і двійнятка народилися: Діна вся у Красовського, а Тіна — в Тамілу (“На чортовій греблі” Г. Тарасюк).

6. Людина — створіння недалеко і тому безпечне. В добрі їй здається, що так буде вічно, що вона вхопила Бога за бороду і всі напасті людські обійдуть її. 7. Але судьба-лиходійка — пані капризна — не любить, коли нею нехтують (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

8. Мабуть, і в вічності мій батько живе для того, щоб роздавать частинками себе самого (“Батько” М. Івасюк).

9. Зимі, здається, немає кінця. Уже початок березня, а сніги метуть, як навіжені (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

10. І день настав — і перший, і другий, і третій і шостий, але як один — схожий на останній день Помпеїв, а чи світу, коли перед кожним розкриється Книга Буття на тій сторінці, що під грифом — “секретно” (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

11. Кажіть ви собі про таке кохання, що хочете, здорові, а я заодно кажу і казатиму, що превелике, безпам'ятне кохання — а частенько так молодь кохається — тільки згуба молодому хлопцеві або дівчині (“Циганка” С. Воробкевич).

12. Здається, так тоді чаїла хата, лунали кроки в серці, як громи, —десь син ішов, а десь збирався тато шукати хліб між добрими людьми (“Канадці українського походження в музеї Ю. Федьковича” В. Китайгородська).

13. Жінка, яка тепер звалася Ольгою, сиділа біля вікна безлюдної, а тому й невеселої таверни, дивилась на море і чекала з нього погоди, хоч знала добре, що погоди не буде ще місяців зо два. А, значить, не буде туристів, а не буде туристів — не буде роботи, не буде роботи — не буде грошей (“Острів зимового мовчання” Г. Тарасюк).

Вправа 23

Виписати речення зі звертаннями. Визначити й прокоментувати морфологічні засоби вираження звертання.

1. Всюди любо, всюди красно, всюди лиш би бути, — О дністерські береженьки, можна вас забути? (“Дністер” Ю. Федькович).

2. Лиш в розум, сину, уповай, Бо сей не зрадить тя вівіки; Єму просвіти лиш додай, А будеш в світі чоловіком! (“А що турати?” Ю. Федькович).

3. Я собі вже не раз отак сиджу та гадаю: як то, бідний світе, деякого сердешного некрута б'ють да глузують при тій науці! А мене, було, і пальцем ніхто не кине, не то що. Але ж бо я і бравсь швидко тої муштри! (“Сафат Зінич” Ю. Федькович).

4. Бувай здоров, мій краю нещасливий, Бог знає, чи тебе я ще побачу... З верхів Карпат дивлюсь у сумрак сивий, Де ти сховався, й тихо серцем плачу (“На границі” О. Маковей).

5. Тебе ми, весно, тоді приймемо і величати над все будемо, — коли нам щастя й гаразд принесеш і сльози наші з очей осушиш (“До весни” Д. Макогон).

6. Ах, Лоро! До чого ти мене довела?! Виявляється, я ще чогось і когось можу боятися в цьому світі! Ще здатна ніяковіти моя крем’яна душа (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

7. Батьку, мовчазний і чистий, перед іменем твоїм стою в зажурі (“Перед іменем твоїм” М. Івасюк).

8. Романтико моя, п’янка й химерна, І юносте, без сміху та прикрас, Серед розвихрених років згубив я Шляхи повернення до вас (“Романтико моя” М. Івасюк).

9. О спіши, весни подруго! Сонця правд ждемо всі, Щоб приникло тьму кромішну Й звеселило наші дні (“До ластівки” О. Попович).

10. Мій Отче! Мій Творче! Почуй, не погребуй! Прости мені, грішному, Боже Єдиний, за те, Що часом любив Україну я більше за Тебе... Прости... і храни Україну, Боже (“Т. Г. Шевченко: Ніч перед безсмертям” Г. Тарасюк).

11. Душі моєї квіте золотий, Що нам робити: за горою — осінь! І так стає незатишно цвісти, Немов брести дощем простоволосо, Немов рікою зимною плисти, Коли вже крига білу шию мітить! (“Вже за горою...” Г. Тарасюк).

12. На добраніч, днино. Ти вранці простелила перед дверима хати мою дорогу, і нею я пішов, як завжди, до людей (“На добраніч, днино” М. Івасюк).

Односкладні та двоскладні речення

Вправа 24

Прочитайте речення. Перепишіть. Визначте граматичну основу. Вкажіть, якими частинами мови виражений підмет, присудок.

1. Вже темна осінь надійшла, Зів’ялий лист паде, По листю повагом до нас Грізна зима іде (“Осінь” С. Воробкевич).

2. Він любив її дуже, бо вона була прекрасна, та тепер чув великий біль, як пізнав, що вона не була така добра, як гарна, і тому полились його сльози по її розсипаних листочках (“Покарана гордість” Є. Ярошинська).

3. Ранок був гарний (“Образки з природи” І. Синюк).

4. А люди скрізь свої, не видадуть повстанця, Хто хліба шмат дає, хто глечик молока... Хоч в кожному сели чатує сигуранца, Від кріса не охляла мозолиста рука (“Галата” М. Марфієвич).

5. Я став на цім світі Листком пожовтілим, Що впасти спізнився З осінньої гілки (“Мені кажуть” М. Івасюк).

6. Все здолати і витримати можна. Для упертих біда — не біда. Йде весна по землі переможна, Наречена моя молода (“Принеси мені пролісків білих...” С. Будний).

7. Ще регоче полум’я за ніччю, Мов скликає до багаття тих, Хто гріхи чужі, як власні, лічить, Хто в німому закутку притих (“Сиве світло спаленого листя...” М. Лазарук).

8. Пройшла гроза, дихнули свіжо трави, Душа моя полинула в світи. Оці слова пишу не ради слави — Себе не можу я перемогти (“Прості слова мережу на папері” А. Душак).

9. Передчасне старіння від важкої фізичної праці надто контрастувало з буйним розвоєм майже завжди молоді природи, бо навіть тутешні діти мали на обличчі печать статечності й мовчазного всезнайства (“Букова земля” М. Матіос).

10. Скажи мені, слуго: а скільки ще разів я маю повторити, що жодна душа на світі не приходить у життя завчасно?! (“Букова земля” М. Матіос).

11. Ти — жінка, ти — напій, що відьма ставить. Він спалює, хоч ледь в уста проник. Хто п’є вогонь той, — погамує крик, І між тортур її нестямно славить (“Ще казка” В. Колодій).

12. Проллються вічності дощі, І зійде злаком долі брашно... Чого ж так совісно душі І перед Господом так страшно?! (“Життя — ще рай...” Г. Тарасюк).

Вправа 25

Спишіть речення, позначте підмети та охарактеризуйте їх.

1. Рута -м’ята на чужині — жаль і туга по родині. Рута-м’ята за Дунаєм — туга й біль за рідним краєм (“Буковинська думка” О. Масикевич).

2. Сонячні Зайчики у квітах яблуньки заховались. Почали пісеньку співати, щоб квіти не сумували (“Сонячні зайчики” В. Мельник).

3. Усі комедії, як і трагедії, рано чи пізно закінчуються (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

4. Хто раз полюбив роботу, в того кращого нема, Як трудитися і до поту Для свого і всіх добра (“До роботи” О. Попович).

5. Життя — то боротьба, а жити — значить боротись! — Боротись! З ким боротись і за що боротись? Чи з другими? Та ж жити для других — значить щастя! А він шукав через посередництво життя — щастя! (“Щастя” І. Діброва).

6. Це боляче було... Та йшла душа світити Словам у забутті, в непам’яті на дні. Він брав їх у пісні. В піснях лишився жити. А долю відпустив — по Слово в наші дні (“Обранець” Т. Севернюк).

7. Їхні пелюстки почали в’янути, а ніжні стебельця хилитися долі (“Первоцвіт” В. Мельник).

8. Коли ніч у перелісок на спочинок приходить, а Місяць по небу свою отару зірок на випас пустить, Бігунець вернеться у перелісок, стає на чати біля Сон-трави і бачить, як всюди по землі проростають Кульбабині коси з ранньої весни до пізньої осені (“Кульбабині коси” В. Мельник).

9. Над Україною така первісна тиша, Така пречиста і така бездонна, Що чути, як у березі колише Дніпро-Славута хвилю тихо-сонну (“На Тарасовій горі” Г. Тарасюк).

10. Влада — от що на світі наймиліше, найсолодше, найсильніше! І казочка бреше: і про сон, і про добро, і ще про щось там... Ніколи не любила казок! Їх складали наївні, сентиметальні до того ж неписьменні таланти з народу ("Сестра моєї самотності" Г. Тарасюк).

11. Розлився із дерев весняний дощ пісень І забринів у серці й слові. В душі моїй народжується день, Що спалахне бурхливо у любові ("Народжується день" М. Івасюк).

12. Ще Кирило не бачив Михайла, ще лиш йому про нього Катря сказала, а вже світ почорнів йому, і душу охопив знайомий задавнений, як болячка, відчай і страх ("Помста дощу" Г. Тарасюк).

Вправа 26

Спишіть речення, розкриваючи дужки. Мотивуйте свій вибір форми присудка.

1. Горда гірська голубінь. Грізно (гуртуватися) гори. Глумом (гиготіти) глибінь, гомоном гори (говорити) ("Гірські голоси" В. Вознюк).

2. Таж може статися, що великі і можливі, котрі (кривдити) бідних, мусять з часом затремтіти і самі перед ними ("Орел і лис" Є. Ярошинська).

3. (Помогти) я буряки возити Втомленим обвітраним жінкам, Бо хоч трохи треба відпочити Їх рукам ("Поможу я буряки возити..." С. Будний).

4. ... життя — це винятково (рухатися) до смерті через особисте вдосконалення ("Букова земля" М. Матіос).

5. Я хворий Україною. Це так. Вона (боліти) мені і денно, й нічно. Вона в мені (нуртувати) предковично — Чи був я воїн в полі, чи кріпак ("Моє і наше" В. Колодій).

6. Тепер ти — апостол, посланник, небесний гість! І страшно від думки, що вовіки віків віднині Ти — не людина, а тільки блага торжествуюча вість Про те, що Господь (воплотитися) в людині! ("Апостол" Г. Тарасюк).

7. Але ти була мудра і скоро (збагнути), що жити — то дертися на гору, на гору, на Гору! ("Сестра моєї самотності" Г. Тарасюк).

8. Життя (було пуста), голодною, недоброю, а я — немов мангуста перед коброю (“Із розсипаних строф” М. Івасюк).

9. Мені (доводиться) думати про його відпочинок, який він (любити) проводити на лоні природи або на березі моря, серед цікавих людей (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

10. Всі сусіди вже (полягати) спати, лише Катеринка та Люся (балакати) на межі господарств, яких роділяв плетений тин з верби (“Катеринка” Г. Бота).

11. Хоча Бог, напевно, дуже хитрий, окрім всього іншого. Він (не давати) нікому більше, ніж можеш витримати. Та він і (не питати) згоди на терпіння (“Букова земля” М. Матіос).

Вправа 27

Визначити типи наведених односкладних речень (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові).

1. Але як уб’ють мя — Коби посадила Ту червону твою рожу На моїй могилі. (“Роза” Ю. Федькович).

2. Покажім, що в наших жилах. (“Руська піснь” С. Воробкевич).

3. Відчиняю вікно — вже зоріє, світанить... (“Яворова криниця” В. Місевич).

4. Люби мене, допоки я ще — тут, О вічний світе, добрий і жорстокий (“Пелюстки” Т. Севернюк).

5. Тільки прости: не обніму я тебе за плечі — Побоюся, що ти заплачеш (“Вірш без назви” Б. Бунчук).

6. Прийди! Прийди! Прийди! Прийди! Прийди! Прийди і освіти нас теплим світлом. (“Без неї” Б. Бунчук).

7. Поле йду. А доня, як метелик, У біленькім платтячку літа. Літо їй до ніг волошки стелить, Граються у піжмурки жита (“Поле йду...” М. Бакай).

8. Правду кажеш — не чують війни... (“Букова земля” М. Матіос).

9. Плекай її! Над муки і над силу! Чи сам у скруті, чи ідеш до зір. Якщо ж її полине смертний вир, То не гадай, що знов зустрінеш милу (“Вона єдина” В. Колодій).

10. Віддайте Україні до гроша, Й такою стане чистою душа, Що й не захочеться іти у президенти (“Як чорно засвітилися, братки!” В. Колодій).

11. Дивлюсь крізь веселу її сльозу На квітучі яблуні й груші... Їду до мами! Мамі везу Побиту громами душу (“Їду до мами” Г. Тарасюк).

12. Кожного ранку, кожного Божого дня, Серед радості, трощі і стращі, Не забуваймо, що йде війна І гинуть за нас — найкращі! (“Кожного ранку...” Г. Тарасюк).

Вправа 28

Серед поданих речень відшукайте й выпишіть безособові. Зробіть їх повний синтаксичний розбір.

1. Агресорів нема, є — оборонці: хрести — двох пересварених прямих, нулі — дурного обруча на сонці (“Хрестики і нулики” В. Кожелянко).

2. Так само, як нема на землі хвилини, коли би чинилося тільки Зло і ні краплини Добра (“Букова земля” М. Матіос).

3. Прошу: не зачиняйте ворота, не замикайте двері, не заслоняйте вікна, коли я піду. Із далеких країв я повертатимусь до вас теплим вітром, вечірньою росою, квітучою вишнею, змерзлою синичкою, забутою піснею, нежданою радістю, жданим гостем, вірним псом, доброю людиною... Не закривайте серця (“Дітям” Г. Тарасюк).

4. І мене проймає болем, що з роками й спогади стають німі, і що ми не зійдемося ніколи, як не сходяться ніколи дві прямі (“Інколи забудусь” М. Івасюк).

5. Насипано стільки, що люди начебто не ходять, а плавають у білому озері, розлитому поміж будинками (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

6. Просто цього разу йому було не до грання — він поспішав, так як не прокинувся вчасно і боявся, щоб пан Петро не сварив його за це (“Іваниха — історія кохання” Г. Бота).

7. Тепер, хлопці, треба хуху, Бо надворі завірюха, Треба кучми, кожушини, Бо без шуби цапок гине (“Січень” Ю. Федькович).

8. А що вже з моїм “Кобзарем” та з Марком Вовчком подіялось, то й не сказати (“Кобзар і жовняри” Ю. Федькович).

9. Не відлюбилося і не відхотілось, І не бажає серце вороття. Душа щоночі покидає тіло, безжально ревізуючи життя (“Не відлюбилося...” В. Лелек).

10. Хоч уже й зовсім розвиднілось, знахабнілі хом’яки, безстрашно, як москалі, приступали все ближче і ближче, вгодовані, завбільшки із доброго зайця, йшли на Маркіяна Адальбертовича з усіх боків (“Москалі ідуть!” Г. Тарасюк).

11. Івана теж непокоїло те, що любов до доньки свого роботодавця може зіграти з ним злий жарт: якщо про їхні таємні побачення дізнається її батько: він втратить роботу, і кохану дівчину одночасно (“Іваниха — історія кохання” Г. Бота).

12. Скоро і Кирило заспокоївся, покинув свою криївку за запічком, ходив подвір’ям без остраху, звично порався по господарству, виглядаючи з поля Катерину. Він знову став тихим та веселим, як усі блаженні (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

Вправа 29

Переробіть двоскладні речення на односкладні. Укажіть типи цих речень.

1. Може, я помиляюсь, сину мій, може, я осліп, але коли я осліп, то не осліпла душа моя, що одна тебе добре знала й знати буде, коли всі забудуть, який ти був (“Думи старика” О. Кобилянська).

2. Я зайшов на стежку в лозах. Лози, на весну зрубані, вирости такі буйні, що перепхатися годі (“Туга” О. Маковей).

3. Мені весна у кузню двері відчинила, щоб на ковадлі душ кувати чересло (“У білім воскресінні” О. Масикевич).

4. Я розглядаю, над столом зігнутий, Старі листи, пожовклі від років, Лише одне не можу я збагнути — Чому солоні руки від листів (“Солоні листи” В. Васкан).

5. Найлегше дурити людей, які завжди сподіваються на когось чужого і нібито доброго, а не розраховують на самих себе (“Букова земля” М. Матіос).

6. Я на кофейній гущі не ворожу. Моя Вкраїно, — день твій криє мла, І відчай знову б’ється до чола: Твоїм будучим душу я тривожу (“Поменики” В. Колодій).

7. Осінній дощ тополю обніма. Вона принишкло тулиться до нього. Ще є тепло від літа золотого, Але нема вже літечка... нема (“Осінній дощ тополю обніма” В. Колодій).

8. Ти теж мріяла бути вчителькою. І якби не твій божевільний талант, не твоя... шалена вдача, досі б жила собі у цій хижі, ходила би сьогодні по школі з “указкою”, стара діва, синя панчоха, зате — жива-здорова (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

9. Тільки-но закінчилась війна. І ви тільки-но повернулися в рідне містечко з евакуації, що закарбувалась у твоїй дитинній пам’яті курною спекою і верблюдом під чинарою. Ти мало що розуміла, але затямила одне: тобі неймовірно пощастило в цьому світі, бо в тебе є татко і є що їсти. Чимало твоїх ровесників того не мали (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

10. І серце одяглось в ці дні В блакить ясного неба Й зазнало свята. А мені Нічого більш не треба (“Вже досить” М. Івасюк).

11. Від мене звільнений хіба що камінь, який дримає в бур’яні (“Слід” М. Івасюк).

12. Хто перший прозвав Дарочку Щасливою — невідомо. А от за що — знали всі тутешні, а сторонські розуміли, лиш на неї глянувши. Та що тут не розуміти, коли Дарка Семениха була чи не єдиною в селі, якщо не в цілому світі, жінкою, з лиця якої так і не зійшов той весільний щасливий подив-переляк, з яким вона йшла під вінець років хтозна скільки тому (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

Вправа 30

Переробіть односкладні речення на двоскладні. Визначте граматичну основу.

1. Піду у сад і побалакаю з деревами, як з добрими сусідами. І, може, заспокою яблуню, у якої вітер відчахнув галузку (“Піду у сад” М. Івасюк).

2. Дивлюсь в блакитне небо, В таке, як твої очі, Та сонця не впізнаю — Лице його в сльозах (“Весна” М. Івасюк).

3. Так зріднися із своєю скрипкою, фортепіано, учителями і школою, що й не підозрює, як усе те незабаром увійде в романтичний палац спогадів (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

4. Наразі насторожився: гострим, відточеним довголітнім життям на безлюдді, слухом вловив тихий шерхіт скрадливих кроків, ледь чутний тріск сухої гілки, хруст розчавленого зілля. Зовсім поряд (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

5. Сварилися, перечились, Аж весна минула, Земля вкрилась бур’янами — Чия ж вина була? (Із циклу “Безіменні” О. Попович).

6. Семена поховали. Дочки поплакали, поголосили та й порозходились, пороз’їжджалися... Зосталася Дарочка сама. Дарочка й не Дарочка. Лиш назва одна (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

7. Знущалися над ним, знущалися жорстоко. Убити, знищити — для ката тільки гра. Не вернеться Іван назад в свої Розтоки, Не привіта його вже матінка стара (“Галата” М. Марфієвич).

8. Навкруги було смутно і тихо, тільки щиглі перелітали мовчки з буляка на будяк та стручували з нього легенький сивий пух, що літав довго у повітрі (“Туга” О. Маковей).

9. Не плач, а радій, що не маєш ти ще своїх редакторів з чорнилом, а то як списали б тебе ті пани, не вмитись тобі уже милом (“Привіт Україні” О. Маковей).

10. І було в тім лісі, - а ще й як не світив місяць, так темно, так темно, що ніхто нічого не бачить (“Вісім чи дев’ять?” С. Воробкевич).

11. Не криви душу свою і не замикай її, щоб осталася вільною тайною для ближніх твоїх, бо вічною тайною для них остануться закони душі тієї і зворушення її в широкому сенсі слова, - і будеш невольницею вузьких традицій, що обмежують життя твоє на одному полі, і односторонньою матір’ю, як сина здобудеш (“Думи старика” О. Кобилянська).

12. Рад забути. Коли ж рана В моєму серці так болить... Ах, як важко то, кохана, Із раненим серцем жити... (“Стріча” О. Вільшина).

Вправа 31

Прочитайте. Випишіть називні речення. Зробіть їх синтаксичний розбір.

1. Вишня. Коноплі. Шипшина. М’яти холодної дух. Глухо упала краплина З листя верби на лопух (“Вечір заснув...” В. Зубар).

2. Полудне. Спека. Похилились стебла. Вода в баклазі є, але вже тепла... Напитися б водиці з джерела, Щоб холодком у грудях потекла! (“На косовиці” В. Зубар).

3. Тож опали цим лагідним вогнем душу мою зимну, душу мою самотню, Господи. Одаруй любов’ю зрілою, як осінні сади, тихою, як поля по жнивях, жаданою, як останнє тепло, високою, мов прощальний клекіт лелеки на небесних путях, Господи! Нагороди мене вдячною любовію до цього чоловіка, щоб душа моя спізнала, нарешті, гармонію (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

4. Коли учули в Боянах, що Василь Кучурян продав свою нивоньку, щоб збудувати млин, думки людей в селі поділилися: велика частина вважали цього господаря диваком, а деякі газди все ж вітали це рішення молодого чоловіка (“Історія одного млина” Г. Бота).

5. Меланхолійність мелодій. Мнима містичність манер. Між мовчазливих магнолій мислиш мажорний маневр (“Миттєве” В. Вознюк).

Буковинські Карпати. Гора біля гори стоять разом в німій величі, одягнені в смерекові ліси (“Битва” О. Кобилянська).

6. Прощена неділя... Усім простила: Сусідові, що воровся в межу, Братові, який спалив хату, Подрузі, що ославила на весь світ, Другові, що став ворогом, Ворогові, що став другом... Як легко прощати, сподіваючись, Що Бог усе бачить... (“Прощена неділя” Г. Тарасюк).

7. Хрести, хрести, Одні хрести Здаля... Рванулася З-під ніг моїх Земля... (“Я без тебе любові не випив” В. Фольварочний).

8. Давкі, похмурі, кам'яні чертоги. Ні простору, ні дна, ні висоти. В'язка суціль німотної облоги... Лиш ти — один. І космос твій — це ти (“Так глибінь — безодня самоти...” В. Колодій).

9. Майдани революцій... збурень вир... Це — течія, що береги зриває, Чи сутність руху, над яким звитає Благословен і щастен Божий мир? (“Народ ніколи натовпом не був...” В. Колодій).

10. Пам'ятаєш: ромашкові схили І травневих садів паруси (“Звертання до Марічки” С. Будний).

11. Ти вся — як перший сніг і перший цвіт (“Славлю” М. Івасюк).

Вправа 32

Напишіть твір-опис, використовуючи виділені речення.

1. Діти війни — термін, придуманий на означення тих, чиє дитинство було обпалене Великою Вітчизняною, або, як тепер кажуть, Другою світовою війною... Як на мене, термін не дуже вдалий... Але діти у війни все-таки були. І, певно, багато, якщо тільки в нашому селі їх було...

аж четверо! А може, й більше, але я знала тільки чотирьох: Мальвіну, Лену, Вітю і Міньку. Їх принесли в пелені з війни наші сільські дівчата, яких під час війни зовсім дівчатками німці вивезли у свій Фатерлянд на примусові роботи, у найми та концтабори (**“Грішні, святіші за херувимів...”** Г. Тарасюк).

2. **Боже! Я ж росла на прекрасній землі, в Едемі щасливих ілюзій і скороминущого смутку. Я росла в театрі великих пристрастей і зростала у храмі високих чеснот.** Я жила серед грішніших людей, чесніших за херувимів, славніших за серафимів (**“Грішні, святіші за херувимів...”** Г. Тарасюк).

3. **Музика влітає у вікна і наповнює кімнати, немов якийсь ширококрилий казковий птах.** Від помахів його крил в обличчя ударяють хвилі, очищають нас від злих почуттів і темних думок (**“Монолог перед обличчям сина”** М. Івасюк).

4. Сумує ліс, зелений ліс Без кінця-впину. **Прощай, хатино, де я зріс,** — Я йду в чужину (**“В чужину...”** О. Вільшина).

5. **На безхмарне синє небо зійшло тепер ранішнє сонце і всю природу вбрало на хвилю в золото, за що веселі пташки привітали його милим щебетанням** (**“Соколець”** І. Синюк).

6. Маєтку, сину, я не маю, Його в житті я не шукав; **Щоб нарід наш раз просвітився,** Сю думку грів я і плекав (**“Моє завіщання”** С. Воробкевич).

7. Тут і там дотикалась її своєю душею, але в цілковиту гармонію зіллятись не могла. **Тут лежала доля твоя** (**“Думи старика”** О. Кобилянська).

8. Замок. І забулися мури, І думи не ятрили ран — Крізь сіре віконце понуре **В майбутнє дивився Іван** (**“Галата”** М. Марфієвич).

9. Підперши небо дужими плечима, **Хлібороб, мов колос, в пшеницях стоїть** (**“Задивилось поле...”** М. Ткач).

10. Оцінюєш. І ще раз переконаєшся у власній унікальності, неповторності і, звичайно, чарівності. І жодного щодо цього сумніву.

Жодного сумніву — третя моя заповідь. **Бо в тому, хто сумнівається, сумніваються інші. А хто під сумнівом — той ніколи не стане переможцем.** Ніде, ніколи, ні в чому! Юрба шанує впевнених — навіть знаючи, що вони — мерзотники, фарисеї, лицеміри! (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

11. **Та в мене спогадів є повна скриня, Я їх зібрав, неначе жовте листя, Що в гаю відривається від клена І на осіннім сонці золотиться** (“Неначе Галатея” М. Івасюк).

12. Що ж, правду кажуть: **твоя доля — твій характер...** О... той дідько, що сидить в кожному, і править кожним, і витворює з кожним таке-е-е... Одного робить вигадником, як баба Тетяна, другого — святим, як баба Наталка, третього — безтурботним, як дядько Тьома, четвертого — правдоборцем, як мій тато, когось — Сталіним, а ще когось — сталіністом... Шостого — Сивухою, а декого — просто Савкою... І кожному сталіну й савці — доля роздає по картузу й шапці (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

Складне речення

(із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком)

Вправа 33

Запишіть речення. Підкресліть у них граматичні основи. Скільки їх? Чим зв'язані частини-речення в обох прикладах? Як читаються такі складні речення?

1. Мене твій погляд ловить З-під тих шовкових вій, І чистим сріблом дзвонить Веселий голос твій (“Мене твій погляд ловить...” Д. Загул).

2. Тепер, хлопці, не дивниця, Що надворі метелиця, Бо се січень, а не косень, Що бігали хлопці босі (“Січень” Ю. Федькович).

3. Скупець той, хто не вживає гріш на корисну річ, а збиває його в купу і радий би мати їх без ліку (“Гроші” О. Попович).

4. Ніжніші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зілявся з м'якою темнотою ночі, а серед того шепоту з листка на листок падали краплі дощу, що зросив усе ще за сонця ("Битва" О. Кобилянська).

5. Та не плачмо, бо віджити ми ще годні; Вилічимо свої рани і народні; кров пролита не пропаде, зродить нива — буде, буде Україна ще щаслива ("Брати" О. Маковей).

6. Зробилося моє самотнє життя порожнє й пусте, і обгорнула душу глибока туга ("Над Дністром" Т. Галіп).

7. Вони думали-гадали, що то хмара так розквітла і послала на землю свої квіти ("Первоцвіт" В. Мельник).

8. Життя і смерть звели до неба руки І ждуть, що їх Господь благословить. І вічність понад головами мчить — Крізь день і ніч, крізь радощі і муки ("Як важко розділити ці контрасти!" В. Колодій).

9. В поштову скриньку ще ідуть листи. Конвертик свіжий тиснеться до краю, Хоч господині вже давно немає — Живим її адреси не знайти ("В поштову скриньку ще ідуть листи..." В. Колодій).

10. Запитаєш — і вщухне: на півночі вщухне і сході, І блакитні барвінки розквітнуть на вишніх луках. І узриш, як із Неба погожого на Україну сходить Мати Пречиста із білим Покровом в руках ("Різдвяне" Г. Тарасюк).

11. Дивлюся на нього і думаю, що він схожий на старого монстра з тих кінофільмів закордонних, які так вподобав дивитися опівночі по телевізору. Нічого в ньому від людини не зосталось... Одна злість безпардонна і безпорадна. Да, старість — не радість ("Я живу з монстром" Г. Тарасюк).

12. Ти ж був людиною, яку могла по імені назвати кожна вуличка села. Чому ж тепер шукаю, полів, лісів питаю, чи ти перетворився на білий сніг і в теплій борозні розтанув, а чи в листок кленовий, і вічність та всесильна, що не знає милосердя, тебе долонею накрила? ("Перед іменем твоїм" М. Івасюк).

Вправа 34

Утворіть із поданих простих речень складні сполучникові й безсполучникові. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

1. Твориться так толерантно тем та тотемів тендем. Тільки тускніє талантом тисячолітній тотем (“Тема тотемів” В. Вознюк).

2. Максим підійшов до неї. Як не кине собою до землі сирої, як не стане голосити та обнімати сю чорну могилу! Господи, аж волос в’янув на моїй голові, і жаль, і страх (“Циганка” С. Воробкевич).

3. Ви любите ближніх лиш через свою особистість. Ваша особистість заслонює вам той широкий горизонт, що його Христос отворив любов’ю своєю (“Думи старика” О. Кобилянська).

4. Вбив я ідола в собі. Вже досить У своїм житті їх мав народ. У душі тяжкий дозрінув досвід, Наче плин дзвінких дніпрових вод. На дорогах зводились, мов кручі, Міряли віками куці дні — То були занадто балакучі, То були занадто мовчазні (“Вбив я ідола в собі...” В. Кушнір).

5. Болить душа, болить, аж завмирає, Пече у грудях холодом зима. Болить душа, а серце не вгаває, Не вірить, що тебе уже нема (“Пам’яті Назарія Яремчука” В. Васкан).

6. Молюся я над образом твоїм. Ти не збудись — хай інших ворохобить. Красуня ти. Нікого в світі цім Вродливішою навіть Бог не зробить (“Кохана спить...” В. Колодій).

7. Людство живе за законами Чоловічої логіки. Природа — за законами жіночої, Тому й не відає, що таке безвихідь. Безвихідь перед смертю (“Жіноча логіка” Г. Тарасюк).

8. Так вміє дощ іти лиш в Чернівцях: Іти собі і краплі не пролити! О місто див! Ти наче срібний цвях У моє серце Господом убитий! (“Чернівці” Г. Тарасюк).

9. З лісів розлились тіні, наче води. Вітрець склав крила й під кущем заснув. В якій ще далечі тебе шукати і кликати — я не збагну (“З лісів розлились тіні” М. Івасюк).

10. Тим часом сонце підбилося височенько. Туман над болотом розсіявся, явивши дикувату, таємничо-похмуру красу цього забутого людьми, але не забутого Богом закутня України (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

11. Проходив час. Ставчанський легінь працював старанно у Петра Нагірного, щоб заробити копійчину та якнайскоріше повернутися додому до рідного села (“Іваниха — історія кохання” Г. Бота).

12. Мої секрети — мої заповіді. Я їх сповідую. Живу по них. І майже завжди — виграю. Хоча мені більше імponує визначення: перемагаю. Бо хіба життя — гра? Може, для когось і гра. Але для мене — це кривава, виснажлива війна з цілим світом за себе (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

Вправа 35

Переписати речення. Визначити, які відношення існують між частинами складносурядного речення. Пояснити вживання розділових знаків у складносурядних реченнях.

1. Вороняччя на деревах, Мовби листя. Чорне листя на деревах... А зима Супить хмари, наче брови, Та не злиться, І снігів, як не було, Так і нема (“Вороняччя на деревах...” В. Вознюк).

2. А з “Кобзаря” багато собі дечого повиписували наші “письменні”, а багато дечого повиучувались і напам’ять (“Кобзар і жовняри” Ю. Федькович).

3. Як далеко око сягало, стрічало найбільше спустошення, а відражаюча нагота вершин будила жаль у серці (“Битва” О. Кобилянська).

4. Я мучусь, а в рідному краї, Братів убивають моїх... І душу цей біль роздирає — Найбільший, найважчий з усіх (“Галата” М. Марфієвич).

5. ...вже огонь погас в моєму зорі, І смуток впав на землю у цвіту, Забуду все і в мовчазному горі Легендою чи піснею зросту (“Легенда про сина землі” В. Косяченко).

6. І не буде кінця, і буде, як було: Знов за темною ніччю настане світанок, І з-під мертвого снігу проб’ється зело, Й заспіває синичка забуту узимку веснянку (“От і все?” Г. Тарасюк).

7. Не стерли його ні літа, ні робота-гризота. Бувало, люд суне темніший хмари, а Дарочка сяє своїм щастям-подивом, як писанка великодня, або, Господи прости, блаженна (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

8. Я був як озеро застояне, А ти зеленою галузкою ударила, і я захвилювався (“Я був як озеро застояне” М. Івасюк).

9. Люби мене — я буду вічно юним, І поруч мене будеш юна ти (“Суниці червня” В. Фольварочний).

10. Навіть умовкають херувими, Тільки крила шелестять-шурхочуть. Мертві розмовляють із живими, А живі із мертвим — не хочуть (“Необачно ріжуть по живому...” М. Лазарук).

11. Сльози, пекучі, мов пекельна смола, течуть з моїх очей, і глухе ридання потрясає моє тіло. (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

12. Чому це, сину, осліпла і оглухла смерть насунула свій чорний перстень на палець твоєї музичної руки (“Упав мій розпач” М. Івасюк).

Вправа 36

Випишіть тільки складносурядні речення з єднальними сполучниками. Побудуйте схеми.

1. Та ключолети прийдуть знову, і розцвітеться знов весна, і з дубом щирю розмову калина заведе рясна (“Осінь” Т. Галіп).

2. І мряка зимова упаде, і оживе німа земля, діждемось і ми розради, і ми, незла душе моя! (“Осінь” Т. Галіп).

3. До мрії, до кохання, до людей, Без крутоярів, збочень і падінь, І так світилась чисто неба синь І синь дівочих люблячих очей (“Спогад” В. Колодій).

4. Нарешті квітень, і вівторок. І вже не двадцять, і не сорок... І все тобі — ні се, ні те... І лиш Весна, немов у сорок, Нестерпно радісно цвіте (“Квітень” Г. Тарасюк).

5. І не чули вони, як остання штормова хвиля, стрімка і висока, підхопила острів і понесла у відкрите море, незвично синє і привітне як на цю зимову пору (“Острів зимового мовчання” Г. Тарасюк).

6. Мені снівся степ. Срібний, як море в ранковому промінні. І безконечний, як море. Перламутрову від роси ковилу хвилить легенький вітер. І — ні душі (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

7. Підпираючись на дерев'яну тростину, чоловік почав ходити: спочатку по хаті, потім подвір'ям. Йому дуже кортіло запустити хоча б один раз свій млинок (“Історія одного млина” Г. Бота).

8. Леонтій дотягнувся до миски з тушкованим ягнятком, але почувши, що сказала дружина — застиг. Він подивився на Таїсію, взяв її за руку і потягнув за собою (“Любов” Г. Бота).

9. Пройшов деякий час... Мама Маргарита одужала та пішла на роботу. Вона стабільно приносила додому зароблені гроші, і вже сім'я не голодувала. Все налагодилося (“Різдвяна історія” Г. Бота).

10. Хвора дружина лікувалася у Швейцарії та Італії, але, на жаль, ні лікарі, ні найкращі європейські здравниці не врятували її життя (“Таємниця пані з Веренчанки” Г. Бота).

11. У селах газди своїми силами боролися з пияцтвом по-своєму: створювали товариства тверезості, сільські читальні, проводили безалкогольні весілля, хрестини, похорони та таке інше (“Хабар” Г. Бота).

12. А з “Кобзаря” багато собі дечого повиписували наші “письменні”, а багато дечого повиучувались і напам’ять (“Кобзар і жовняри” Ю. Федькович).

Вправа 37

Випишіть тільки складносурядні речення з протиставними сполучниками. Побудуйте схеми.

1. А не раз то слава наша через верх гуляла, а воленька наша через верх буяла, та тому ж то славу спатоньки поклали, а народну волю тяжко окупали (“Моя дума” Г. Воробкевич).

2. Ти не мав часу глядіти за мною, але я за тобою глядів. І бачив (“Думи старика” О. Кобилянська).

3. Знову осінь і знову чорно, Знов минулим могили снять, А над ними високовольтні Проводи об дощі дзвенять (“Степ” М. Рачук).

4. До речі, вперше цю метафоричну оцінку нашого національного буття я почула не у якомусь Мюнхені, не в Канаді, не у Львові і не в карпатській кріївці, а в глухому повоєнному селі, в самому центрі України, від простого сільського інтелігента — свого тата (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

5. Гул у церкві і в голові поволі стихав. Із бездонного неба опускалася на землю така трепетна небесна тиша, яка буває тільки після немилосердного побоїща, а може, то Господь, почувши, нарешті, запізнілі молитви негідного Його Благодаті самозваного козацького попа, думав, що ж робити Йому з цими мучениками за Україну, загубленими в тисячолітній земній твані, замішаній на крові, славі, гріхах, зраді та геройстві? (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

6. Уже мовчало небо... вітер... сливи... І промінь сонця на узгір’ях гас. А світ стояв, як мельник в білім мливі (“Уже мовчало небо...” В. Місевич).

7. Гуде бджола на висоті чола. Нема їй поля, і нема їй волі. Ще повесні, а вже дерева голі. Ще ранок лиш, а ніби ніч зійшла (“О брате мій, такі лихі часи...” В. Колодій).

8. Тим часом розвиднялося. Сонце ще було десь за лісами, при самій траві, але його промені вже весело вигравали у верхів'ях дерев, лоскотали горлечка сонного птаства, повертали світові білому його кольори і звуки (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

9. Здалося, в очах дитини промайнуло щось схоже на іронічний усміх, але на блідому, аж зеленому личку не тріпнулася жодна рисочка. Не здригнувся і міцно стиснутий у ниточку ротик (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

10. Хай навіть не підозрюють, що мій закований трагічний зір повзе безногим інвалідом по дорозі, а сльози пропалюють асфальт (“Я не годен ховати серце” М. Івасюк).

11. Дитина плаче за стіною, А я стою серед кімнати, Мов зачарований зненацька Тим криком немовляти (“За стіною” М. Івасюк).

12. І я вже не маю сили, і терпіння нема, і мета не наснажує. І такий жаль обіймає душу, що хоч криком кричи, хоч ридма ридай, хоч сльозами розлийся. І я — плачу. Плачу, притулившись лицем до Лориного віддзеркалення у вікні автомашини... Мені гірко і солодко, мені — дивно, дивовижно... І не хочеться додому (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

Вправа 38

Випишіть тільки складносурядні речення з розділовими сполучниками. Побудуйте схеми.

1. То лихо чортівське — се лихий твій вік, то лихо розсудне — то твій чоловік (“До...” Г. Воробкевич).

2. Віками калічили тебе вороги твої... —і тільки твій добрий дух вибавив тебе і вернув тобі почорнілі ниви, щоби на них зазолотилося знову

руське жито, — бо знову мають гаразд на руській землі! (“Над Дністром” Т. Галіп).

3. Той хоругви і нашу пам’ять топче, А тих лише копійка окриля. Когось роз’їла можновладства тля, І нас вдягти в налігачі він хоче (“Настрій після виборів” В. Колодій).

4. Розумом я все розумію, а от душа... душа не може наважитись на сповідь... Їй страшно — отак взяти і розчнитися навстіж, розчахнутися навпіл і вилити перед Богом і біль, і гнів, і гній (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

5. Гострий біль, як чорна блискавка, розколює навпіл мою бідну голову і зловісна кривава заграва заступає білий світ (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

6. Здається, я плачу. Лора ж навпаки — усміхається, і чи то вітаючи мене, чи прощаючись зі мною, махає рукою і... тане, розтає у глухій темряві коридору (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

7. То тремке, то шалене Зазвучить почуття... Та на все сокровенне Мало навіть життя (“Між мовчанням і словом...” В. Вознюк).

8. Чи вірна наша, чи хибна дорога? Чи праця наша підійме, двигне? (“Повнолітні діти” І. Вільде).

9. Чи справді ти приходила до мене, чи я наснив жаданим цим приходом? (“Марево” Г. Шевченко).

10. То не мара пуста, То не зрадливі сні — За козаком козак Гарцюють чабани (“Чабан” Т. Галіп).

11. Шкода! Душа у бурі надломилась, а щастя в море попливло... (“Осінь” Т. Галіп).

12. Приходив домів, і ти пестила мене та забавляла казками та піснями (“Сльози” І. Діброва).

Вправа 39

Випишіть складнопідрядні речення.

1. Згадуйте предків своїх, щоб історія перед вами не згасла, і золотої нитки не згубить (“Думи старика” О. Кобилянська).

2. Як зацвітуть у гаю верболози, Тоді утремо, брате, наше сльози; Як цвісти стануть верболози в гаю, побачимо тебе, наш рідний краю (“Як зацвітуть верболози” І. Карбулицький).

3. Ті незабутні вечори приємних розмов залишили в мені, крім інтелектуальної насолоди й радості спілкування з ученим-ерудитом і яскравою особистістю, сподівання на жадану зміну в житті моєї родини (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

4. Цей чудовий куточок прикрашає наше місто. Тут можна відпочити і замислитися над життєвими проблемами, можна й попрацювати, й ніхто тобі не стане на заваді (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

5. Я жив тоді, коли народ убогий Стогнав в ярмі під владою панів, Коли від смутку, горя і тривоги Душа ридала і язык німів (“Мій шлях” М. Марфієвич).

6. І жартують всі дівчата, Що умію я кувати: Бо до свого серця вдало Ковалю я прикувала. Я ж радію: під вінець Рву в садочку барвінець (“Пісня про ковалю” П. Амбросій).

7. Це небо має ще пругкий терпець! Свята ж та милість, що від Бога. Але не вічна та дорога, Котра надію зводить нанівець (“Краплі серцевих прозрінь” В. Михайловський).

8. Щоразу зривався на рівні, готовий стати в козацьке коло, і разом із їхніми розтривоженими, заблукалими у цих болотах душами благи Матір Божу дати змогу козакам завершити з честю цю нескінченну тяженну війну і вийти незаплямованими з цього Кривого, вже — Кривавого болота. Але — не мав права, бо не годен був їм допомогти (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

9. Ніби перемістився в часі на кілька століть назад: так зримо перед його внутрішнім зором одна за одною поставали батальні сцени під Берестечком, обсада Конотопа і переможна битва козаків з московітами (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

10. До мене йдуть увечір навесні Думки про щастя і дівочу вроду, Про юнака, що бився на війні І вже повінчаним вернувся із походу (“До мене йдуть увечір навесні” В. Колодій).

11. Нехай болить, спікається із кров’ю, Бо наше в цім глибинно і моє. Бо нині в цім — життя мого здоров’я, Допоки я ще українцем є (“Моє і наше” В. Колодій).

12. Ходять чутки, що старий Чинбар зовсім вижив з розуму. Я чуткам не вірю. Не минуло й року з мого останнього приїзду в село, а тоді Чинбар був сповна розуму. Він любив приходити до нашої хати тоді, коли з’їжджалися додому мої брати. Любив з нами вечеряти, а надто співати (“Чинбар” Г. Тарасюк).

Вправа 40

У кожному з речень підкреслити граматичну основу, поставити питання від головної частини до підрядної. Накреслити схеми речень. Визначити тип.

1. Та я іду крізь спогади до сина, Розбитий, безпорадний, наче тінь, Щоби очей небесна голубінь Пролилась в мене, як весняна днина (“Зі мною ніч безкрая” М. Івасюк).

2. На березі приляжу і поцілую молоде обличчя річки, що вічно квапиться кудись, і пущу у світи думки і мрії достоту так, як я пускав на цій же річці в дитинстві човники з паперу (“Дозвілля” М. Івасюк).

3. Відчув інстинктом, що вона буде його найтяжчим ворогом у боротьбі за його щастя (“Земля” О. Кобилянська).

4. За селом, де спочивав натруджений за день великий і дужий вітряк, де край лісу в яру розлігся ставок, обнесений по берегах вільхою, вербами та осоками, жили будівельники — бобри (“Намисто для мами” В. Мельник).

5. Та чи знайшовся б у світі сміливець, який би наважився відгадати, що насправді думає Бог, коли до нього звертається людина у часи свого відчаю чи зневіри? Як і ніхто, напевно, не осміліє відповісти, що саме піддає сумніву Бог у мить покарання вибраної Ним людини (“Букова земля” М. Матіос).

6. Настане час, коли спинюсь в дорозі, Бо далі йти не зможу вже і все. І наді мною небо у тривозі Останній ключ у вирій пронесе (“Настане час...” М. Бакай).

7. Людей ніхто не вчив зрозуміти, що війна — це надзвичайно багато обмежень того, до чого люди звикли упродовж мирного часу (“Букова земля” М. Матіос).

8. Не вгледів малий Веприк, як осінь ліс перефарбувала у свої розкішні кольори, як могутній бук почав своє листя на хвилі трусити (“Малюнок на снігу” В. Мельник).

9. Я сиджу в кріслі навпроти, дивлюся на нього і думаю, що старість — розплата за все наше життя. На старість кожен має те, що заслужив. Ми теж заслужили те, що маєм (“Я живу з монстром” Г. Тарасюк).

10. Вважаємо, що так повинно бути: дитина ж з раннього віку має збагачувати свою пам'ять цікавими поетичними творами, це розвиває її емоції, одшліфовує реакцію на оточення, розширює світ понять, збуджує уяву, примушуючи замислюватися над подіями й речами, виховує любов до рідної мови, ошляхетнює дитячий лексикон (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

11. І знову оселилось в Кириловій хаті тихе, незavidне щастя, в якому вони удвох із Катериною шаруділи собі, як миші в кукурудзі (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

12. Старий знову просльозився. На цей раз від сорому, що приховує правду від цієї чудової родини та користується їхньою добротою (“Повернення блудного батька” Г. Бота).

Вправа 41

Визначити головну й підрядну частини в складнопідрядних реченнях із підрядними означальними.

1. Хворіють вікна на важке безсоння, Моє чекання теж не знає сну. І кожен подих — крик у ніч жахну, Що не згасає й в ранку на долонях (“Хворіють вікна” М. Івасюк).

2. Був собі раз хлопчик, що мешкав в гарнім домі, котрий стояв посеред широких піль та сіножатей (“Цвіти” Є. Ярошинська).

3. Телевізор став єдиним вашим зв’язком із перевернутим догори дном світом. Світом, який на очах змінювався разом з ідеями та ідеалами, моральними цінностями, духовними пріоритетами (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

4. Пам’ятаєш Січ ту нашу, Де ми грались громадами, Люті бої заводили Дерев’яними шаблями? (“Братові моєму” С. Воробкевич).

5. Вони обросли буйним дикими хмелем і ожинами, на яких іще досі чорнілися спілі ягоди (“Туга” О. Маковей).

6. Я в касці, в солдатській шинелі. Пригадував постать твою І очі, і рученьки милі, Що квіти зривали в гаю (“Лист” М. Марфієвич).

7. Бо ж білим цвітом зацвіла ожина, Де отчий дім, де матінка єдина (“За мною верби плачуть над Серетом...” С. Будний).

8. І знов безмежна синява ряхтить, Всміхається і житу, і вівсові. Подумалось, що вічна лиш блакить, А хмари, хай і чорні, — тимчасові... (“Пливли у далеч вівса і жита...” Б. Мельничук).

9. Така безгрішна і сумна блакить, Що в ній душа несповідимо тоне... Стою, пониклий, при святій Мадонні, — Вона мене осудить чи простить? (“Вечірній птах” В. Колодій).

10. Камінь, на якому сидів дядько, був великий і круглий, до половини врослий в мулисте дно ставка, і тиха вода полоскала його боки (“Я маю ноги” Г. Тарасюк).

11. Війна, яку ненавидиш з часів Геродота, Стоїть у твоєму порозі По коліна в червоній траві. Білі сорочки синів пливуть червоними ріками, А за ними — пливе кача... А де ж синоооочки? (“Війна...” Г. Тарасюк).

12. В рядках, що вибігають з-під пера, немов у просіках ранкових, святково сходить ясність, і ластівки у хату залітають, бо очі мої вірні лиш коханню, з яким іду пліч-о-пліч у житті (“Слова упали...” М. Івасюк).

Вправа 42

Визначити головну й підрядну частини в складнопідрядних реченнях із підрядними з'ясувальними. Указати засіб зв'язку між ними. Якщо це сполучне слово, визначити синтаксичну функцію, відповідно підкресливши.

1. Тут перед ним пропасть, тут його смерть — він не зважає на те, не роздумує, не розбирає, що і як, а вперто іде наперед, падає в ту пропасть, губить других, губить і себе — сказано, як п'яний (“Циганка” С. Воробкевич).

2. Хто хоче працювати, той найшов найбільший скарб (“Найбільший скарб” Є. Ярошинська).

3. Але щоб я сказав, що мені тому душа з жалю за тобою в'яне, то не скажу (“Думи старика” О. Кобилянська).

4. Брешете. Все не так. Прокип'ятіть залізо. Виріжте в тата рак І не кажіть, що пізно (“Прощення” Б. Бунчук).

5. Петрусь думає, що коли б людина знала, для чого приходить у світ, може ніколи і не народжувалася б (“Букова земля” М. Матіос).

6. І все ж добре, що Бог не питає згоди на народження людини (“Букова земля” М. Матіос).

7. І нікого не цікавить, чи має людина від народження стільки сили, щоб пережити своє життя і допомогти переживати життя іншим (“Букова земля” М. Матіос).

8. А якось Лора мені призналася, що на цьому світі майже жодна із її мрій не збулася. Звичайно, тепер вона розуміє, що все те, навіть мрії — тимчасова суєта, та все ж шкодує, що ніколи не мала великого, просторого власного помешкання, про яке мріяла дитиною, коли вони всією сім'єю тіснилися у комірному, та й згодом, коли жила в однокімнатній квартирці в Києві (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

9. Я знаю, світло теж народжується, неначе квітка, людина чи струмок (“Леся Українка” М. Івасюк).

10. Ти добре знаєш, що свій шлях до сонця не пролетять поранені пісні. І ляже темінь на слова і строфи, й на обрії погаснуть всі вогні. (“З лісів розлились тіні” М. Івасюк).

11. Видається, що у Володі кожна днина починається з потреби працювати систематично, без розчарувань і втоми, щоб здійснити задумане і вимріяне в дитинстві і юності, під час щоденних багатогодинних простоювань перед пультом із скрипкою в руках (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

12. Молодий поет, побачивши красуню-буковинку і те, що відбувалося навколо, не знаходив слів від захоплення та подиву. Потрібно сказати, що сюрпризи того дня не скінчилися (“Анжеліка фон Борковська — красуня з характером левиці” Г. Бота).

Вправа 43

З'ясувати, чим приєднується підрядна частина до головної (сполучником чи сполучним словом). Якщо це сполучне слово, визначити синтаксичну функцію, відповідно підкресливши.

1. Буря й сонячна спека переходили на відміну понад їх молоденькими кронами, що не були ще надовго так наставлені, щоб зносити всі зміни й удари врем'я (“Битва” О. Кобилянська).

2. Вона мала надію, що за ті дрібні монети, що були в неї в кишені, зможе купити щось поїсти (“Різдвяна історія” Г. Бота).

3. Але ці прозорі краплини були не від болю, не від жалю, не від чогось іншого, що би осоромило його — це були сльози щастя (“На краю” Г. Бота).

4. Але бувало й на моїй вулиці свято. Часом мені здається, що я прожила кілька століть, кілька епох. Від середньовіччя починаючи. Адже, коли я пішла в перший клас, у нашому селі не було ще електрики. Я вчила уроки при гасовій лампі, при якій мій тато читав книжки, а мама пряла (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

5. Ми були задоволені, що так сталося і що він усвідомлював народну шану за те, що зроблено для своїх людей (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

6. Сиджу за столом і щось читаю чи пишу, і та мелодія, що я виокремив із потоку звуків, розбуджує у мені приплив неясних почуттів. У ній є щось близьке і людяне (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. Я дякую за ту благословенну мову, як дякує трава дощам за співи, що розворушують діброву спраглу (“Твої роки” М. Івасюк).

8. Де б ти не жив — у місті чи в селі, Духмяність хліба свіжого вдихаєш, і видиться, що хлібороб єднає Усіх людей, як зерна на стеблі (“Хлібороб” В. Зубар).

9. Це була натхненна мить пробудження історичної пам'яті, пам'яті роду і народу, яка в ньому то спала-дрімала, то ліниво позіхала, а то “викидала коники”, а бувало, що й наливала, як чиряк, кров'ю і гноєм. А в даний момент — вона, схоже, торжествувала! (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

10. Він перестав їсти і спати, боявся вийти з хати, а коли й виходив по нужді, то скрадаючись та ховаючись на власному подвір'ї, як від скаженого собаки, яким його, малого, лякала мама (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

11. І тепер її душечка витала у небі, шукала Семенову, хоч тіло ще ломило білі руки в узголов'ї домовини, де у васильках лежав нібито Семен (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

12. Через деякий час Сандука повідомила, що також чекає дитину. Молоді люди були безмежно раді такій новині. Петро сявав від щастя, що скоро стане батьком (“Депортація — загублені у війні” Г. Бота).

Вправа 44

Знайти серед запропонованих речень складнопідрядні мети.

1. Мужик біжить, щоб не вмерти з голоду до часу... (“Вандрівка” З. Канюк).

2. Ти прихилила небо, щоб розквітали мої очі, і кинула у груди співуче слово, від якого йде тепло, мов від зернини, що кільчиться весною (“Я був як озеро застояне” М. Івасюк).

3. Як прийде смерть, мене не буде. Я виспіваюся в мелодії вітрів, у шелести вишень, розквітлих коло притихлих предків (“Як прийде смерть...” М. Івасюк).

4. Усе життя іду до Лесі. Дивлюсь в її блакитні очі та на чоло, що осяває сутінки кімнати, і слухаю, як образи її й мелодії написаних рядків сплітаються у клітку золоту, в яку навіки потрапляє моя душа (“Леся Українка” М. Івасюк).

5. Було літо. На полях дозрівала пшениця. Маріанна зайшла у золоту ниву, щоб звідти дістати декілька синьооких волошок та палаючих вогнем маків. (“Маріана” Г. Бота).

6. Прощаюсь я... В далеку даль століть Незнаними просторами полину... Мене риданням хмар не заступить — Щоб повертався я на Україну (“Поменики” В. Колодій).

7. Щоб не блукала тінь моя коло твоїх воріт, ти мені руки простягнула, і щастя наш поріг переступило разом з ранком весняним (“Славлю” М. Івасюк).

8. А нині чорний відчай хоче потягти мене у сіті теміні і викинути на пустинний берег, де овиду немає і зогнили зорі (“Ночами прокидаюсь” М. Івасюк).

9. Музика, танці, шампанське, світські бесіди з галантним кавалером вселяли надію дівчині, що Яків є саме тією людиною, з яким вона хотіла би зв’язати своє життя (“Таємниця пані з Веренчанки” Г. Бота).

10. Ворог приходить плюндрувати тобою зроблене, а не для того, щоби робити подарунки (“Букова земля” М. Матіос).

11. Леонтій помив руки, сів на ослін за стіл так, щоб міг спостерігати за своєю дружиною (“Любов” Г. Бота).

12. Вся велич, краса і поезія світу — у цій крихітній істоті, яку я несу, мов найкоштовніший скарб, у нашу хату. Це — мій син (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

Вправа 45

Випишіть складнопідрядні речення з підрядним причини.

1. Я сторонитимусь усіх, щоб не здригалися від стогонів моїх (“Я не годен ховати серце” М. Івасюк).

2. Гоїла рани близькими і далекими краєвидами і прощала всім синам і вдовам героїв і не героїв, прощала всім героям і всім мародерам всіх воєн, бо що вони винні, коли всі війни починаються з маленької сварки кількох підлих людців, котрі не вміють прощати, а тому сама всім прощала і прощалася зі своїм дачним прожектором, з наївною мрією про власний квітучий сад (“Війна, кругом війна...” Г. Тарасюк).

3. Я славлю дні, і вечори, і ранки, Бо молодість моя цвіте, не чахне й вітрець мені доріженькою пахне (“Автомобіль напнув гумові жили” М. Івасюк).

4. Спогад про твоє дитинство такий живий, що я можу його обняти, як небо в чистих водах річки (“Спогад про тебе” М. Івасюк).

5. У голові ворухиться думка, що син при своєму народженні заплакав чорними сльозами. Мені страшно від цієї думки, відмахуюсь від неї, мов од лютого шершня (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

6. Вона хвилювалася за нього, оскільки парубок був дуже сентиментальною особою з м'яким характером, ще й захоплювався філософією (“За що в Садогурі Адама Шнебеля побили” Г. Бота).

7. Мовчіть, адвокати! В країні, де слово не варте й гроша, я сам мушу вирок собі підписати, в марноті марнот не втопилась душа (“Несу за плечима літа і провини...” В. Лелек).

8. Зведись, душе, де правда є свята! Цілує хрест, хто розпинав Христа, В тенетах біса борсається розум. А рясно так ніщо не зацвіта, Як лжа й омана при людській дорозі (“Поменики” В. Колодій).

9. Тепер мені сняться повоєнні татові сні: долини... луги... поля кривавих червоних маків... І я плачу вві сні, бо не хочу передавати у спадок онукам спомини-сні про долини червоних маків у донецьких степах (“Портрет батька в гімнастерці” Г. Тарасюк).

10. І осені невидима вуаль Ховає твій весняно-юний настрій... І слава Богу, бо чомусь так жаль... І слава Богу, бо самій аж страшно (“Туман над Києвом” Г. Тарасюк).

11. У нього п'ять синів було, тому він все життя ходив тривожним і ніби жив лише для того, щоб дати, дати (“Батько” М. Івасюк).

12. Я ремствую, бо все збагнув, Все знаю: в ріднім краї Холодний вітер на снігу Слідів моїх шукає (“Я ремствую” М. Івасюк).

Вправа 46

Випишіть складнопідрядні речення з підрядним часу.

1. Неначе вовчиця, кинеться до нього й буде відривати його від дівчини, коли прийде вже до шлюбу (“Земля” О. Кобилянська).

2. Ця золота підвіска з діамантами була такою коштовною, що заплющити очі на пропажу власник магазину не міг ні за яких обставин (“Кольє” Г. Бота).

3. Дівчинка не дуже розумілася на цінності такої реліквії, про яку говорила мамина сестра, але їй подобалися блискучі срібні монети, і особливо золота, яка була прикріплена до шматочка тканини з червоного бархату по центру, на самому видному місці (“Племінниця” Г. Бота).

4. Коли цвітуть черешні, пригадую собі далеку весну (“Коли цвітуть черешні” К. Ластівка).

5. Невблаганний час нанизує на незриму ланку дні, тижні, місяці, які стали б непомітними у своїй сірій одноманітності, якби не несли в собі, мов скойки перлини, події, справи, вчинки, що звеселяють і засмучують нас або проходять безслідно в небуття (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

6. Володя любить самотність лише тоді, коли працює над своїми творами, а як вільний від них, то завжди лине до друзів, без яких, за його словами, життя перетворилося б у пустелю (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. За все найдужче, сину, ти ся бій, Що хочуть в тебе взяти нарід твій, Сокровище твоє щонайдоружче, Не бійся дебр, а бійсь в болоті трощі (“Старий господар умирає і сина навчає” Ю. Федькович).

8. Малиновим дзвоном-благівістом відлетіла молитва до неба і стало тихо, як перед сотворінням світу (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

9. Вона завжди забирала малого до себе у кімнату та розповідала йому казочку, поки все в хаті не утихомириться (“Пристрасті “маленького Парижу”” Г. Бота).

10. Аннетта мовчала. Вона притулила усиновленого хлопчика до себе так, щоб він не бачив гніву її чоловіка (“Таємниця пані з Веренчанки” Г. Бота).

11. Відтоді квіти знають: коли цвіте Пролісок — первоцвіт весняний, їм нічого боятися снігу (“Первоцвіт” В. Мельник).

12. Коли красуня Вероніка виходила заміж, батько Петро виділив їй найродючішу землю у придане, яка у нього була (“Депортація — загублені у війні” Г. Бота).

Вправа 47

Указати види підрядних компонентів у наведених реченнях. Пояснити розділові знаки. Назвати способи зв'язку компонентів.

1. А у місті — звичайно, як то у місті: одні люди ходя сюди, другі туди, а його ніхто навіть і не питає, чи він їв сьогодні, чи ні (“Бідолашко” Ю. Федькович).

2. Аж тепер повірила вона, що те страшне, то правда, що її одинока дитина не живе вже (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

3. Такі скарби можуть дуже легко розійтися, но в праці лежить багатство, котре ніколи не можна змарнувати (“Найбільший скарб” Є. Ярошинська).

4. Я тебе бачу, як ти колись молодцем дивишся мені в вічі, ясно й любо, усміхаєшся очима, повними дум і мрій, і говориш про “будучину”, як батько твій говорив (“Думи старика” О. Кобилянська).

5. Про сосни, ялиці, смереки Згадаю, мій краю, тобі, Бо ріки і скелі далекі До тебе зітхають в журбі (“У тебе, коханий мій краю” В. Кобилянський).

6. І тоді цвіли черешні, наче розкішний білий букет, засаджений природою на вільному просторі. На душі було гарно, весело (“Коли цвітуть черешні” К. Ластівка).

7. Радісно жити, радісно жити, Небо дзвенить молоде. Де білее жито, пахучее жито, Людина до сонця іде (“Радісно жити...” С. Будний).

8. Насіялися дотепер вони, Нажнивувались, що в коморі голо. Лиш темні зморшки поорали чола Крізь груддя дум, де світить з глибини (“Прощання України” В. Колодій).

9. Москаль дивився на Юзефу Михайлівну, як причмелений. Думав, що вона все чула і все зрозуміла і тепер от підігрує йому, як здорова людина психічно хворій (“Москалі ідуть!” Г. Тарасюк).

10. Але ти тут. Прохолодний вітерець колише золотаві штори... На столі бурштинова карафка. Я її виймаю щороку зі старого як світ серванта, який ти любив, і ставлю на стіл, за яким ти сидів, сподіваючись, що нарешті ми таки її відкоркуємо (“На спаса” Г. Тарасюк).

11. Мадам тихенько засміялась, одверто милуючись своїм струнким, як у балерини, тілом, гладенькою шкірою кольору слонової кості, що засвідчував породу, тонкими і довгими пальцями, пишним рудавим волоссям (“Дама останнього лицаря” Г. Тарасюк).

12. Я викричався у це місто, принишкле і студене, що поверхами усіма своїми із переляком дивиться на мене (“Я викричався” М. Івасюк).

Вправа 48

Прочитати речення. Поміркувати, чи можна лише за допомогою засобу зв'язку визначити вид складнопідрядного речення. На поданих прикладах речень обґрунтувати або спростувати твердження, що засіб зв'язку (підрядний сполучник або сполучне слово) виражає значення підрядної частини, навіть без контексту.

1. Що по краї знов лунають радісні слова, Що надія завитала І любов нова! (“Здравиця” Т. Галіп).

2. І я клянусь кордон тримати В бою з неправдою тяжкою — Дарма, що замість автомата Я взяв перо собі за зброю (“На посту” А. Добрянський).

3. Не дорікай за те, що відбуло, Що в пам'яті уже сльозою стало. Хай ні добро минулого, ні зло Одне одного спогадом не вжалить (“Дружині” В. Колодій).

4. Й створив тебе з тих спогадів такою, Якою ти була завжди зі мною (“Неначе Галатея” М. Івасюк).

5. І ще здається, що, заходячи із сином на руках у своє дитинство, я повинен струсити із себе все те штучне і випадкове, якого я нахапався з книжок і життя, сповненого світлотіней, пихи, примх і претензій (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

6. Я ніколи не чув, щоб він дозволяв собі погано висловитися про них, а коли хтось інший робив це у його присутності, він одвертався, не брав участі в розмові, намагався змінити її тему або спрямувати її плин в інше русло (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. Хоча сонце вже краєчком ока визирнуло з-за лісу, пускаючи світляні зайчики по дрібних озерцях західної частини болота, на затіненій пущі східній стороні його, по якій пролягала невидима поміж купинами стежка до берега, ще клубочився туманець (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

8. Я бачив тебе, коли ти перестав мене бачити, а життя живе, що пре й рве до акції, не дає супокою й жене до цілей, заключень, довершень, тебе поривало. Ти не мав часу глядіти за мною, але я за тобою глядів. І бачив (“Думи старика” О. Кобилянська).

9. Так прийшло до Таміли її перше кохання. Якесь млосне, мов напівпритомне. Якщо подумати, то вони з Красовським майже не розмовляли (“На чортовій греблі” Г. Тарасюк).

10. А ти казала, що любиш бузок... Розповідала, нібито виросла в непролазних бузкових джунглях, які починались на старому й забутому сільському цвинтарі, а потім перебігали городами до школи, обступали комірчинку на її затилках, в якій ви тулилися всією родиною, темною густою хашею, крізь яку навіть взимку ледь пробивалося сонячне проміння (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

11. Як тобі боляче буде в душі — закам'яніють мої слова, а як радість завітає в твою хату — розквітну деревом під твоїм вікном (“Буду снігом падати” М. Івасюк).

12. І кожне слово — сонечко, що зігріває зелен-край мій, й дощами вимите віконечко, у яке нащадки зазиратимуть, аби дізнатись про нашу душу (“Федькович мовить з гір” М. Івасюк).

Вправа 49

Відновити й записати складнопідрядні речення, вставляючи потрібні за змістом засоби зв'язку (підрядні сполучники чи сполучні слова). Свій вибір обґрунтувати. Визначити тип складнопідрядних речень з підрядними обставинними.

1. Я дякую за ту любов пречисту, ... дякує дуб сонцеві за силу, ... стрясає жолуді достиглі (“Твої роки” М. Івасюк).

2. Володя любив осінню пору, ... землю не спотворювала надокучлива сльота (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

3. Знайшли, і ніхто не здивувався, ... у тій річці курці важко було втопитися, але все одно ніхто не здивувався, ніби так воно й мало бути, бо ніхто й не уявляв, як же ж це воно мало бути: щоб Дарочка та без Семена?.. Отож стояли всі і дивилися, як лежить Дарочка горілиць на мілкій воді, погойдуючись на дрібній хвильці, і дивиться в небо чи то з подивом, чи з переляком (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

4. А Глогорожечка росте собі та росте, аж виросла собі така красна, ...такої і в світі не було (“Глогорожечка” Ю. Федькович).

5. А Веселка так і залишилась чарівницею. ... на землю ступає Весна, тоді Веселка з високої блакиті опускає на землю свої стрічки: червону, оранжеву, жовтогарячу, оксамитову, синю й блакитну — і кожна з них довга, як найдовша дорога (“Веселчині стрічки” В. Мельник).

6. Будуть, а будуть траплятися на твоїй стежі зухвалі, справедливі ідіоти, яким захочеться зчепитися з тобою у боротьбі, — не зважай. Ігноруй.

Вислизай, ... вони можуть, чого доброго, виявитись і сильнішими, і мужнішими. І покласти тебе на лопатки (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

7. І хоч там, ... вона приходить, їй комфортно і просторо, але все одно шкода, що тут їй було тісно й незатишно (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

8. Хлопець мовчав. Христина була розлючена, ... дуже опікувалася дитиною. Вона готова була розірвати будь-кого, хто посмів би образити її сина (“Кува” Г. Бота).

9. Батько дівчини не мав часу займатися сімейними справами, ... на скляному заводі у Красноїльську робота кипіла (“Залізом по склу” Г. Бота).

10. ... люди віджили, Воскресли з могили, І пісні співають, І вкупці тримають, — Там серце моє! (“Де серце моє” С. Воробкевич).

11. Я ремствую, мов на біду, ... дні малі і ночі, ... від утоми вже паду На бідний стіл робочий (“Я ремствую” М. Івасюк).

12. Мене не покидає в’їдлива думка про те, ... ми все даємо своїм дітям, але віднімаємо в них найдорожче: дитинство з його іграми, витівками й блуканнями на лоні природи, невинними пустощами та поетичними фантазіями (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

Вправа 50

Виконати повний синтаксичний розбір речень.

1. Приходить пізня осінь, брутальна, як провінційний диктатор (“Неоплатонізм” В. Кожелянко).

2. Стояв же він на шельваху В цісарськiм дворi, Вмивався він, втирався він, Як гусь по воді (“Рекрут” Ю. Федькович).

3. Аж одного разу запримітив я: уже мій братчик кудись і без мене ходить, та все крадьком (“Циганка” С. Воробкевич).

4. З гвоздики впало лиш кілька капець роси, були то сльози жалю, котрі він пролив за рожею (“Покарана гордість” Є. Ярошинська).

5. Повір мені, я не слабка, я просто жінка, Як у весняному саду тендітна гілка, Я, наче криця, зможу все і все осилю, Але бува, сльоза бринить в очах на хвилю (“Просто жінка” А. Душак).

6. Полонинський полин променить попри прикрощі, примхи припущень. Полини, полини, — переможним проривом п'яноючі (“Полини полонин” В. Вознюк).

7. Я серцем з катівні цієї Лечу до сім'ї з чужини. За вільні бунтарські ідеї Мене закували пани (“Галата” М. Марфієвич).

8. До правди кличе слово нас Франкове, Тарасове на вічність окриля (“Віще” П. Палій).

9. Прислухайся: їх праселянські душі Шепочуться в покинутих хатах (“Відвідини” Б. Бунчук).

10. Повір мені, я не впаду, я завжди в змозі, Утримать ногу на важкій, крутій дорозі. Але буває, що на мить, та так потрібна Мені рука твоя, така до болю рідна (“Просто жінка” А. Душак).

11. Над стрімкою річкою, між високими горами жила Веселка. Вона мала білу, як день, сорочечку, золоті, як сонце, коси, чорні, як ніч, очі (“Веселчині стрічки” В. Мельник).

12. Ти знов прийшла. Знов подивилась в душу. Смієшся над слабким погнати пріч. Той вічний раб, хто знав хоч раз втирушу. Скорися ти, кого здолав цей бич! (“Ще казка” В. Колодій).

Вправа 51

Вибрати з переліку тільки ті речення, у яких є послідовна підрядність. Накреслити схеми.

1. Я такий скарб найшла, а що Бог дав мені до того ще таку добру дитину, як ти, то я дуже щаслива і задоволена (“Найбільший скарб” Є. Ярошинська).

2. Літаєш — бо сильна; літаєш — самотна, бо свою самоту собою заповняєш (“Думи старика” О. Кобилянська).

3. З того світу я спостерігаю, як мої односельці сидять без світла, як бігають з відрами, з візками, з бідонами до струмка по воду, бо водогін вже рік не працює і ніколи вже не буде працювати. Бо все розграбоване, розбите, знищене. А вода знаходиться за 3 км в іншому селі. Не буду вже писати про дороге вугілля, яке не можуть купити мої селяни, то й вирубують посадки — спасибі американцям, що колись нам клени підсунули (“Лист із того світу” Г. Тарасюк).

4. Поганий був у неї тоді настрій, безнадійно-сірий, як дощовий день за вікном. І дуже хотілося плакати. Єдине тішило, що вона не брѳохкалась у школу болотиськом, в яке перетворювався щоосені їхній масний чорнозем (“День скаженої парасольки” Г. Тарасюк).

5. Спогад про розмови нескінченні такий живий, що інколи здається, неначе я літаю над піснею жайворонка й вигукую в блакить твоє ім’я (“Спогад про тебе” М. Івасюк).

6. На нього, вродливого і талановитого, усі дивляться із захопленням. А він говорить ледь стримано і навіть сором’язливо про своє дитинство, що пройшло в цьому селі, про своїх батьків та дідів, гордих трудівників, які сіяли хліб, творили пісню і плекали мрії про кращі часи на рідній землі (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. Завжди, куди б не йшов і де б не заблукався, я повертаюся до світла, що випромінюють твої блакитні очі, бо кожному мить до ніг моїх збігаються дороги світу й зливаються в одну дорогу, яка веде лише до тебе (“Я повертаюся до твого світла” М. Івасюк).

8. Дівчина була здивована рішучістю Василя, і вперше у житті пошкодувала про те, що зустріла парубка, який рвав її серце, а бути з ним не може (“На краю” Г. Бота).

9. Парубок робив вигляд, що не помічає юну красуню, можливо не хотів обтяжувати себе якимись обов’язками, оскільки через декілька місяців збирався продовжити навчання (“Спадкоємці Винної гори” Г. Бота).

10. Та не так смерть страшна, як усвідомлення, що доведеться перти на собі на той світ цей лантух важенний, по зав'язку натоптаний гріхами-боргами... А з таким приданим — пряма дорога в пекло (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

11. Мені часто впадає в око те, що кожен успіх, великий чи малий, зміцнює у ньому віру в музику, яка є його справжньою стихією, основною професією, любов'ю, втіхою, болем і розрадою (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

12. Не зважаючи на переживші жахіття війни, депортацію, убогість, пов'язане з втратою хати та всього майна, Петро все частіше дорікав Сандуці, нібито їхня 9-річна донька Вероніка, яка була надзвичайно вродливою дівчинкою, не була схожою на молодших дітей (“Депортація — загублені у війні” Г. Бота).

Вправа 52

Подати загальну характеристику конструкцій, указавши тип синтаксичного зв'язку.

1. Все кружляє, вирує довкруг одного епіцентру його неспокійного дитинства — музики, носієм і виразником якої є скрипка (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

2. І був би він в цісарському дворі Багато ще снів, — Гукнув-бо дзвін на Стефані, А він ся збудив (“Рекрут” Ю. Федькович).

3. Сказано: залюблений — все одно, що п'яний (“Циганка” С. Воробкевич).

Хліб є і до хліба — Мила осінь, тлуста. Весело на серці, Бо в мішках не пусто (“Осінь” З. Канюк).

4. Розвіялись мрії, як листя пожовкле, Даремно лелів я надію святу, — Ти гралася серцем та й в грі полишила, Мені лиш завдала розпуку німу (“Не бути у парі...” І. Діброва).

5. Ви бачите: горить вгорі свіча — І полум'я того не осягти! — Внизу — сини, і кожен смерть стріча За нашу волю, чуєте, брати? (“Поменики” В. Колодій).

6. Але то вже були пахощі домашніх свят, найбільшими з яких були дні, коли ми кололи кабана, чи квасили капусту, чи копали бараболю... О! Солодкі димки багать! І солод розсипчастий печеної картоплі (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

7. Впевнившись, що більше не засне, отець Георгій сів на похилену до самої землі стару вільху і задивився на мерехтливі тіні, що ткалися по болоті у голубуватому сяйві місяця (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

8. З того, що чула від нього, дівчина могла лише уявляти собі квітучі яблуневі сади, широкі лани пшениці із синьоокими волошками та озера — це була мала батьківщина її коханого хлопця (“Іваниха — історія кохання” Г. Бота).

9. Після цього випадку Ізя Мельцер поставив собі за мету зробити все, щоб випити запашної кави міг кожний, не зважаючи на статус: багатий він чи бідний, одягнутий він у фрак з циліндром на голові, чи на нім сардак, чи кожушина (“Як Ізя в Черновіцах розбагатів” Г. Бота).

10. Вона була не тільки гарною та привітною, але ще і великою розумницею: вільно володіла п'ятьма мовами, грала на піаніно та чудово співала (“За що в Садогурі Адама Шнебеля побили” Г. Бота).

11. Се знаєте ви добре всі, Що іскорка мала Доводить часто до огню, Незгоду залишіть! (“Що старий Прут каже” С. Воробкевич).

Вправа 53

Подати загальну характеристику конструкцій із сурядністю та підрядністю.

1. Рута взагалі цвіте жовтим суцвіттям, але трапляється і таке, що вона один раз на десять років зацвітає червоно. Чим пояснити цю тайну? Її розкриває стародавня грецька легенда про кохання юнака і дівчини. Від

їхнього кохання розквітали поля й ліси, люди раділи, співали пісень (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

2. Слова упали у густу траву, як падають в серпневі ночі достиглі яблука в саду, а очі мої вірні лиш кохання, з яким іду із юності своєї, що мов зелений острівець, загублений десь серед моря (“Слова упали...” М. Івасюк).

3. Лише ночами, як тіні її смутку збираються до купи, вона сама з собою веде розмову, й тоді чомусь на віях тремтять у неї сльози, як інколи у матері моєї (“Піду у сад” М. Івасюк).

4. Того села, тієї країни, тієї епохи, про які я пишу, вже давно нема на землі. Нема вже й людей, серед яких жила, а тепер вони живуть у мені, ув’язнені моєю пам’яттю і моєю мрією усім розповісти про них, таких, якими вони були (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

5. Коли Василь обійняв свою неньку, мати заплакала: чи то через те, що порозумілася з сином, чи то від щастя, що виростила таку гарну людину — чуйну та добру (“На краю” Г. Бота).

6. Рівно через годину Еміль Вендер прийшов до власника крамниці і той розповів про дівчину, яка була схожою на його доньку Марисю (“Різдвяна історія” Г. Бота).

7. Вона знала, що Кирило не сповна розуму, але він був чоловіком тихим, добрим, лиш Богові душу винним. Слухався її, як мала дитина, все робив коло хати, порався в городі і любив, наче маму рідну. А жінці чого ще треба? Тим більше — жінці згорьованій? Але теперішня поведінка Кирилова Катрю стривожила і вона вирішила, що, як лиш закінчиться сапка, повезе Кирила в район, до лікарні (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

8. Костянтин добре знав, що мрії не збудуться, як їх виказати у голос, але його терпінню прийшов кінець (“Олів’є” Г. Бота).

9. Щоразу після цих слів: “З нами Матір Божа!” — отцю Георгію легшало на душі і світлішало в голові, і відступив страх перед безумством, яким був загрожений його кволий убогий дух (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

10. Влітку, коли наука в школі закінчилася, збирав учитель пік-річно всіх дітей одної неділі, запрошував їх родичів, і при них ученики показували, чого за рік навчилися (“Громадський вихованець” О. Попович).

11. Ходім, кохана, в сині гори, Де вітер вільний, тихі зорі Й недея сяє з вишини Й кличе з вишини Чарами весни (“Чарівна недея” В. Івасюк).

12. Іванко завжди мав у серці того оленя, хоч іноді називав його дитячою вигадкою для марнування часу, коли нічого робити, а спати неще не хочеться (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

Вправа 54

Записати текст, розставляючи потрібні розділові знаки. Пояснити вживання коми, тире і двокрапки в простому і складному реченні.

1. Володя аж сяє з радості у нього є потреба розмовляти з шелестами дерев слухати як у дитинстві голоси пташок милуватися сарнами що обережно виходять на узлісся і дивляться як пробігають сині червоні зелені автомобілі (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

2. Сама балада це широка й могутня з виразним внутрішнім драматизмом наддніпрянська народна пісня яку співають звичайно на повні груди (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

3. Я не знаю де я. Усе і всіх бачу а саме себе не можу знайти на тому Страшному суді. Але я десь тут зовсім близько якщо так чітко бачу бліде спотворене горем мамине лице (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

4. Лиш я стою сиротою Мов пущена в воду Не вернувся мій соколик Рік цілий з походу (“Думки” С. Воробкевич).

5. Її колишнє горе відтворило їй очі. І інстинктом своїм пізнала життя світ (“Земля” О. Кобилянська).

6. Чи оживеш ти ще нещасний краю Народе мій по сім страшнім розбою?... З гірських границь ще раз тебе прощаю І йду в чужину з лютою журбою (“На границі” О. Маковей).

7. Мала хату село як втіху І світання над ним ясні. Хто приїхав а чи од'їхав Знала все і взимі й навесні (“Материні світання” П. Палій).

8. Напівнеба як туча з градом... Каркне ворон заухкають сови. А у мене війська лиш совість. А у мене зброї лиш правда (“Поезія” Г. Тарасюк).

9. Знову пруть зайди на танках зграями поповзом згинці... Рветься до горла рука загребуща Москви. Сину-герою тільки тому незборимий народ українці Що ТИ повертався із бою щоразу живим! (“Повертайся живим!” Г. Тарасюк).

10. Мов приклеєна до штанів дріботіла за ним насторожена схвильована Машка час від часу задирає вгору голову та ловила очима його погляд. Від воріт спостерігали за ними сусіди коло криниці сердито мила балії тази і відра дружина Галя (“Милосердний” Г. Тарасюк).

11. Празникові пахощі водяного зілля золотаві племінці свічечок у м'якій оксамитовій темряві усе творило гармонію затишного водночас урочистого сподівання чогось доброго і світлого (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

Вправа 55

Визначити тип семантико-синтаксичних відношень між компонентами безсполучникових речень. Накреслити структурні схеми.

1. У нас порядок давній І давній обичай: Від ранку аж до ночі Роби, не спочивай! (“Пісня з села” Т. Галіп).

2. У серці моїм світ палився, при нім до тебе я молився — ти сей святий огонь згасила... хіба ж ти так мене любила?... (“Казала ти...” С. Яричевський).

3. Я родився серед болю, Хоровитим виростав, Туча вбила хліб на полі, в хату голод завитав (“Ніби гріб...” Д. Загул).

4. І я тоді подумав: хто є ви — Уже й сьогодні на верхах посталі, Уже й новітні маєте медалі, І страдний німб навколо голови? (“З руїн вчорашніх...” В. Колодій).

5. Його я не любила, За нього я пішла — Так раяла матуся Рідненька і стара (“Пісні без ім’я” С. Воробкевич).

6. Господь почув: буря в душі почала стихати. Отець Георгій повернувся на своє ложе, притих, сподіваючись задрімати (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

7. На другий день Чорнописький десь зник: він більше не переймав Катерину біля воріт, не приходив під вікно розказувати Кирилові солоденьким голоском сороміцькі байки про себе й Катю і не чекав його за хлівом з кропив'яним віхтем (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

8. Еміль витирав сльози доньки на обличчі, Еліза своєю рукою спирала сльози своєму батькові (“Різдвяна історія” Г. Бота).

9. Я кинувся б хрестом до ніг твоїх і благав: чи душа твоя колишня, багата й чутлива на людське горе, ідеальна, повна зрозуміння для життєвих зворушень — осліпла? (“Думи старика” О. Кобилянська).

10. Погода наприкінці вересня цілком зіпсувалася, настали сірі й вологі дні. Не хочеться виходити з хати — ідеальна пора для роботи. Отож сиджу і працюю (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

11. Минуло понад шість місяців тривоги, нервувань і зусиль. Нас постійно мучило запитання: хто дав право якимось малокультурним людям нехтувати найелементарнішими і найсвятішими правами батька й матері? Це ж справжнє зухвальство, сваволя, тероризм безпардонних нікчем (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

12. Від його слів, від почуттів та хвилювань дівчина тремтіла, мов дубовий листочок, серденько гнало кров молоденьким тілом і зігрівало душу (“Костоправ” та його непереможна любов” Г. Бота).

Вправа 56

Охарактеризуйте складні безсполучникові речення за структурою. Визначте речення з однотипними й різнотипними частинами.

1. Ти спішишся... Стежка темна, тиша ночі неприємна; змовк товариш твій. Ох, без жалю та без болю ми лишили кращу долю в мряці лісовій!.. (“Intermezzo” Т. Галіп).

2. Іде весна, сніг тає й лід. Який щодня морозив нас, Падуть окупи із людей, Падуть кайдани з темних мас (“Весна іде” І. Діброва).

3. Землю снарядами рве артилерія. Душу рве люто кремлівська брехня. Знову опудала Сталіна й Берії Пре на хоругвах горе-рідня (“Україна понад усе” Г. Тарасюк).

4. Боже, як мені дати раду з бідою: падають мої соловейки вниз головою! Небо порожнє й не видно землі... За що мені, Боже, така покара: не можу знайти для молитви слів (“Хресний Хрещатик” Г. Тарасюк).

5. Рідко коли вітер підіймав галуззя. Ледве при найсильнішій вихрі хитались корони (“Битва” О. Кобилянська).

6. Він сміливець: іде неходженими шляхами поезії без палиці в руках (“Крихти з робочого стола” М. Івасюк).

7. Не раз була ти й на коні, державо. Пекучі рвала ярма, борючись. Були звияги, вольності і слава — Мільйонногорда на коні колись! (“У лімузини всілася Вкраїна...” В. Колодій).

8. Корились святим, лякалися гніву божого, вірили в чудеса, в судьбу, — душі наші були дитинні, іноді наївні до смішності (“Думи старика” О. Кобилянська).

9. Він любить його розумною любов’ю педагога: без найменшої поблажливості, з максимальною вимогливістю (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

10. Особливо важко було взимку: цілий день на морозі, по коліна у снігах, мокрі та голодні (“Смукот” Г. Бота).

11. Ізя був на сьомому небі від щастя: нарешті він скуштує “кафею” (“Як Ізя в Черновіцах розбагатів” Г. Бота).

12. По всьому знати: Рахіра дуже задоволена (“З жовтого листя спогаду” В. Бабляк).

Вправа 57

Перетворіть складнопідрядні речення на безсполучникові й розставте необхідні розділові знаки.

1. Ти плакала з радості, що бачила мене, здорового, жвавого молодця... (“Сльози” І. Діброва).

2. Дзвони голосили пісню побіди в селі і давали знак, що село випивається із кігтів паука (“Щастя” І. Діброва).

3. Ірод збентежився дуже, коли почув про якогось нового царевича (“Гарфа Леїлі” К. Малицька).

4. В праці серед лісової природи забув Кузьма, що він самотній... (“Крутіж” М. Марфієвич).

5. Оксенові здалося, що він на полонині... (“Додому нема вороття” Р. Андріяшик).

6. А коли безсилля піднімає руку — на криваве діло прилітають круки (“Не боюся дужого...” Г. Шевченко).

7. Дарці здається, що вона повинна з чемності і його щось запитати (“Повнолітні діти” І. Вільде).

8. Оксенові здалося, що він на полонині (“Додому нема вороття” Р. Андріяшик).

9. За цікавими лекціями і семінарами й не оглянулася, як промайнули перші тижні інститутського життя (“Коли приходить любов” С. Снігур).

10. Прогуляється та гляне очима рибалки, бо вудочку дідусь кудись закинув і відшукати не може (“Славкові канікули” М. Бакай).

11. Коли добре мені, аж співаю, Коли тяжко, аж плаче душа... (“Черешнева дорога моя” В. Васкан).

12. І ще пригадалось, як утрюх співали пісеньку про синичку (“Коли приходить любов” С. Снігур).

Вправа 58

Перебудуйте безсполучникові речення в сполучникові (складнопідрядні, складносурядні). Чому перебудували саме в таке речення?

1. Як легко промовляти: все гаразд, Ще будуть з нами і добро, і лад, І все, що вже повторене не раз... Але думки стривожено мовчать (“Гефсиманський сад” В. Колодій).

2. А ти навчилася реагувати на зовнішні подразнення навспак, неприродно, абсурдно: скривдили — смієшся просто в очі нахабам, підклали ніжку — вдаєш, що сама перечепилася. Непередбаченість реакції деморалізує ворога, збиває з пантелику (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

3. І роки минули — Річка стала морем. Ти уся розтала Маревом прозорим (“Щось зі мною сталось” М. Івасюк).

4. Забруднив одяг — бери щітку і відправляйся на балкон. Насмітив — хапай віник і підмітай ... (“Славкові канікули” М. Бакай).

5. Сльози не змиють горя — Горе здолає сила (“Шумить Брусниця” А. Добрянський).

6. Одцвітають рожі, ронять лист тополі (“Дума” А. Добрянський).

7. Відспівала весна, відшуміла, Відкипіли травневі бузки... (“Відспівала весна, відшуміла” В. Васкан).

8. Липнева спека, Снігова пороша... (“Липнева спека” А. Добрянський).

9. Кипить стерня: старий лелека Злітатъ навчає молодих (“Сороковий серпень” В. Лелек).

10. Вітер вже нахмурич чорні брови. Всюди спокій, радіо замовкло, Сад затих до ранку, присмирнів, Птиці снять про небо у гнізді (“Колискова для Оксаночки” В. Івасюк).

11. Бачу я тебе в снах У дібровах зелених, По забутих стежках Ти приходиш до мене (“Червона рута” В. Івасюк).

12. Тінь шуліки мигне у дворі, Крик гортанний впаде за полями (“Прощення” Б. Бунчук).

Вправа 59

Прочитайте речення, визначте спосіб зв'язку між структурними частинами (сполучниковий чи безсполучниковий). У сполучникових складних реченнях з'ясуйте тип речення (складносурядне чи складнопідрядне), доведіть свій висновок. Прокоментуйте розділові знаки.

1. Королева покрутила каплею, образ зник, мов у мраці, а другий вступив на його місце: в білій сукні стояла молода посеред гостей; вона усміхалася до всіх, але її очі зверталися все до міртової китиці, котру тримала в руках (“Цвіти” Є. Ярошинська).

2. Вже досить цієї зими, Я сонце спрагло кличу, Хай б'є мене, як птах, крильми По зблідлому обличчю (“Вже досить” М. Івасюк).

3. Личко в неї рум'яне, мов небо до схід сонця, очі чорні так і лискають, а брівоньки, сказати б, дві п'явки впились (“Циганка” С. Воробкевич).

4. Скажіть, чужинці, і скажіть, брати, Невже ми та помішана отара, Якій судилась тільки Божа кара — Блукати й поле це не перейти? (“У дзвони били... Благовіст!.. Весна!..” В. Колодій).

5. Не смійся, моє серце — теж гніздо із ластів'ятами, такими ж голими і безпорадними (“На добраніч, ластівко” М. Івасюк).

6. Вона розповіла Сандуці, що її чоловік дуже хотів сина. Так як багатодітна жінка напередодні народила чергову дівчинку, у неї підкралася думка таємно піти на злочин. Федосія підговорила повитуху, підкупивши її, щоб та допомогла підмінити дітей (“Депортація — загублені у війні” Г. Бота).

7. Кажуть старі люди, що після тієї історії Винну гору містяни стали називати “Авророю”, на честь красуні-дівчини, яка жила там на Калічанці багато років тому (“Спадкоємці Винної гори” Г. Бота).

8. За буковим лісом почався ялиновий — їх розділяла звірина стежка...
(“Балада про вершника на білому коні ” М. Івасюк).

9. З моєї чайки розлетілися тріски, я втратив рівновагу і потонув на дно людського життя... (“Сльози” І. Діброва).

10. В цих смерек заплакане обличчя, Сірі очі в цих доріг сумні... (“ В цих смерек заплакане обличчя ...” В. Місевич).

11. Знову заgrimів віз, знялася легка курява позаду (“Волове очко” В. Бабляк).

12. На лемент жінки збіглося ще більше людей: їх вже було поверх двадцять чоловіків та жінок різного віку (“Кінь та баба” Г. Бота).

Вправа 60

Охарактеризувати компоненти наведених конструкцій як прості речення.

1. В ту мить вагання всяке зникло, Дух волі знявся над юрбою, Одна хвилина шуму, крику — І полк згадав, що має зброю (“Галата” М. Марфієвич).

2. Дзвоник вчительку десь вітає, ранки стежку їй сонячну тчуть... Лиш дізнатися б, де, у якому краї, — Журавлем полечу! (“У третю зміну” В. Кушнір).

3. Ти не марево, не вигадка, Твої бентежні очі не наснилися. Я вирізав твоє ім'я на лавці, А лавки вже нема — давно спалили. Твої слова повік роками вкриті, Твої сліди повік дощами змиті (“Неначе Галатея” М. Івасюк).

4. Світлішає мій листопад, І віриться у кожен крок, Бо ж не навіки губить сад Своїх дзвінких пташок (“Як квіткою весна стає” М. Івасюк).

5. Молитвенно промовлю, як на прощі: Болить найтяжче те, що найдорожче (“Мое і наше” В. Колодій).

6. Множити зло на цій землі — не наше покликання. Наша радість не може супроводжуватися чиймись слізьми. Хай ніхто не плаче... Нещодавно

закінчилася війна, і земля ще довго буде мокрою від сліз і крові (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. У голові панночки перемішалося все: з одного боку, вона страшенно була лиха на свого батька та на цього дивакуватого та придуркуватого парубка, який погодився стати її нареченим (“Залізом по склу” Г. Бота).

8. Паукові кліщі тиснули і сьогодні, а село ворухилось, прокидалось, ловило наче щось руками і скидало із себе кроваві кліщі — кайдани... (“Щастя” І. Діброва).

9. Життя коротке занадто, Занадто мучене-кручене, І обривається раптом, Як стежка над кручею (“Дорога до України” Г. Тарасюк).

10. Тільки іноді чисте срібло виднокола прошиє то там, то сям, темна лтюча тінь самотнього степового вовка. І не збагнеш: чи то тиша дзвенить, чи жайвір співає? Степ і степ (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

11. Майже на авансцену виходить вродлива дівчина в народному одязі, який їй дуже личить, підкреслює її вишуканість (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

12. А ось точно у чому я впевнений — це чудове історичне місце район “Рогатки” буде і надалі радувати нас своєю назвою ще багато-багато століть (“Рогатка” Г. Бота).

Вправа 61

Пояснити розділові знаки на межі компонентів.

1. Хай лишається музики диво, може легшою буде вже остання для нього печаль (“Із голосу скрипки...” В. Вознюк).

2. А сам бреше, як пес, мов, усе ж навпаки, навспак! І ця зрада жертвна — ради твого ж спасіння... Ти ж мовчиш. Бо знаєш, що в світі ведеться так: Без Іуди — немає Голгофи, без Ісуса Христа — Воскресіння! (“Канон” Г. Тарасюк).

3. “Боже, що за життя, що й вмерти не можеш собі дозволити”, — волила вся її втомлена, окрадена душа (“День скаженої парасольки” Г. Тарасюк).

4. От і все. Промайнуло, немов не було. Комуś — пилом земним, а комуś — височіти. Та манитиме вічно когось з оболок Морозильна вода серед спекного літа (“От і все?” Г. Тарасюк).

5. “Ти хворий Україною”, — колись, В дитинстві ще, сказав мені сусіда. Тоді я в початкових класах вчивсь, Про будь-яку політику не відав (“Моє і наше” В. Колодій).

6. На моїх долонях примостилося оленятко, і я боюся дихати, щоб не розбудити його (“На моїх долонях...” К. Міщенко).

7. Гримне грім, і регіт здійме люд, а корона стане, змеркне, зніє... (“Ви не так прощаєтеся” В. Китайгородська).

8. Коли Всесвіт засумнівався в своїй вічності, Він почав шукати виходу І, спіткнувшись, відчув, що йому полегшало (“Ділення” М. Рачук).

9. Довго треба було його просити. Доки прочитає щось зі своїх творів або дасть надрукувати, а перед аудиторією ніколи не мав охоти виступати (“Подарунок Буковині” Д. Загул).

10. Небо було чисте, без хмар, воздух тихий та холодний, а рясна росиця покривала траву та квіти; можна було сьогодні сподіватися красного, погідного дня (“Пожар лісу” І. Синюк).

11. Бойовий офіцер ходив з села в село у пошуках свої сім’ї багато років. Не змирившись з втратою близьких людей, яких він безмежно любив, свято вірив в те, що рано чи пізно знайде їх (“Повернення блудного батька” Г. Бота).

12. Він здивовано дивився на сріблясту запону між смереками, не втямкуючи, де ділась веселка, яку він щойно бачив (“Додому нема вороття” Р. Андріяшик).

Вправа 62

Накреслити структурні схеми наведених речень.

1. Отож шоста заповідь — намагайся шокувати непередбаченістю. Християнська мораль і аморальне суспільство виробили примітивний стереотип поведінки homo sapiens'a: штовхнули — гарчить, а побили — шмарки розмащує ("Сестра моєї самотності" Г. Тарасюк).

2. Я вже дозрів для того, щоб бути розіп'ятим на хресті. Тільки ще не знаю, на якій Голгофі стоятиме мій хрест ("Монолог перед обличчям сина" М. Івасюк).

3. Я слухала її розповіді, тяжкі, як стогін, зітхання, якими вона раптом обривала спогади, надовго замовкаючи, ніби чекала, доки пришерхне роз'ятрена до крові рана її переполовиненої війною душі ("Грішні, святіші за херувимів..." Г. Тарасюк).

4. Різко встав, роззирнувся: нікого. Ані лялечки. Зате крізь відчинені двері церкви чувся звичний, як на цю опівнічну пору, шум, гам, з якого вирізнилися суворі чоловічі голоси, уривки фраз ("Храм на болоті" Г. Тарасюк).

5. Молодий панич не розумів, що з ним відбувається — він "палав": чи це йому було душно від того, що біг стежкою до річки, чи то почуття, з якими він старанно боровся, пропікало його зсередини ("Спадкоємці Винної гори" Г. Бота).

6. Залетіли в хату давні квіти, Очерет у пам'ять відімлів ("Троїця" Т. Севернюк).

7. Ще крапки не поставлено — я знаю. Але вгорі — останній крутосхил, і я не певен, чи зйду на нього... ("Юрій Федькович" В. Колодій).

8. А журавлі беруть мене на крила, бо вони мої друзі ("Люблю" С. Будний).

9. Є дівчина у нашому селі — Зів'яли ноги у важкій недузі, Співали серце молоде жалі, Що марно дні летять на виднокрузі (“На білім полотні” В. Зубар).

10. ...Інший малюнок. З поетом Миколою Шереметом ідемо в знамениту Димку, де брат забив брата, а на їхній крові виросла страшна своєю жорстокою правдою і прекрасна авторською думкою повість “ Земля” (“З жовтого листа спогаду” В. Бабляк).

11. Помічаємо: Рахіра знає, що нею цікавляться як одною з осіб, змальованих у повісті “Земля”, без вини винуватою у тому трагічному братовбивстві (“З жовтого листа спогаду” В. Бабляк).

12. Люблю те, що любив Шевченко, ненавиджу те, що ненавидів Шевченко (“Щоденникова нотатка” М. Івасюк).

3.6. ВПРАВИ ЗІ СТИЛІСТИКИ

Перелік необхідних знань та умінь для успішного виконання вправ зі стилістики

<u>№</u> <u>Вправи</u>	<u>Необхідні знання та</u> <u>вміння</u>	<u>Термінологічна</u> <u>база</u>	<u>Примітки</u>
1	<u>Учень</u> *розуміє різницю між стилями мови та мовлення; *знає особливості оформлення кожного зі стилів мовлення; *вміє визначати особливості мовного оформлення певного тексту; *може застосувати набуті знання на практиці.	“Мовне оформлення”, “стиль”.	Пояснити значення слів “унісон”, “розполовинена”, “приваландав”. Запропонувати учням пояснити, як вони розуміють зміст речення 11.
2	<u>Учень</u> *розуміє важливість стилістичного оформлення тексту; *знає засоби стилістичної виразності; *вміє виділяти	“Стилістична виразність”, “стиль”, “самостійні частини мови”.	Пояснити значення слів “лишень”, “допіру”, “дебелій”.

	засоби стилістичної виразності в тексті; *може застосувати набуті знання на практиці.		
3	<u>Учень</u> *розуміє стилістичні особливості дієслів; *знає різницю між стилістичними особливостями дієслова та інших частин мови; *вміє визначати стилістичну роль частин мови в тексті; *може застосувати набуті знання на практиці.	“Дієслово”, “стилістична роль”, “пряме значення”, “переносне значення”.	Пояснити значення слів “діткне”, “цісарська”, “глушився”, “мла”.
4	<u>Учень</u> *розуміє поняття авторський стиль; *знає критерії визначення авторського стилю; *вміє відрізнати загальноприйняті	“Автор”, “авторський стиль”.	Пояснити значення слів “христовоскресні”, “понижиться”, “менесьте”.

	стилістичні особливості від авторського стилю; *може застосувати набуті знання на практиці.		
5	<u>Учень</u> *розуміє стилістичну функцію прямої мови; *знає особливості художнього стилю; *вміє визначати зображально-виражальні засоби в певному тексті; *може застосувати набуті знання на практиці.	“Пряма мова”, “художній стиль”, “стилістична функція”, “зображально-виражальні засоби”.	Пояснити значення слів “харциз”, “калюська”, “тужно”, “прорекла”.
6	<u>Учень</u> *розуміє важливість звертання в художньому стилі; *знає основні принципи утворення звертань; *вміє визначити звертання в реченні;	“Звертання”, “художній стиль”.	Обговорити образ Голгофи та Торквемади.

	*може застосувати набуті знання на практиці.		
7	<u>Учень</u> *розуміє особливості вставних слів та їх вплив на відтінок висловлювання; *знає групи вставних слів; *вміє визначати вставні слова в тексті та групувати їх; *може застосувати набуті знання на практиці.	“Вставні слова”, “відтінок висловлювання”.	Відповідно до змісту речення 3, надати учням довідку про опришків та Довбуша.
8	<u>Учень</u> *розуміє стилістичну роль засобів увиразнення; *знає принципи визначення однорідних членів речення; *вміє розрізняти поширені і	“Однорідні члени”, “поширені однорідні члени”, “непоширені однорідні члени”, “смисловий зв’язок”, “увиразнення”.	Пояснити значення слів “ділати”, “кресонуті”, “скорци”, “налавники”.

	непоширені однорідні члени речення; *може застосувати набуті знання на практиці.		
9	<u>Учень</u> *розуміє різницю між головними та другорядними членами речення; *знає види другорядних членів речення; *вміє визначати другорядні члени; *може застосувати набуті знання на практиці.	“Другорядні члени речення”, “відокремлені члени”.	Пояснити значення слів “засколина”, “пахолки- безбожники”. Прокоментувати речення 11.
10	<u>Учень</u> *розуміє особливості, що притаманні стилям мови та мовлення; *знає основні етапи стилістичного аналізу; *вміє зробити повний стилічний	“Стилістичний аналіз”, “синтаксична одиниця”.	Обговорити сталу конструкцію “шляк би їх трафив”.

	аналіз конструкції; *може застосувати набуті знання на практиці.		
11	<u>Учень</u> *розуміє особливості, що притаманні стилям мови та мовлення; *знає основні етапи стилістичного аналізу; *вміє зробити повний стилістичний аналіз конструкції; *може застосувати набуті знання на практиці.	“Стилістичний аналіз”.	Прокоментувати написання “одіж”, “унуків”, “кождій”, “вервечка” .

Вправа 1

Визначте особливості мовного оформлення уривків (специфіка лексики, наявність фразеологізмів та інше).

1. Бо душу живу я в ньому відчуваю — Воно ж мені кривне, близьке мені і рідне — Таке ж, як і я, безпорадне та бідне, Зі мною воно в унісон заспіває (“Я закоханий в дерево...” В. Кобилянський).

2. Гірка і сива, яким чорним биллям проростуть чорні дими Чорнобиля на твоєму терпінні? (“Україні” Г. Тарасюк).

3. Люди діляться на три категорії: тих, кому треба мало; тих, кому треба багато; тих, які воліють мати все. Ти належиш до останніх. Таких, яким

нічого не треба, немає в природі. Бо навіть щасливий ідіот чогось та просить, ще й норочить нишком урвати (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

4. Але я не зрадила себе і в лиху годину. Не піддалася на провокації. Напівжива, розполовинена хворобою, знайшла в собі сили гідно винести удар “під дих”. Стрічала і проводжала “доброзичливців”, вислуховувала по телефону з лагідною усмішкою матері Терези, недсяжна підступності у своїм святім всепрощенні (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

5. Голубих доріг безмежні кілометри простяглися крізь простір і крізь час (“Інколи забудусь” М. Івасюк).

6. Тихе, незavidне щастя Кирилове скінчилося, як тільки в село нежданно-негадано приваландав зі світів Чорноротий Мимиha — так в думках Кирило називав свого давнього сусіда і вічного лютого ворога Михайла Чорнописького (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

7. Краплинки поту скотяться з чола і перлами впадуть деревам на долоні (“Дозвілля” М. Івасюк).

8. А я не боюся. Я її — люблю, як сестру. Смерть — сестра моєї самотності. І поклала слухавку (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

9. Яка се лірика? — Се сльози, Се сльози всіх земних прощань, Се білим вишиті морози На яблуневоцвіту грань (“Яка се лірика?” В. Китайгородська).

10. Між тим, що вже минуло, і майбутнім — ми стали райдугою і новим життям; нових ідей провісником майбутнім, руди залізної у сталь перекуттям (“Наш час” О. Масикевич).

11. Адже ж те, що вчора ще було ЛЮДИНОЮ — сміялося, жило, когось любило і хтось його любив — за мить стає трупом, падлом, від якого хочеться якнайшвидше збутися... Смерть — найбільше приниження, викриття, розправа, кара, привселюдна ганьба, особливо для сильних цього світу: величався, пишався, а вийшов — пшик! Здох, як останній волоцюга, бомж... Для смерті нема ні чинів, на орденів (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

12. Народ ніколи натовпом не був!.. Коли ж його у натовпи зганяють, — Людини там уже немає, навіть Якщо хто вчора й Нобеля здобув (“Народ ніколи натовпом не був...” В. Колодій).

Вправа 2

Прочитайте. Поясніть, чим зумовлюється в наведених реченнях стилістична виразність самостійних частин мови.

1. Коли Леся Українка писала свої статті, Федьковичева творчість була вже завершеною — і оцінювати її було легше (“Буковинське тризілля” В. Лесин).

2. У моїй батьківщині вечірні тумани заступають хороводи русалок, і зорі так близько над землею, що можна чути їхню розмову (“Моїй Буковині” І. Вільде).

3. Та не про свою — про твою самотність думаю. Лишень допіру, тут, осягнула весь трагізм твого короткого життя: гірку приреченість бунтаря-одиначки, в якого ніколи не було тилів — лише фронти. І жодного чесного соратника (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

4. Було — з тої муки і болю, і ран Твоє слабло тіло, І пісню заглади ревів Твій тиран, вбивав тебе сміло... (“Удар за ударом” С. Яричевський).

5. І як у такій осінній тишині не тужити самотньому старому наймитові із млина! (“Туга” О. Маковей).

6. Вертаємося додому лісовими стежками. В кущах уже темно. Там народжуються нові таємниці — нічні, бентежливі (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. Бо ми, земні, і стіп його не гідні, Та він прощає зраду нам усім І аж не віриться: були ж колись як рідні, Та розійшлися: він — на небо, Ми — на тлін (“Зняли з хреста...” М. Лазарук).

8. Ще крапельки роси на лугових квітах не прокинулися, ще сивий туман над річкою не проголубів, як весняними ранками вставало сонце. Усміхнене, чисте і велике, як великий колобок. І посидало на землю

Сонячних Зайчиків — сміливих та веселих вертунів (“Сонячні зайчики” В. Мельник).

9. Завтра, тікаючи з дітьми в пустелю надії, ти ще не знатимеш, що вже по цей бік Апокаліпсису, в полум’ї синьому стронцію народилося наше спасіння (“Завтра вибухнув Чорнобиль” Г. Тарасюк).

10. Тут, у сільському маленькому клубі, де, як у чарівній скриньці, жило справжнє велике нелукаве мистецтво, я зрозуміла, який талановитий народ, до якого належу (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

11. Наш світ великий, кажуть, Повнісінький краси; Тут Альпи, а там море, Міста тут, там ліси... (“То моя Буковина” С. Воробкевич).

12. Петрові здавалось, що дебелий колій от-от розплачеться, але що він мав казати?! Ясно, що виходило не по-розумному, однак переступити через себе Петро не міг. Ніяк. А тому ходив подвір'ям туди-сюди і думав (“Милосердний” Г. Тарасюк).

Вправа 3

Прочитайте. Поясніть стилістичну роль дієслів у наведених реченнях. Вживаються вони в прямому значенні чи переносному?

1. І помислом, де бруд не можна змити, І словом хтось отруєно діткне... Ви бачите вже мертвою мене? — Ні, я жива! Я буду вічно жити! (“Поменики” В. Колодій).

2. Якщо вважаєш себе хоч трохи причетним до творчості, то шукай вперто, із пристрасстю, радістю і боєм нові теми, сюжети, образи, символи, свіжі інтонаційні фрази, ще не вживані мелодійні звороти (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

3. Найдурніший натовп завжди біжить в нестямі за цісарською колісницею. А я не побіжу (“Федькович мовить з гір” М. Івасюк).

4. Но він нарікав на сю красу, - глумився з цвітів. Він любив лиш пожиточні речі, а цвіти були в нього без жодної вартості (“Цвіти” Є. Ярошинська).

5. За дверима церкви починало сіріти, а небо над ще темним лісом — рожевіти (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

6. Кохана спить... Небесний промінь ліг На усмішку, як ранок безневинну, І на уста, що ніби мовлять мрійно Те, що довіку слухати б я зміг (“Кохана спить...” В. Колодій).

7. Але, на жаль, не рятує ця філософія від болю і жалю, і заходиться душа плачем, як осіннім дощем (“Грішні, святіші за херувимів...” Г. Тарасюк).

8. Мати любила всіх дітей однаково, але було помітно, що до племінниці Одарки жінка ставилася по-особливому: вона надавала їй перевагу у всьому, була порадницею та кращою подругою (“Племінниця” Г. Бота).

9. Про минуле жінка не любила розповідати, оскільки воно було дуже і дуже не просте (“Смуток” Г. Бота).

10. Щастя було таке велике, але й таке несподіване, що вона стала безрадна й не знала, що сказати (“Земля” О. Кобилянська).

11. Хай колись там і пришлють Карпати Свіжий вітер і сніжинок рій: Їм весни уже не подолати. Я спішу до тебе, краю мій (“Земле моя” В. Васкан).

12. Жалів осінніх скрипалі скидають з неба крик луною, як перед безвістю глухою. І губляться у сірій млі моєї казки журавлі... (“Осінній рондель” О. Масикевич).

Вправа 4

Визначте особливості авторського стилю за поданими уривками.

1. Інша б жінка — в крик, у лемент, до сусідів, в сільську Раду: сякий-такий! Інша, та не Дарочка. Дарця мовби тільки й чекала, аби серед ночі їй пироги загадали. Аж світиться від щастя. Семен ще не розпогодився, а Дарця вже й тісто замісила, вже з окропу пироги вибирає для свого газди (“Щаслива Дарочка” Г. Тарасюк).

2. За одну коротку мить-утіху Я забуду вічність у раю. Дай мені перлини свого сміху, Чисту недоторканість твою (“Суламіф” А. Добрянський).

3. Всього у нас — і хліба, і свобод! Кермують нами праведні і чесні, Як написав поет — христовоскресні. Щасливий за таких вождів народ! (“Поменики” В. Колодій).

4. Можливо, завтра ти прийдеш на місце наших зустрічей. Можливо, ти побачиш цей останній дарунок нашому кохання. Якщо вітер не розвіє квіти, не чіпай їх: вони мертві, нехай лежать, викликаючи хвилини смутку в закоханих, які пройдуть поруч (“Залишені квіти” В. Івасюк).

5. Листком калини горнись до землі, Бо, може, завтра вже мене не буде (“Я знов удома — в рідному селі” М. Бакай).

6. Ішов вперед крізь бурю й непогоду, З низин ішов до сонячних вершин... І для добра робочого народу Життя віддам, як рідний його син (“Мій шлях” М. Марфієвич).

7. Бо ви в мене веселості Ніколи не мали, Лиш у сльозах та у горю Мене-сьте видали (“Співаночки” З. Канюк).

8. Чоловік пояснював ревнивцеві, що це така специфіка його роботи — контактувати з людьми, бути ввічливим, привітним, в тому числі, і з дамами (“Пристрасті “маленького Парижу”” Г. Бота).

9. Ввечері молода красуня — дружина стоматолога розчулилася і, обійнявши свого коханого чоловіка, призналася, що більше ніколи в житті не буде його ревнувати, ні за яких умов (“Пристрасті “маленького Парижу”” Г. Бота).

10. Шанобливо шляхетна шиншила шерсті шовкової шило, шанобу шиншилості шиють шерсті шовковістю, шустрістю шиї (“Шиншила” В. Вознюк).

11. Дихає сіркою пекло і не за горами день, ... буде відкинутий навіть від гробу свого кожен, хто землю свою руйнував і свій народ убивав! І

прийде цей день, і понижиться гордість людини, і високість людей, і буде високим Сам тільки Господь того дня, і божки срібні, й божки золоті і божища — усі минуться (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

12. В тиху затоку моря, де біля пристані на морських хвилях гойдалися великі білі човни, зі сходом сонця припливла медуза. Вона — жителька моря — була дуже схожа на парасоллю. У своїй ніжно-блакитній сорочці, ніби хизувалася, плаваючи вздовж причалу та білих човнів. Насправді ж медуза обдивлялась довкола — чи буде спокійне тут море, чи буде теплою вода, чи буде вдосталь місця для її сімейства (“Плаваючі парасольки” В. Мельник).

Вправа 5

Прочитайте. Спишіть. Поясніть стилістичну функцію речень з прямою мовою в художньому стилі. Визначте зображально-виражальні засоби в словах автора.

1. І вже не до прощення! Вітер зі Сходу Погар кривавий на крилах несе. Й стогне-гримить у серці мого народу: “Смерть ворогам! Україна — понад усе!” (“Україна понад усе” Г. Тарасюк).

2. — Мушу дати й я, — говорив гордо мій сусід, — як вже в газетах про мене писали, то цей харциз матиме також і мене на приміті (“Арешт” Д. Макогон).

3. — Се не може бути! — сказала старенька дрожачим голосом. — Для мене мусить бути щось! (“Адресатка померла” Є. Ярошинська).

4. Сива ненька говорила: “Донечко моя, Сокотися, не дивися — Ще ти молода — На тих хлопців, бо осліпнеш, Згасне світ очий, Обів’ється коло серця Жаль гіркий, тяжкий!” (“Думки” С. Воробкевич).

5. Мама не раз плачуть та приповідують: “От, я ночей недосипляла, пряла, ткала, старалася, а тепер все в жидів змарнується!” (“Комісія” І. Бажанський).

6. — Все пропало! — сказала беззвучним голосом. — Чому нас Бог так тяжко карає, Івоне, скажіть, чому? — і по довгій, хмарній хвилі, під час якої обоє так тяжко мовчали, спитала: — І де ж він? (“Земля” О. Кобилянська).

7. — Що ти рівняєш цих до наших! — з негодуванням закликала знову панна. — Це, звичайно, ще дикий, зовсім некультурний нарід, і таким через своє ліни्वство повік остане (“Малий гуцулик” К. Малицька).

8. “Давай, Максиме, — звертається автор-оповідач, — докуримо нашу традиційну, калюську, скинемо шапки, як годиться синам перед батьком, і вкупі з народжуваним сонцем вступимо у Жванчик. Та й подивимось, як кажуть, за що ми кров проливали?.. Ти з Волги, я тутешній. Я буду показувати й розповідати. Ти — дивитися і слухати” (“Слово про недоспівану любов” В. Косяченко).

9. Юр'яна саме клала на стіл миску з яблуками й горіхами, коли непрошений гість, скинувши шапку, заговорив:

— Щастя-здоров'я, із святим Василієм! Христос народився! (“Нація” М. Матіос).

10. “Олексю, батьку наш, ватажку Чорногори, — Шептав Іван у темі, — якби ти тільки жив...” (“Галата” М. Марфієвич).

11. Ой писала стара мати до сина листочок: “Прийди, сину, відвідати Свій рідний куточок” (“Лист до сина” О. Вільшина).

12. Береза тужно прорекла: “І я лихий сон снила: мене сокира без жалю у провал повалила” (“Плакучий ліс” С. Воробкевич).

Вправа 6

Прочитайте. Спишіть. Підкресліть звертання. Поясніть граматичний спосіб їх вираження. Доведіть, що в художньому стилі звертання використовуються з метою творення образності.

1. Не раз, не раз... Безсмертна ж ти, юрбо! Але мені огидний подих стада. Ти — не народ! Ти — хмиз, в якого Бог Вселив огонь безумний Торквемади (“Т. Г. Шевченко: Ніч перед безсмертям” Г. Тарасюк).

2. Але ж кричали, Господи, прости. Голгофу нашу вічну проклинали. Та знов і знову праведно збивали Уже для інших поколінь хрести (“Гефсиманський сад” В. Колодій).

3. Скажи мені, голубко мила, в яким ти зіллям умивалась? Які ти чари, мила, пила, В яких ти водах все купалась? (“На народний мотив” І. Діброва).

4. Ой поле, гарне поле, Широке, мов те море, Чому ж ти, чорне поле, Все панськеє, не моє! (“Думка хлібороба” І. Діброва).

5. Гей, мужику, рідний брате, — чом ти все сумуєш? (“Гей, мужику!” Д. Макогон).

6. Моя красуне Україно! Ти знову процвітеш (“Моя сердечна Україно” Д. Загул).

7. Спи, наш любий Федьковичу, Славний Соловію! Ми розірвемо кайдани, Розбудим надію (“На могилі Федьковича” Д. Ботушанська).

8. Отчизно моя дорога, Мріє великої туги! Коли ж моя трудна нога До тебе повернеться вдруге? (“Отчизно дорога!” Д. Загул).

9. Нема нікого, дорогий поете. Надіймося. А там настане свято (“Юрій Федькович” В. Колодій).

10. Мій синьоокий квіте з полонини, Ти щось наслухав? Блискавку чи сніг? (“Карби серпня” В. Кушнір).

11. Гей, тополе, гей, тополько-тополино, тихий вечір тихим смутком огорта (“Зажурилась край дороги тополина...” П. Палій).

12. Не блукай, дитино! Через Україну, через нашу хату Вже качки летять (“Сину, качки летять” М. Ткач).

Вправа 7

Прочитайте. Спишіть. Підкресліть вставні слова. Усно перебудуйте речення, опускаючи вставні слова. Зіставте паралельні варіанти. Як змінюється відтінок висловлювання? З якою метою використані вставні слова в наведених реченнях?

1. Повірте, я не брешу, я справді багато чого не пам'ятаю і не розумію у своєму житті. Наприклад, не пригадую, як опинився тут і чому саме — ТУТ. Бачу, що над цією загадкою мені ще треба буде довго мучитись... А може, таємниця відкриється раптово, від якогось поштовху, події, слова, одного слова? Як з вашим батьком (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

2. У густих, здається, нікому не приступних корчах, між колючою терниною було гніздо (“Немічні” В. Карбулицький).

3. —Тут, мабуть, — каже старший із панів, — мав скриватися славний опришок Довбуш, що то довгий час був пострахом Косівщини (“Малий гуцулик” К. Малицька).

4. Можливо —після кругосвітніх плавань — ми не причалимо у жодну гавань, як корабель проснеться без керма (“Летючий корабель” О. Масикевич).

5. Може, мені легше стане, коли я свій жаль з приводу смерті Василя Стефаника перенесу із серця на папір (“На вічну пам'ять Стефаникові” С. Смаль-Стоцький).

6. На диво, ніхто з публіки в клубі «Оскар» не був одягнутий в малиновий піджак, навпаки, майже всі чоловіки були в цих новомодних тісних піджаках на три гудзики з маленькими вилогами... (“Чужий-2” В. Кожелянко).

7. Ранять руки об каміння хвилі, І росить сльоза з вишневих зір... Може, десь в поетовій могилі Зойкнув не написаний ще вірш (“В цих смерек заплакане обличчя...” В. Місевич).

8. Служба чекає. Як повернусь, абись усе зладнала до від'їзду. Забарюся, либонь, у столиці краю. Пильнуй же... (“Доля і пісня ” В. Мельник).

9. Я рада всіх вас бачити. Гадаю, Що кожен має тільки добрі вісті. Чи так? (“Юрій Федькович” В. Колодій).

10. Мабуть, у цьому є здоровий глузд. Хоча я особисто не можу зрозуміти, навіщо сучасній дівчині так нудно й прозаїчно вирішувати питання про своє майбутнє. Професія невдячна (“Травнева музика” В. Фольварочний).

11. Здавалося, він і сам повірив у чудо, яке ось-ось станеться (“Балада про вершника на білому коні” М. Івасюк).

12. Його досвід цілком заслуговує, щоб на нього зважали всі, хто сьогодні, обтяжений посадами, ступенями і званнями, ламає свої голови над естетичним і, зокрема, музичним вихованням молоді, над урегулюванням вигаданого ними ж “конфлікту між поколіннями” (“Перелиті в пісню почуття” О. Романець).

Вправа 8

Прочитайте. Спишіть. Знайдіть однорідні члени. Дослідіть: 1) поширені вони чи не поширені, 2) спосіб смислового зв'язку між ними — сполучниковий чи безсполучниковий, 3) прийоми увиразнення однорідних членів; з яким стилем мовлення пов'язується їх вживання в наведених реченнях.

1. Що то те кохання може, до чого воно не доводить, та ще те безпам'ятне! (“Циганка” С. Воробкевич).

2. Таж моє серце було чисте, непорочне, мені не смів ніхто злого ділати — ні Бог, ні люди!.. А проте ти щось віщувала, віщувала! (“Сльози” І. Діброва).

3. Ти наше щастя, гордість і окраса, Клейнод коштовний, сяйво маяка, Що в путь вело безсмертного Тараса і Лесю Українку, і Франка (“До мови” М. Марфієвич).

4. Прийшли кати у нашу хату і кров точили, мов вампіри, і вкрали душу нам багату, і замінили нас у звіри (“Прийшли кати у нашу хату” К. Ластівка).

5. Ой, порадьте, що робити, Як прийшла пора любити. Зрозумійте, очі, Серце щастя хоче (“На високій полонині...” А. Добрянський).

6. Гарячих барв і звуків переливи, І сміх людський, і тупотіння зливи Вбираю в спрагле серце, мов співанки (“Автомобіль напнув гумові жили” М. Івасюк).

7. Ні сил, ні крил не мав, щоб небо креснути. Ти все життя літав на парашуті (“Із розсипаних строф” М. Івасюк).

8. Дні, насичені музикою, роботою і життєвими турботами, минають швидко (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

9. Дари батька: корова, кінь, вівці, декілька скринь з полотном, скорци та налавники, взуття та всяке вбрання — здивувало цілі Бояни (“Депортація — загублені у війні” Г. Бота).

10. А дружина міцно спала поруч і гадки не знала, що її чоловік так страждає від цих — не то людей, не то тварюк (“Сон” Г. Бота).

11. Поезія все бачить, Все чує й пам’ятає, В ній — темінь таємниці І сяєво безкрає (“В поезії моєї...” М. Івасюк).

12. Куди ж ми йдемо?.. До сатани чи Бога? На висоту чи в прірву дня нового? (“Біблійну притчу пам’ятаєш ти?” В. Колодій)

Вправа 9

Прочитайте. Знайдіть у тексті відокремлені другорядні члени речення. Поясніть стилістичну мету й прийоми використання. У якому тексті доречно вживати такий тип речень?

1. Ти шукала передусім душі, подібної собі, і не найшла (“Думи старика” О. Кобилянська).

2. Невже ж і в собі осінь чуєш, студену осінь, — без надій, без світла, без тепла, без чару і без весняних ясних мрій? (“Під осінь” В. Карбулицький).

3. Та як легко буде голій-босій душі, Від землі відірвавшись, летіти до Бога (“Проща” Г. Тарасюк).

4. А ти — правди хотіла! Боролась за справедливість! От і маєш її — справеливість. Від самого Господа Бога! Ти ж бо її, свою правду, вимагала від грішних людей (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

5. Від згадки про Бога пахолки-безбожники зовсім розгубилися. Тим часом я, звівши до неба очі, заломила білі руки і впала враненою птицею-чайкою на сріблясте плюшеве сидіння “чайки”, не забувши при цьому хряснути дверцятами (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

6. Похорон перетворився у всенародну маніфестацію любові і болю, викликаних загадковою загибеллю співця (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

7. І не відспівані ним, бунтівні, неупокоєні душі трьохсот українських спартанців знову і знову виходили з болота, і збиралися у своїй козацькій церкві на вічну свою раду, викликаючи мимоволі на спит і душу Георгія Бунчужного (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

8. Отоді-то і закінчилось не почавшись Кирилове дитинство. Почалася мука, залита сльозами приниженої і ображеної маленької Кирилової душі. Михалько збиткувався над нещасним Кирилом, як тільки міг, вигадуючи все нові й нові тортури і муки (“Помста дощу” Г. Тарасюк).

9. Почувши розмову Лізи з матір’ю про те, що колишня дружина приїде додому на Новий рік, та не розібравшись, почав міркувати, як зустріти колишню дружину так, щоб помиритися, спробувати, так сказати, відновити стосунки (“Олів’є” Г. Бота).

10. Вона прикривала та виправляла всі помилки Якоба, не даючи ніякого шансу, аби будь-які неподобства, пов’язані з родиною, потрапляли на шпальти газет (“Таємниця пані з Веренчанки” Г. Бота).

11. Ціною будь-яких зусиль йому хочеться знайти тлумачення поетичної загадки — червоної рути, яка зав’язла йому в серце, мов засколина (“Монолог перед обличчям сина” М. Івасюк).

12. Батько Вероніки, побачивши Петра, не став перечити закоханій парі. Того же дня дівчина зібрала свої речі та перейшла жити до майбутнього чоловіка (““Костоправ” та його непереможна любов” Г. Бота).

Вправа 10

Прочитайте. Проведіть стилістичний аналіз використання синтаксичних одиниць — речень.

1. Думали — вже й по клятих москалях! Ага! А вони — тут як тут! Непрохані! Неждані! Серед ночі знов у хату вступають, шляк би їх трафив!.. — розігрував якийсь лиш йому відомий спектакль москаль (“Москалі ідуть!” Г. Тарасюк).

2. Перебрешуть історію психи сумні й істеричні, Лиш рипітимуть пера, мов чумацькі вози... Але двері у вічність, як завжди, непідкупно сферичні, Наче вічко сльози (“І безсмертна душа...” Г. Тарасюк).

3. Біля тину на городі жив Гарбуз. Круглоголовий, мов м’яч. Ноги мав довгі, руки ще довші, на голові чубчик коротенький (“Гарбуз-хвалько” В. Мельник).

4. Ріка страждань тут розлилась, мов степ. Вже в ній не знайдеш броду-переходу. З діянь чийх щодня вона росте?.. Де зараз ви, кати мого народу? (“Поменики” В. Колодій).

5. А хмари все пливуть. З яких століть На небо сиву наслано сторожу? А матері нема. А світ стоїть. І я до нього звикнути не можу (“Без неї” Б. Бунчук).

6. Уздовж Дніпра. Уздовж Скорботи. В його — нарешті вольні — дні. О воля, воля... Де ти? Що ти? Вінок терновий на труні (“На горі Чернечій” Т. Севернюк).

7. З дерев пізнання зла й добра щодня я спогади стрясаю. Невже весна — це лиш мара днедавніх літ в загірнім краю? (“Летять думки...” О. Масикевич).

8. Іти! Крізь сум, вогонь і хвищі. Іти! Крізь хащі гіркоти. Іти й шукати вод очищень, Бодай один ковток... Іти! (“З тобою я, життя...” Т. Севернюк).

9. А любов?! Хто тепер про любов говорить? Колись, — колись, може, й блукала вона десь собі по людях, але тепер? О, тепер певно лише в казках про неї споминають... (“Прощаю...” І. Карбулицький).

10. Іде... Вмліва... Скорботою сіріє з газетної сторінки журна мить. Йде за труною, і сльоза німіє (“Карби серця” В. Кушнір).

11. Не вбий... Не зрадь... І возлюби. Слова святі, та — на папері (“Краплі серцевих прозрінь” В. Михайловський).

12. Дніпро чужої мови крутить млин, Моїй — старенькі і щербаті жорна. Чужій — пшениця, а моїй — полин. ...І з неба зірка полинова чорна (“Є мови — океани...” В. Лелек).

Вправа 11

Зробити повний стилістичний аналіз тексту.

1. Не жаль було праці, жаль було розчавленої мрії. А ще — паралізувало усвідомлення марності намірів: тепер вона знала, що скільки б не садила сад, йому не дадуть вирости темні руйнівні сили в образі того, чия брутальна лайка, як занечищений міазмами вітер, долітала до її слуху крізь прозорі, по-осінньому прекрасні, але чужі садки (“Війна, кругом війна...” Г. Тарасюк).

2. Тільки за себе саму! Проти — всіх! Бо немає в успішної жінки ні друзів, ні рідних, на коханих! Одні вороги! Чуєте, вороги? Що ви мені заздрите усі?! Ви б не заздрили, як би мали бодай зелене поняття, скільки крові, живої, гарячої крові коштує успіх, імідж, хоча б імідж (!) вдатної везучої людини, тим більше — жінки?! (“Сестра моєї самотності” Г. Тарасюк).

3. І ось він тут... у Храмі на болоті, і не відає, чи це кінець чи середина шляху на Голгофу, чи, може, тільки початок нових випробувань? Але знає одне: навіть смертельно втомившись від нічних видінь, від щоденних

страждань, він мусив розгадати таємницю свого воскресіння. Але спершу йому треба розібратись у самому собі, у своїй душі, у своєму житті. Спокутати свої смертні гріхи, свою власну провину перед Богом (“Храм на болоті” Г. Тарасюк).

4. Чорнява дівчина з розкішним кучерявим волоссям з єврейської родини одразу погодилася прийти до молодого фотографа в ательє, розуміючи, що цей легінь фактично запросив її на перше в житті побачення (“За що в Садогурі Адама Шнебеля побили” Г. Бота).

5. Достеменно Панська Долина знала одне: Катрінка назвала доньку не по кровному татові, а так, щоби лиш відвести людські бесіди від правди, а дитину — від осудливих обмов. Бо насправді було так. Петро Северин, син Івана, перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковея. На Маковея 1914 року Петра Северина разом із двома десятками сільських чоловіків забрали на цісарську війну. А за тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо. Переважно русацьке. Згодом це ж військо, жадібне до чужого й люте до збитків, влітатиме в Панську Долину ще двічі. Але воно вже не матиме стосунку до Катрінчиної долі (“Москалиця” М. Матіос).

6. Довгопол появився в Нижній Товарниці в цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя, коли сільські колядники саме виколядували їм з Уласієм перший тур «гой, дай Боже», та так і зааніміли, лиш тільки різко скрипнули двері з хоромів і заворушився поріг під рослим воєнним чоловіком. Не зауважив чи не хотів зауважити Довгопола лиш Грицько Граб, не перестаючи водити тонким смичком скрипки. Грицька вже брали на МГБ до Вижниці. Вже рахували там йому ребра, й може, лише через це він мав тепер страху менше, ніж ті, в чиєму горлі застряла Різдвяна Коляда. Колядники позирали на двері, чекаючи, коли з-поза плечей гостя покажеться вервечка тих, кого в цім краю називали заготівельниками людських душ. Проте воєнний чоловік на цей раз був сам один (“Нація” М. Матіос).

7. Я родилася 29-го падолиста... Старі люди і сонники кажуть, що цей день — день недолі. Може. Однак мені не хочеться в те вірити. Я рада би приглянутися кожній речі до дна, я бажала би про все ясно думати, на все ясно дивитися, — адже кожда проява має свої причини й наслідки, все підлягає строгим законам, лише ми не дуже на це зважаємо. Ми не дуже доходимо причини деяких прояв, що далися би не раз змінити на добре... Ні! Ми кажемо, що все має своє призначення і так мусить бути!.. (“Царівна” О. Кобилянська).

8. Того самого дня по обіді зійшлися гості, запрошені Оленою і її родичами: старі вчителі з синами, надлісничий, священник із родиною і молодий Фельс. Забава розпочалась, як се звичайно буває на Великдень, їдженням "свяченого". Старі бажали собі притім обопільне усього добра, здоров'я, потіхи з дітей та унуків. Згадували сумно давні добрі часи і запечатували довгі бажання голосними поцілуями. Опісля складали бажання старі молодим, а коли вже молоді собі складали бажання, тоді виступили на їх очах сльози. Вони споглянули на себе глибоким зрозумілим поглядом і оставили "любу молодіж" саму (“Людина” О. Кобилянська).

9. Де ви? І як ви? У нас на землі — листопад. Листя згребли і спалили ще звечора. Значить, Сад вже відчужився. Зоряні розсипи над Садам зависли. Вдивляюся. Там вас не бачу. Клопоти наші минуші. А що головне? Лісом бредеш — спотикаєшся. Ліс у завалах. Як за століття маленьке сузір'я одне іменем батька і матері ще не назвали? Хоч би одне на планету. Священно сія Вічний огрім, непідвладний земним листопадам. Вийти увечері. Й раптом побачити, як Батько і Мати над хатою сходять і садом... Де ви? І як ви? У нас на землі — листопад (“Пам'яті батьків” Б. Бунчук).

10. Вечір вельможно відчинить вікно всесвіту. Випливе вільно. Втома вгамується втіхи вином, волю відчувши весільно. Вкотре велично від втрат вознесе, випестить вимисел втечі від велелюдності, втишивши все, витвір Всевишнього — вечір (“Вечір” В. Вознюк).

11. Мова рідна, слово рідне! Хто вас забуває, Той у грудях не серденько, А лиш камінь має. Як же мову ту забути, Що нею учила Нас всіх ненька говорити, Ненька наша мила. Ой, шануйте, поважайте Ріднесеньку мову, І навчайтесь розмовляти Своїм рідним словом. Мова рідна, слово рідне! Хто вас забуває, Той у грудях не серденько, А лиш камінь має (“Рідна мова” С. Воробкевич).

12. І знов сонет... О, скільки голосів Цю давню форму ганили. Доволі, Мовляв, тримати слово на приколі У затиску броньованих рядків. Розкутості думок і почуттів! Класичну одіж геть!.. (“І знов сонет... О, скільки голосів...” В. Колодій).

3.7. Висновки до розділу 3. У цьому розділі ми розробили систему завдань з усіх мовних тем, що передбачені шкільною програмою. Також уклали таблиці необхідних умінь та навичок, які потрібні здобувачам освіти для активної роботи над вправами. Для вчителів подали примітки, у яких зазначені особливості виконання кожного із завдань нашого збірника. Уривки з художніх текстів українських письменників Буковини послуговували нам ілюстративним матеріалом для конкретних мовних явищ. У вправах використали більше, ніж 1200 цитат. Переконані, що сформований збірник вправ допоможе вчителям та учням нашої області краще опрацювати мовні розділи та поєднати таку роботу з дослідженням звичаїв і традицій рідного краю.

ВИСНОВКИ

Отже, у процесі роботи ми опрацювали програму шкільного курсу “Українська мова. 5-11 класи”; визначили обсяг навчального матеріалу, що повинен бути засвоєний учнями; сформували зведену таблицю мовних тем відповідно до шкільної програми; дослідили проблемні аспекти вивчення фонетики, фонології, орфоєпії, графіки, орфографії, лексикології та фразеології, словотвору, морфеміки та морфології, а також синтаксису, пунктуації та стилістики в шкільному курсі “Українська мова”; ознайомилися з навчально-методичною літературою з досліджуваної теми; сформували методичні рекомендації для оптимізації навчально-виховного процесу та розробили комплекс завдань із використанням художнього матеріалу з творів українських письменників Буковини. Окрім того, зробили короткий огляд підручників з української мови, виданих у 2020-2023 роках.

У першому розділі нашої роботи ми з'ясували історію розвитку методики викладання української мови як науки. Під час дослідження проблемних питань мовних розділів визначили основні:

- 1) найбільше помилок учні допускають через те, що не розуміють лексичного значення слова; не можуть чітко визначити морфеми, які входять до складу слова;
- 2) написання знака м'якшення та апострофа викликає труднощі, оскільки здобувачі освіти не до кінця впевнені в меті їх вживання;
- 3) багатьом учням важко добирати синоніми та антоніми до слів, тому що в них малий словниковий запас, який потребує розширення;
- 4) школярі плутають багатозначні слова та омоніми, адже не звертають уваги та внутрішню форму та мотивацію утворення тієї чи тієї назви;
- 5) фразеологізми для здобувачів освіти бувають незрозумілими та складними через те, що вони не знають їх походження та значення;
- 6) учні невпевнено визначають морфеми в словах;

7) що стосується частин мови, то труднощі виникають під час визначення лексико-граматичних категорій всіх частин мови;

8) формування речень різних типів та розстановка розділових знаків в них викликає труднощі, оскільки учні не можуть чітко визначити головні та другорядні члени речення, зокрема групу підмета та групу присудка;

9) вивчення стилів мови та мовлення відбувається досить безсистемно; про деякі стилі мовлення інформації в шкільних підручниках взагалі нема.

У другому розділі нашої роботи ми зробили спробу укладання методичних рекомендацій щодо вивчення мовних розділів у шкільному курсі “Українська мова”. Також подали детальний аналіз вправ та їх орієнтацію на ілюстрацію конкретного мовного явища. Увесь художній матеріал (а це більше, ніж 1200 цитат), уміщений у нашій роботі, спрямували на розвиток цілісної гармонійної особистості, що вдало добирає мовні засоби в процесі комунікації, вільно й невимушено застосовує набуті знання на практиці та цінує рідне слово.

Методичні рекомендації щодо вивчення досліджуваних нами розділів ми побудували на ґрунті концепції Нової української школи та діяльнісного підходу як її основи.

Практична значимість роботи полягає в тому, що розроблений матеріал (збірник вправ) рекомендуємо використовувати в шкільній практиці під час традиційних та нетрадиційних уроків, факультативних занять, організації позашкільної роботи в ЗЗСО (для проведення предметних конкурсів та олімпіад, діяльності гуртка рідної мови, вікторин та ін.), адже підібрані ілюстративні уривки із творів українських письменників Буковини, безперечно, допоможуть учителям Чернівеччини планувати навчання для здобувачів освіти, реалізуюючи міжпредметні зв'язки та мотивуючи до вивчення звичаїв, традицій, історії рідного краю.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розширенні сфери використання наших завдань для інших рівнів освіти, а саме коледжів, інститутів, університетів. Плануємо дослідити програму курсу “Українська мова за професійним спрямуванням” для студентів філологічного та нефілологічного напрямів, визначити основні проблемні теми та укласти збірник вправ на матеріалі художніх текстів українських письменників Буковини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Стилїстика сучасної української мови. *Методичні діалоги*. 2006. № 7. С. 8-15.
2. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Грамота, 2022. 208 с.
3. Авраменко О., Борисюк Т., Почтаренко О. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2021. 192 с.
4. Авраменко О., Гарюнова Ю., Літвінова І. Українська мова : підруч. для 8 кл. з поглибл. вивч. філології закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2021. 256 с.
5. Авраменко О., Тищенко З. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2023. 224 с.
6. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 50-54.
7. Актуальні проблеми українського словотвору/ За редакцією Василя Грещука. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 669 с.
8. Арешенков Ю.О. Стилїстика української мови: Конспект лекцій та плани занять. Кривий Ріг: КрДПУ, 2007. 46 с.
9. Бабич Н. Д. Навчи мене, вчителю, розмовляти. Київ: Товариство “Знання України”, 1992. 48с.
10. Банзерук О. В. Вивчення стилїстики у школі. *Література та культура Полісся*. 2008. Випуск 43.С. 223-228.
11. Баран Я. А., Зимомря М. І. Теоретичні основи фразеології. Ужгород: Наукове видання, 1999. 176 с.
12. Баранник Д. Х. Українська мова на межі століть. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 40-47.
13. Безкоровайна Т. Пограймо з фонетикою. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 5-6.

14. Безпояско О. К. Іншомовні префікси в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1979. №7. С. 28-33.
15. Безсмертна Н. Способи творення іменників. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 7-9.
16. Біляєв О. М. Методика мови як наука. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 20-24
17. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови. Київ: Рад. шк., 1981. 176с.
18. Блик О. П. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія: Посібник для вчителя. Київ: Рад. шк., 1988. 128 с.
19. Бондаренко Н. Норми української літературної мови в курсі старшої школи. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 3. С. 9-13.
20. Бондаренко О. Синоніми. Роль синонімів у нашому мовленні. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 15-16.
21. Бота Г. ДОЛІ з вогню, землі та любові. Частина V. Літературно-художнє видання. Чернівці: Місто, 2022. 192 с.
22. Васильченко В. М. Грамотність українського мовлення-2. П'ятдесят карток-комплексів: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 128 с.
23. Васильченко В. М. Грамотність українського мовлення-2. П'ятдесят карток-комплексів: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 128 с.
24. Васильченко В. М. Українське мовлення. Крок у грамотність: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 240 с.
25. Васильченко В. М. Українське мовлення. Крок у грамотність: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 240 с.
26. Васиян Х. Знайомство з Антонімами. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 17- 19.
27. Ващук В. О. Флективний спосіб творення похідних іменників. *Українська мова і література в школі*. 1973. №10. С. 39-44.

28. Ведмеденко Д. Упровадження інтерактивних методів навчання у вивченні української мови. *Методичні діалоги*. 2006. № 7. С. 25-28.
29. Вихованець І. Р. Таїна слова. К.: Рад. шк., 1990. 284 с.
30. Ворон А., Солопенко В. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: УОВЦ "Оріон", 2022. 265 с.
31. Гапон Л., Грабовська О., Петришина О., Підручняк О. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Тернопіль : Підручники і посібники, 2022. 320 с.
32. Гарбовська Л., Рожок І. Словотвір у запитаннях і відповідях. Житомир, 2017. 20 с.
33. Гирич Н. Односкладні та неповні речення. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 20-21.
34. Глазова О. П. Компетентнісний підхід у навчанні школярів: суть, перспективи, проблеми. *Методичні діалоги*. 2006. № 5. С.6
35. Глазова О. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Видавничий дім "Освіта", 2022. 272 с.
36. Глазова О. Українська мова : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Видавничий дім "Освіта", 2020. 256 с.
37. Голуб Н. До проблеми предметної компетентності з української мови у закладах загальної середньої освіти. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 1. С. 2-6.
38. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ: Видавничий дім "Освіта", 2022. 255 с.
39. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова : підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти К. : Видавничий дім "Освіта", 2023. 256 с.
40. Голубовська І.В. Практична стилістика української мови: Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів нефілологічних спеціальностей (денної та заочної форм навчання). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2010. 124 с.

41. Городенська К. Префікси і префіксоїди в українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 1. С. 36-41.
42. Городенська К. Семантичні функції дериваційних морфем. *Мовознавство*. 1987. № 1. С. 21-29.
43. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. Київ: Рад. шк., 1977. 118
44. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1999. 207 с.
45. Грещук В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології. *Мовознавство*. 1985. №1. С. 21-27.
46. Громко Т. В Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 80. Розділ Х. Методика викладання дисциплін мовознавчого циклу. Методика вивчення діалектної лексики в школі. Кіровоград: Національне видавництво “Острозька академія”, 2002. 304 с.
47. Гуцуляк Х. Проблемні питання української мови та вивчення їх у шкільному курсі “Української мови” на матеріалі творів письменників Буковини. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (16-17 квітня 2019 року). Філологічний факультет*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. С. 73-74
48. Гуцуляк Х. Проблемні питання української стилістики та вивчення їх у шкільному курсі “Українська мова” на матеріалі творів письменників Буковини. *Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 лютого 2023 р., м. Полтава)*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 40-45.
49. Гуцуляк Х. Проблемні питання українського синтаксису та вивчення їх у шкільному курсі “Української мови” на матеріалі творів письменників Буковини. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького*

національного університету (25–27 квітня 2023 року). *Філологічний факультет*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 77-78.

50. Данильчук Д. В. Стилiстичний синтаксис: збiрник вправ: практикум. Київ: Інститут журналістики, 2021. 172 с.

51. Девдера М. В. До антропоцентричної лінгводидактики. *Дивослово*. 1997. №7. С. 62-64

52. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). Освіта. 1993. 8 грудня.

53. Державний стандарт базової і повної освіти. *Дивослово*. 2004. № 3. С. 76-81.

54. Донченко Т. Вивчаємо тему “Стилiстика і стилі мовлення” в 5 класі. *Дивослово*. 2008. № 7. С. 2-4.

55. Донченко Т. Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу у 5-9 класах: Посібник. Київ: Форум, 2002. 175 с.

56. Донченко Т. Формування у п'ятикласників поняття про текст. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 4. С. 11-16.

57. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 386 с.

58. Жовтобрюх В. Ф., Паращич В. В., Говердовська І. Б. Українська мова. 9 клас: Матеріали для тематичного оцінювання навчальних досягнень учнів. Харків: Ранок, 2003. 208 с.

59. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. *Мовознавство*. 1973. №1. С. 6-12

60. Забіяка В. А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування: практичний посібник/ В. А. Забіяка, І. М. Забіяка. Київ: ВЦ “Академія”, 2015. 304 с.

61. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти Київ: Генеза, 2022. 240 с.

62. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти Київ: Генеза, 2023. 272 с.
63. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 8 класу закладів загальної середньої освіти Київ: Генеза, 2021. 224 с.
64. Заболотний О., Заболотний В. Українська мова: підруч. для 9 класу закладів загальної середньої освіти Київ: Генеза, 2022. 276 с.
65. Зеленова Л., Кравченко Т. Розвиток критичного мислення здобувачів освіти — вимога часу. *Українська мова і література*. 2019. № 1. С. 17-22.
66. Іваночко К. Становлення суфіксальної акцентуації дієслів першого структурного класу в південно-західних говорах української мови. *Мовознавство*. 2018. № 5. С. 43-59.
67. Івасюк М. Г. Елегії для сина. Ужгород: Карпати, 1991. 92 с.
68. Івасюк М. Г. Монолог перед обличчям сина. Чернівці: Золоті литаври, 2000 рік. 205 с.
69. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії. Київ: Ленвіт, 2000. 207 с.
70. Кващук А. Для допитливих про складнопідрядні речення. *Дивослово*. 2002. № 12. С. 28-30.
71. Клопот Є. Країна звертань. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 21-22.
72. Кобилянська О. Зібрання творів у 10 томах. Том 1. Новели, оповідання, поезії в прозі 1885-1900 рр. Чернівці: Букрек, 2013. 476 с.
73. Ковальчук Н. Функціонально-комунікативний підхід до вивчення пунктуації. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Випуск 19. 2009. С. 319–324.
74. Ковтун І. До усвідомлення суті морфемного знака. *Українська мова і література*. 2009. № 10. С. 90-95.
75. Кожуховська Л. П. Про роботу над фразеологією в 5-7-х класах. *Українська мова і література в школі*. 1998. № I. С.23–26.
76. Колодій В. Сонети. Київ: Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2017. 121 с.

77. Концепція мовної освіти 12-річної школи. *Дивослово*. 2002. № 8. С.58-62.
78. Кордун П. Збірник вправ із стилістики. Київ: Радянська школа, 1987. 160 с.
79. Коротич К. В. Українська мова. 60 занять, які допоможуть систематизувати матеріал 8-го класу й успішно навчатися в 9-му класі. Харків: Ранок, 2012. 128 с.
80. Коротич К. В. Українська мова. 8 клас. Зошит для успішного набуття орфографічних та пунктуаційних навичок (для шкіл з українською мовою навчання). Харків: Ранок, 2013. 96 с.
81. Косик М. Синтаксис і пунктуація. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 22-24.
82. Кузь Г., Руснак Н., Скаб М., Томусяк Л. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецької області: матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецької області. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2017. 352 с.
83. Куликова Т. Відокремлені члени речення. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 25-27.
84. Кучеренко І. Технологія проблемного навчання української мови: сутність та лінгводидактичний потенціал. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 3. С. 14-21.
85. Кучерук О. Дидактичні технології: стратегія лінгвокультурологічного розвитку школярів. *Дивослово*. 2008. № 5. С. 2-8.
86. Левчук І. Практична стилістика. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2011. 56 с.
87. Літвінова І. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2022. 278 с.
88. Літвінова І. Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Ранок, 2023. 288 с.

89. Макаренко В. Уроки української мови та літератури: традиції і новаторство. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 11-12. С. 12-23.
90. Маклуха Л. Система розділових знаків. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 31-32.
91. Марченко Л. М. Робота з лексичними синонімами на уроках української мови. Київ: Рад. шк., 1981. 276 с.
92. Масальський В. І. Розвиток методики викладання української мови в школах УРСР. *Українська мова і література в школі*. 1957. №5. С. 40-50.
93. Матвіяс І. Г. Діалектна основа вокалізму в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2004. №4. С.15-24
94. Матвіяс І. Г. Діалектна основа консонантизму в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2005. №2. С.33-40
95. Матвіяс І. Г. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2007. №2. С.23-27
96. Мацько Л., Груба Т., Семеног О, Симоненкова Т. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: МОН України, 2017. 84 с.
97. Мельничайко В. Ознайомлення учнів з граматичними синонімами під час вивчення дієслова. *Мовознавство*. 1985. № 3. С. 46-50.
98. Мельничук О. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство*. 1981. №2. С. 22-34.
99. Методика викладання української мови: Навчальний посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та ін. Київ: Вища школа, 1992. 396 с.
100. Мовчан Р. У підручник потрібно вкладати душу. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 3. С. 60-63.
101. Муқан Г. М., Передрій Г. Р. Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення. *Українська мова і література в школі*. 1980. №9. С. 42–46.

102. Ніколенко О. Словосполучення і речення. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 37-39.
103. Олійник І. С., Іваненко В. К., Рожило Л. П., Скорик О. С. Методика викладання української мови в середній школі. Київ: Вища школа, 1979. 311 с.
104. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Київ: Рад. шк., 1991. 400 с.
105. Омельчук С. І мова, і мовлення, і мислення! (Лінгвістичні засади формування мовленнєво комунікативних умінь учнів основної школи). *Українська мова і література в школі*. 2007. № 6. С. 72-82.
106. Онатій А., Ткачук Т. Українська мова: підручник для 5 кл. закладів загальн. середн. Освіти. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2022. 288 с.
107. Онатій А., Ткачук Т. Українська мова: підручник для 6 кл. закладів загальн. середн. Освіти. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2023. 288 с.
108. Палінська О. “Українськість” vs “суржик”: українська культура у сприйнятті носіїв українсько-російського змішаного мовлення. *Мовознавство*. 2018. №1. С. 36-49.
109. Панчук Г., Близнюк Б., Приведа О. Українська мова: підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти. Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. 304 с.
110. Пархоменко Л. Однорідні члени речення. Кома між однорідними членами речення. *Все для вчителя*. 2006. №22. С. 40-41.
111. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.
112. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика: Пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. Київ: Вежа, 1994. 240 с.
113. Пентилюк М. І. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2000. 284 с.

114. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. №3 С. 8-10.
115. Пентилюк М. І. Словник - довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.
116. Письменники Буковини другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття: Хрестоматія. Частина 1 / Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. Чернівці: Прут, 2001. 800 с.
117. Письменники Буковини другої половини ХХ століття: Хрестоматія. Частина 2 / Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. Чернівці: Прут, 1998. 439 с.
118. Плющ М. Я. *Граматика української мови: У 2 ч. Ч. І. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*: Підручник. К.: Вища шк., 2005. 286 с.
119. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі. К.: Рад. шк., 1985. 128 с.
120. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. 248с.
121. Попова Л. Принципи формування текстотворчих умінь учнів старшої школи. *Українська мова і література в школі*. 2018. № 3. С. 22-25.
122. Попович А., Марчук Л. Стилїстика української мови: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
123. Самійленко С. З історичних коментарів до української мови. Словотвір іменників. *Українська мова і література в школі*. 1958. №2. С. 9-17.
124. Семеног О., Дятленко Т., Білясник М., Волницька В. В. Українська мова: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2022. 336 с.

125. Семеног О., Калинич О., Дятленко Т., Білясник М., Волницька В. Українська мова: підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 304 с.
126. Сергєєва Н. І. Вироблення орфоепічних і акцентуаційних навичок у майбутніх учителів. *Дивослово*. 2008. № 7. С. 22-24.
127. Симоненкова Л. Н. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів. Київ: Рад. шк., 1981. 133 с.
128. Симоненкова Л., Остаф Я. Числівник. *Дивослово*. 2002. № 7. С.37-39.
129. Сікорська З. Морфемний аналіз слова. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 8. С.44-48.
130. Скуратівський Л. В. До лінгводидактики, зорієнтованої на формування духовної мовної особистості. *Дивослово*. 1997. № 9. С.52-57
131. *Словник буковинських говірок* / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
132. Стельмахович М. Г. Етнопедагогічні основи методики української мови. *Дивослово*. 1993. №5-6. С. 19-23
133. Стишов О. Сучасне українське словотворення: основні тенденції розвитку. *Мовознавчий вісник*. Вип. 8, 2009. С. 135-145
134. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1987. №7. С.52
135. *Сучасна українська мова : довідник* / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю.В. Лисенко; за ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
136. Тарасюк Г. Т. Ковчег для метеликів. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. 500 с.
137. Тарасюк Г. Т. Осінній благовіст. Київ: Барми, 2019. 112 с.
138. Тарасюк Г. Т. Сестра моєї самотності. Бровари: Відродження, 2009. 322 с.
139. Терещенко В. М. Українська мова та література. Навчально-практичний довідник. Харків: Торсінг плюс, 2012. 384 с.

140. Тесленко О. В. Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах середньої школи. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 2. С. 22-24.
141. Тесленко О. В. Міжпредметні зв'язки як дидактична умова підвищення рівня знань учнів з фразеології. *Дивослово*. 2000. № 1. С. 37-39.
142. Тесленко О. В. Робота над засвоєнням фразеологізмів української мови на міжпредметній основі. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 23-24.
143. Тоцька Н. Г. Дидактичний матеріал з фонетики: Посібник для вчителя. Київ: Рад. шк., 1991. 144 с.
144. Ужченко В. Д. Вивчення фразеології в середній школі: Посібник для вчителя. Київ: Рад. шк., 1990. 175 с.
145. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 167 с.
146. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О.(співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
147. Федоренко В., Коваленко Л. Методичні рекомендації щодо використання тестових технологій у процесі вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 2007. № 2. С. 22-27.
148. Харахоніна Т. О. Зошит-практикум. Українська мова: 8 клас. Донецьк: БАО, 2006. 208 с.
149. Хом'як І. М. Вивчення лексики у поєднанні з орфографією. *Дивослово*. 2002. №6. С.20-24.
150. Хом'як І. М. Навчання орфографії в сучасних умовах. *Українська мова і література у школі*. 1999. № 3. С.12-15
151. Хом'як І. М. Теоретичні основи правописних норм української мови. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*. Випуск 11, 2009. С.409-415

152. Хрустик Н. Активні процеси словотворення в сучасній українській мові: складні слова. *Слов'янський вісник*. 2016. Вип. 20. С.123-135.
153. Хрустик Н. Сучасні тенденції розвитку українського словотворення. *Записки з українського мовознавства*. 2016. Вип. 23. С. 19-95.
154. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови у середній школі. Київ: Рад. шк., 1962. 372 с.
155. Чак Є. Д. Барви нашого слова. Київ: Рад. шк., 1989. 176с.
156. Шведова М. Становлення присвійного займенника третьої особи множини в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2018. №4. С. 40-54.
157. Щупко С. Суть компетентнісної методики навчання синтаксису складного речення в основній школі. *Освітні обрії*. № 2. 2020. С. 71-74.
158. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.
159. Юшук І.П. Ю 98 Українська мова: підручник для 5 кл. закладів загальн. серед. освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2022. 352 с.
160. Яворська С. Вивчення розділу “Будова слова. Орфографія” у 5 класі. *Українська мова і література в школі*. 1999. №4. С. 11-16.
161. Яворська С. Т. Перші теоретичні праці з методики навчання мови. *Дивослово*. 2002. № 12. С. 46–49.
162. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки в середній школі. Книга 2 (30 - 90-і роки ХХ ст.). Слов'янськ, 2004. 186 с.

ДОДАТОК А

ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ МОВНИХ ТЕМ

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ		
№	Тема уроку	Клас
1	Звуки мови й звуки мовлення. Голосні й приголосні звуки.	5
2	Приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі; вимова звуків, що позначаються буквами г, ґ .	5
3	Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт (абетка, азбука). Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв я, ю, є, ї та щ . Фонетична транскрипція (<i>повторення</i>).	5
4	Склад. Основні правила переносу. Наголос. Орфоепічний словник і словник наголосів. Орфоепічна помилка (<i>практично</i>).	5
5	Вимова наголошених і ненаголошених голосних. Ненаголошені голосні [е], [и], [о] у коренях слів. Вимова префіксів пре-, при-, при- . Орфограма. Орфографічний словник. Орфографічна помилка, її умовне позначення.	5
6	Ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом.	5
7	Позначення на письмі ненаголошених голосних [е], [и], [о] перед складом з наголошеним [у] в коренях слів.	5
8	Вимова приголосних звуків. Уподібнення приголосних звуків. Вимова префіксів з- (зі, с-), роз-, без- .	5
9	Спрощення у групах приголосних.	5

10	Найпоширеніші випадки чергування голосних звуків. Чергування [о] - [а], [е] - і], [е] -[и], [о], [е] з [і], [е] - [о] після [ж], [ч], [ш], [и] ,[і] після [ж], [ч], [ш], [шч].	5
11	Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків [г], [к], [х] - [ж], [ч], [ш] - [з], [ц], [с].	5
12	Основні випадки чергування у - в, і - й, з - із-зі.	5
13	Позначення м'якості приголосних на письмі буквами ь, і є, ю, я. Правила вживання м'якого знака (<i>повторення і поглиблення</i>).	5
14	Правила вживання апострофа. Правильна вимова та написання слів з апострофом.	5
15	Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків.	5
16	Написання слів іншомовного походження: букви и, і; правопис м'якого знака й апострофа; подвоєння букв у загальних і власних назвах.	5
17	Місце фонетики та орфоепії в системі мови. Короткі відомості з історії української фонетики.	10 (філологічний напрям)
18	Основні фонетичні одиниці української мови. Звук мовлення і фонема. Особливості реалізації фонему в мовленні. Інваріант, позиційний варіант фонему.	10 (філологічний напрям)
19	Позиційні та історичні чергування	10 (філологічний

	приголосних звуків.	напрям)
20	Чергування [о] та [є] з [і]. Чергування [о] , [є] з нулем звука. Чергування [о] з [є] після ж, ч, ш та [й].	10 (філологічний напрям)
21	Асимілятивні, дисимілятивні процеси, подовження, спрощення у групах приголосних. Відбиття цих явищ на письмі. Приставні приголосні. Метатеза.	10 (філологічний напрям)
22	Стилістичні засоби фонетики. Милозвучність. Правильна артикуляція і дикція. Експресивні можливості звуків. Звукопис. Використання орфоепічного словника.	10 (філологічний напрям)
23	Основні норми сучасної літературної вимови. Повноголосся як одна з основних характеристик української вимови. Вимова слів з апострофом.	10 (філологічний напрям)
24	Соціолінгвістичні фактори, що впливають на вимову людини. Основні джерела нормативного мовлення. Причини відхилення від орфографічних норм. Місце сім'ї в мовному вихованні. Територіальні варіанти літературної вимови. Вимова деяких граматичних форм імен та по батькові.	10 (філологічний напрям)
25	Інтонаційні особливості українського мовлення. Наголос, його види. Тенденції українського мовлення на сучасному етапі. Орфоепічна норма. Мовні огріхи і шляхи їх усунення.	10 (філологічний напрям)
26	З історії становлення і розвитку української	10 (філологічний

	графіки й орфографії. Основні принципи української орфографії. Характеристика написань за цими принципами.	напрям)
27	Позначення м'якості приголосних на письмі; сполучення йо, ьо . Складні випадки правопису м'якого знака й апострофа.	10 (філологічний напрям)
28	Вживання великої букви. Лапки у власних назвах.	10 (філологічний напрям)
29	Написання складних та складноскорочених слів. Написання чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищ.	10 (філологічний напрям)
30	Складоподіл і правила переносу слів. Графічне скорочення. Правопис географічних назв та іншомовних слів. Історичний коментар.	10 (філологічний напрям)
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ		
31	Лексичне значення слова. Однозначні й багатозначні слова. Тлумачний словник.	5
32	Використання багатозначних слів у прямому й переносному значеннях. Лексична помилка. Використання слів відповідно до їх значення.	5
33	Загальновживані (нейтральні) й стилістично забарвлені слова.	5+10 (академічний рівень)
34	Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми. Ознайомлення зі словниками антонімів, синонімів, паронімів.	5
35	Доцільність використання слів з переносним значенням, стилістично забарвлених слів,	5

	лексичних повторів і синонімів як засобу зв'язку речень у тексті, а також синонімів для уникнення невиправданих повторів слів. Засвоєння складних випадків слововживання. Словник іншомовних слів.	
36	Групи слів за їх походженням: власне українські й запозичені слова. Тлумачний словник української мови. Словник іншомовних слів.	6
37	Активна й пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми та історизми). Неологізми.	6+10 (академічний рівень)
38	Пароніми.	6
39	Діалектні, просторічні слова.	6+10 (академічний рівень)
40	Професійні слова й терміни. Офіційно-ділова лексика.	6+10 (академічний рівень)
41	Фразеологізми. Поняття про фразеологізм, його лексичне значення. Фразеологізми в ролі членів речення. Ознайомлення із фразеологічним словником.	6
42	Джерела українських фразеологізмів. Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми як різновиди фразеологізмів.	6
43	Основні групи фразеологізмів. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів.	10 (академічний рівень)

44	Слово і його лексичне значення. Лексичні норми — використання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у реченні й словосполученні.	10 (академічний рівень)
45	Форми існування мови (загальнонародна, літературна, просторіччя, діалект, професійні різновиди, жаргон, аргі).	10 (філологічний рівень)
46	Поняття про літературну мову та її діалекти. Діалекти як історична база літературних мов. Територіальні й соціальні діалекти. Мова міста. Міський сленг. Мова села.	10 (філологічний рівень)
47	Слово як основна одиниця мови. Ознаки слова. Лексичне значення, типи лексичних значень, походження і розвиток. Слово і поняття.	10 (філологічний рівень)
48	Семасіологія як учення про значення слів і висловів. Оцінні властивості слів. Стилiстично забарвлені лексичні засоби мови. Поняття про конотацію. Оцінна та експресивна лексика.	10 (філологічний рівень)
49	Багатозначні й однозначні слова. Пряме і переносне значення. Омоніми, їх види. Поняття про пароніми.	10 (філологічний рівень)
50	Відображення метафор у тлумачних словниках і текстах. Стилiстичні функції паронімів. Словники омонімів, паронімів.	10 (філологічний рівень)
51	Синоніми та їх види. Синонімічний ряд. Антоніми та їх види.	10 (філологічний рівень)
52	Стилiстичне забарвлення синонімів.	10 (філологічний рівень)

	Стилістичні фігури (антитеза, оксиморон). Словники синонімів, антонімів.	рівень)
53	Мовна надмірність (багатослів'я, плеоназм, тавтологія) і недостатність. Словник символів.	10 (філологічний рівень)
54	Власне українська лексика. Успадковані слова. Українізми в інших мовах. Запозичена лексика як джерело збагачення лексичного складу мови. Латинські та грецькі елементи. Причини і джерела запозичень.	10 (філологічний рівень)
55	Слова іншомовного походження та інтернаціоналізми. Нові іншомовні запозичення. Словник іншомовних слів. Правильне і доцільне використання власне українських та запозичених слів. Кальки. Варваризми. Старослов'янська мова, її ознаки, роль у розвитку української мови.	10 (філологічний рівень)
56	Загальновживані слова. Лінгвокультуреми. Багатство діалектної лексики. Топоніміка, ономастика. Етимологія. Стилістика і культура мовлення. Стилістичне використання діалектизмів, етнографізмів. Робота з діалектним словником.	10 (філологічний рівень)
57	Розмовна, просторічна, емоційно забарвлена лексика. Молодіжний сленг. Екзотизми. Пуризми.	10 (філологічний рівень)
58	Стилістичне використання просторічної лексики, жаргонізмів та ін.. у художньому та публіцистичному стилях.	10 (філологічний рівень)

59	Специфічно професійна лексика. Терміни. Наукова лексика. Філологічні, лінгвістичні, літературознавчі терміни. Канцеляризми. Штампи. Терміни в науковому стилі. Стилiстичне використання канцеляризмiв, штампiв. Причини порушень лексичних норм. Явище мовної iнтерференції (русизми, полонiзми). Словник лiнгвістичних термiнiв.	10 (філологічний рівень)
60	Застарілі слова та їх різновиди. Архаїзми, історизми. Можливість відтворення духовної культури за архаїчною лексикою. Стилiстична роль архаїчної лексики. Реактивація (вiдновлення) пасивної лексики, повторна активація.	10 (філологічний рівень)
61	Неологізми. Причини і шляхи виникнення нових слів. Загальномовні та авторські неологізми. Стилiстичні функції неологізмiв. Нові слова в словниках.	10 (філологічний рівень)
62	Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмiв. Джерела. Національна специфіка.	10 (філологічний рівень)
63	Актуальні проблеми української фразеології на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки. Національно-мовний колорит фразеології.	10 (філологічний рівень)
64	Прислів'я і приказки, крилаті вислови. Стійкі народні порівняння. Побажання, приповідки, каламбури, їх оцінний зміст. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмiв.	10 (філологічний рівень)

65	Фразеологія власне українська, з античної міфології. Фразеологічні запозичення з інших мов.	10 (філологічний рівень)
66	Фразеологія різностильова. Фразеологізми з професійної мови, мовні кліше, штампи, складні найменування. Крилаті вислови.	10 (філологічний рівень)
67	Уживання фразеології в різних стилях. Стилiстичні засоби фразеологічних одиниць у творах видатних письменників. Фразеологічні словники і довідники.	10 (філологічний рівень)
МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР		
68	Основа слова (корінь, суфікс, префікс) і закінчення — значущі частини слова	5
69	Спільнокореневі слова й форми слова.	5
70	Незмінні й змінні слова.	5
71	Основні способи словотворення: префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, складання основ, аббревіатури, перехід слів однієї частини мови в іншу. Словотвірний ланцюжок. Словотвірний розбір слова.	6
72	Зміни приголосних при творенні слів: іменників із суфіксом —ин(а) від прикметників на —ський, —цький; буквосполучення —чн-(-шн-).	6
73	Зміни приголосних при творенні відносних прикметників із суфіксами —ськ-, -цьк-, -зьк- та іменників із суфіксами -ств(о), -зтв(о), -цтв(о).	6

74	Складні слова. Сполучні о, е у складних словах. Правопис складних слів разом і через дефіс, написання слів з пів-.	6
75	Творення складноскорочених слів, правильне вживання складних і складноскорочених слів у власному мовленні (узгодження з прикметниками та дієсловами).	6
76	Морфологічна будова слова. Основні орфограми в коренях, префіксах і суфіксах. Стилiстичні особливості значущих частин слова. Творення слів. Стилiстичні засоби словотвору. Аббревіатури в науковому стилі.	10
77	Стилiстична синоніміка морфем.	10
78	Морфемна і словотвірна структура слова. Мотивоване і мотивуюче слово. Основа похідна і непохідна. Твірна основа. Словотвірний тип і словотвірне значення.	10
79	Морфемний словник. Основні способи словотвору в сучасній українській мові: морфологічні і неморфологічні. Історичні зміни в морфемному складі слова. Сучасні тенденції у словотворі.	10
80	Етимологія як учення про походження слів. Етимологічний словник.	10
81	Словотвір іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту. Творення присвійних прикметників та прикметникових форм від географічних назв. Переклад російських лексем на позначення осіб за	10, 11

	професією українською мовою.	
82	Основні способи творення дієслів, прислівників. Складні, складноскорочені слова, способи їх творення та написання.	10, 11
83	Особливості вживання осново- і словоскладання, аббревіатур, їх правильна вимова. Усунення помилок, пов'язаних із порушенням норм українського словотвору.	10, 11
МОРФОЛОГІЯ		
84	Іменник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Іменники загальні й власні, конкретні й абстрактні. Збірні іменники. Велика буква і лапки у власних назвах.	6, 10
85	Рід іменників. Іменники спільного роду. Число іменників. Іменники, що мають форми тільки однини або тільки множини.	6, 10
86	Відмінки іменників. Кличний відмінок. Особливості написання іменників у кличному відмінку.	6, 10
87	Відмінки іменників. Кличний відмінок. Відмінювання іменників. Поділ іменників на відміни й групи. Відмінювання іменників I відміни.	6, 10
88	Відмінювання іменників II відміни. Особливості відмінювання іменників чоловічого роду в родовому відмінку. Букви —а(-я), -у(-ю) в закінченнях іменників чоловічого роду другої відміни.	6, 10

89	Відмінювання іменників III-IV відмін.	6, 10
90	Незмінювані іменники. Рід незмінюваних іменників. Відмінювання іменників, що мають форму лише множини.	6, 10
91	Написання й відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ, імен по батькові.	6, 10
92	Не з іменниками.	6, 10
93	Букви е, и, і в суфіксах —ечок, -ечк, -ичок, -ичк, -інн(я), -енн(я), -н(я), -инн(я), -ив(о), -ев(о).	6, 10
94	Правопис складних іменників.	6, 10
95	Прикметник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	6, 10
96	Групи прикметників за значенням: якісні, відносні, присвійні. Перехід прикметників з однієї групи в іншу.	6, 10
97	Ступені порівняння якісних прикметників, їх творення.	6, 10
98	Відмінювання прикметників. Прикметники твердої і м'якої груп.	6, 10
99	Перехід прикметників в іменники. Творення прикметників.	6, 10
100	Написання прикметників із суфіксами —еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -ськ-, -цьк-, -зьк-.	6, 10
101	Букви е, о, и в прикметникових суфіксах —ев(-єв-), -ов- (-йов-, -ьов-), -ин-, -ін-, -ичн-.	6, 10
102	Написання не з прикметниками.	6, 10
103	Написання —н- і —нн- у прикметниках.	6, 10, 11

104	Написання складних прикметників разом і через дефіс.	6, 10
105	Написання прізвищ прикметникової форми.	6, 10
106	Числівник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	6, 10
107	Числівники кількісні і порядкові.	6, 10
108	Числівники прості, складні й складені. Роздільне написання складених числівників. Написання разом порядкових числівників з — тисячний.	6, 10
109	Відмінювання кількісних числівників. Буква ь у кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках.	6, 10
110	Відмінювання порядкових числівників. Правильне вживання числівників на позначення дат і часу.	6, 10
111	Узгодження числівників з іменниками.	6, 10
112	Використання числівників у текстах різних стилів мовлення.	6, 10
113	Займенник: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Написання займенників із прийменниками окремо.	6, 10, 11
114	Розряди займенників за значенням.	6, 10
115	Відмінювання займенників усіх розрядів. Приставний <u>н</u> у формах особових займенників.	6, 10
116	Зворотний займенник. Відмінювання.	6, 10
117	Присвійні та вказівні займенники, їх відмінювання. Приставний <u>н</u> у формах	6, 10

	вказівних займенників.	
118	Питальні, відносні, заперечні займенники. Їх відмінювання.	6, 10
119	Написання разом і через дефіс неозначених займенників.	6, 10
120	Правопис заперечних займенників.	6, 10
121	Уживання займенників для зв'язку речень у тексті.	6, 10
122	Дієслово: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	7, 10
123	Форми дієслова: неозначена форма, особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на —но, -то.	7, 10
124	Неозначена форма та особові форми.	7, 10
125	Доконаний і недоконаний види дієслова.	7, 10
126	Часи дієслів. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі.	7, 10
127	Теперішній час. Майбутній час. Правопис — ться, -шся в кінці дієслів.	7, 10
128	Дієслова I і II дієвідмін. Дієвідмінювання дієслів. Букви є, и в особових закінченнях дієслів I і II дієвідмін.	7, 10
129	Способи дієслів.	7, 10
130	Творення дієслів умовного та наказового способів. Знак м'якшення у дієсловах наказового способу.	7, 10
131	Безособові дієслова.	7, 10
132	Способи творення дієслів. Не з дієсловами.	7, 10

133	Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	7, 10
134	Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки в реченнях з дієприкметниковими зворотами.	7, 10, 11
135	Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часу. Обмеження уживання форм активних дієприкметників теперішнього часу в сучасній українській мові, способи їх заміни.	7, 10
136	Відмінювання дієприкметників, правопис відмінкових закінчень.	7, 10
137	Написання —н- у дієприкметниках та —нн- у прикметниках дієприкметникового походження.	7, 10, 11
138	Не з дієприкметниками.	7, 10
139	Безособові дієслівні форми на —но, -то. Уживання їх у мовленні.	7, 10
140	Дієприслівник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.	7, 10, 11
141	Дієприслівниковий зворот. Коми при дієприслівниковому звороті й одиничному дієприслівнику.	7, 10, 11
142	Вид і час дієприслівників. Дієприслівники недоконаного і доконаного видів, творення їх. Не з дієприслівниками.	7, 10
143	Прислівник: значення, морфологічні ознаки,	7, 10

	синтаксична роль.	
144	Розряди прислівників.	7, 10
145	Ступені порівняння прислівників.	7, 10
146	Творення і правопис прислівників. Букви —н- та —нн- у прислівниках.	7, 10, 11
147	Не і ні в прислівниках.	7, 10
148	И та і в кінці прислівників.	7, 10
149	Правопис прислівників на -о, -е, утворених від прикметників та дієприкметників.	7, 10
150	Написання прислівникових словосполучень.	7, 10
151	Написання прислівників окремо, разом і через дефіс.	7, 10
152	Написання прислівникових словосполучень типу: раз у раз, з дня на день.	7, 10
153	Прийменник як службова частина мови і засіб зв'язку слів у словосполученні й реченні. Синонімічні й антонімічні прийменники. Прийменниково-іменникові конструкції в ролі членів речення. Непохідні й похідні прийменники.	7, 10
154	Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника. Особливості вживання деяких прийменників з іменниками, числівниками, займенниками. Прийменники як засіб милозвучності мови.	7, 10
155	Види прийменників за будовою. Написання похідних прийменників разом, окремо, через дефіс.	7, 10
156	Сполучник як службова частина мови. Види	7, 10

	сполучників за будовою, походженням. Використання їх у простому і складному реченнях: сполучники сурядності й підрядності. Синонімічні й антонімічні сполучники.	
157	Правопис сполучників. Написання сполучників разом та окремо. Розрізнення сполучників і однозвучних слів.	7, 10
158	Частка як службова частина мови. Частки формотворчі та словотворчі. Частки, що надають слову або реченню додаткових відтінків.	7, 10
159	Написання часток —бо, -но, -то, -от, -таки.	7, 10
160	Правопис часток не і ні з різними частинами мови.	7, 10
161	Вигук як особлива частина мови. Групи вигуків за значенням. Дефіс у вигуках. Кома і знак оклику при вигуках.	7, 10
162	Граматичні категорії, значення і форми. Основні способи вираження граматичних значень. Основні поняття морфології. Словозміна. Парадигма. Словоформа.	10, 11
163	Морфологічні засоби виразності мови. Морфологічні норми. Повнозначні та службові частини мови. Вигуки і модальні слова. Взаємоперехід частин мови. З історії вивчення частин мови. Складні випадки правопису різних частин мови.	10

СИНТАКСИС ТА ПУНКТУАЦІЯ. СТИЛІСТИКА		
164	Текст. Змістова й композиційна єдність, зв'язність тексту. Тема, основна думка тексту, мікротема, тематичне речення. Простий план тексту. Будова тексту (зачин, основна частина, кінцівка). Ключові слова в текст.	5
165	Текст. Поділ тексту на речення. Слово як компонент речення. Лексичне значення слова. Слово як частина мови. Граматичні форми слів різних частин мови (практично).	5
166	Типи мовлення: розповідь, опис, роздум.	5
167	Особливості будови опису предмета. Усний вибірковий переказ художнього тексту, що містить опис предмета.	5
168	Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова й речення. Головне й залежне слово в словосполученні.	5, 6, 8
169	Граматична помилка в словосполученнях.	5
170	Речення, його граматична основа (підмет і присудок). Речення з одним головним членом (загальне ознайомлення).	5, 6
171	Види речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні. Види речень за емоційним забарвленням: окличні і неокличні (повторення). Пунктуаційна помилка.	5
172	Другорядні члени речення. Додаток як другорядний член речення	5
173	Означення як другорядний член речення.	5

174	Обставина як другорядний член речення.	5
175	Синтаксичний розбір простого речення.	5
176	Речення з однорідними членами (без сполучників і з найбільш уживаними сполучниками). Кома між однорідними членами речення.	5
177	Узагальнювальне слово в реченні з однорідними членами. Двокрапка перед однорідними членами речення після узагальнювального слова. Тире перед узагальнювальним словом.	5
178	Звертання. Поширені і непоширені звертання. Розділові знаки для виділення звертань.	5, 6
179	Найбільш уживані вставні слова та сполучення слів (практично). Виділення вставних слів на письмі комами.	5
180	РМ. Лист до рідної людини з використанням звертань і вставних слів.	5
181	Складні речення з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком.	5, 6
182	Кома між частинами складного речення.	5, 6
183	Пряма мова. Розділові знаки для оформлення прямої мови.	5, 6
184	Діалог. Розділові знаки для оформлення діалогу.	5, 6
185	Відомості про мовлення. Повторення й поглиблення вивченого про текст, його структурні особливості, мовні засоби зв'язку речень у тексті. Мікротема тексту.	7

186	Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях.	7
187	РМ. Повторення вивченого про стилі мовлення. Поняття про публіцистичний стиль.	7
188	РМ. Написання есея (орієнтовні теми: “Гармонія людини і природи як велика духовна цінність”, “Земле барвінкова, дай мені здоров’я!”) в публіцистичному стилі.	7
189	РМ. Особливості побудови опису зовнішності людини. Усний докладний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами зовнішності людини (за складним планом)	7
190	РМ. Ділові папери. Складання звіту про виконану роботу (оформлення в школі зимового саду; створення класного блога і т. ін.) в офіційно-діловому стилі з використанням безособових дієслівних форм на -но, -то. 36 Контрольний	7
191	Головні і другорядні члени речення. Підмет і присудок. Способи вираження підмета. Складання тексту листа-запрошення на відкриття шкільного краєзнавчого музею (меморіальної дошки, пам’ятника історичній особі) з уживанням речень із простими та складними підметам	8, 9
192	Способи вираження присудка. Простий і складений присудок (іменний і дієслівний).	8

	Узгодження головних членів речення. Тире між підметом і присудком.	
193	РМ. Повідомлення на тему про мову (наприклад: дієслівний та іменний складений присудки), що вимагає зіставлення й узагальнення матеріалу в науковому стилі.	8
194	Речення поширені і непоширені (повторення). Порядок слів у реченні. Логічний наголос	8
195	РМ. Вибірковий усний переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в художньому стилі	8
196	Означення, додаток і обставини як другорядні члени речення (повторення). Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс; прикладки, що беруться в лапки.	8
197	РМ. Контрольний докладний письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі (за простим або складним планом) з використанням прикладок.	8
198	Види обставин (за значенням), способи вираження їх. Порівняльний зворот. Виділення порівняльних зворотів комами.	8
199	Односкладні прості речення з головним членом у формі присудка. Односкладне речення як частина складного речення.	8
200	Означено-особові та узагальнено-особові	8

	речення. Добір для постерів-мотиваторів актуальних девізів (цитат), виражених означено-особовими реченнями.	
201	Неозначено-особові та безособові речення.	8
202	Односкладні прості речення з головним членом у формі підмета (називні).	8, 9
203	Повні й неповні речення. Тире в неповних реченнях.	8
204	Однорідні члени речення (зі сполучниковим, безсполучниковим, змішаним зв'язком). Смыслові відношення між однорідними членами речення (єднальні, протиставні, розділові).	8
205	РМ. Конспект прочитаного науково-навчального тексту; тематичні виписки	8
206	Кома між однорідними членами речення.	8
207	Поширені і непоширені однорідні члени речення. Речення з кількома рядами однорідних членів. Складання тексту для розміщення на шкільному вебсайті про корисні для школярів лінгвістичні онлайн-словники (з використанням речень, ускладнених однорідними членами)	8
208	Однорідні й неоднорідні означення.	8
209	Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами (повторення й поглиблення). Двокрапка й тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами.	8

210	Звертання непоширені й поширені. Риторичне звертання. Розділові знаки при звертанні.	8
211	Вставні слова (словосполучення, речення). Групи вставних слів і словосполучень за значенням.	8
212	Розділові знаки при вставних словах (словосполученнях, реченнях).	8
213	Урок мовленнєвого розвитку. Складання та розігрування діалогу-розпитування або домовляння (телефонної розмови) з використанням вставних слів (словосполучень, речень)	8
214	Розділові знаки при звертанні і вставних словах.	8, 9
215	Поняття про відокремлення. Відокремлені другорядні члени речення. Розділові знаки при відокремлених членах речення.	8
216	Урок мовленнєвого розвитку. Інтерв'ю в публіцистичному стилі.	8
217	Відокремлені означення.	8
218	Відокремлені прикладки.	8
219	Відокремлені додатки.	8
220	Відокремлені обставини. Складання допису дискусійного характеру до блога “Чи переможе книжку комп'ютер, а бібліотеку — інтернет?” з використанням відокремлених обставин	8
221	Відокремлені уточнювальні члени речення.	8
222	Складне речення й ознаки його. Складні	9

	речення без сполучників, із сурядним і підрядним зв'язком.	
223	Складносурядне речення, будова його і засоби зв'язку в ньому.	9
224	Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення.	9
225	Розділові знаки між частинами складносурядного речення.	9
226	Складнопідрядне речення, будова його і засоби зв'язку в ньому. Основні види складнопідрядних речень. Підрядні сполучники і сполучні слова у складнопідрядних реченнях.	9
227	Складнопідрядні речення з підрядними означальними.	9
228	Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.	9
229	Основні типи складнопідрядних речень з підрядними обставинними. Складнопідрядні речення з підрядними способу дії, ступеня і міри та з підрядними порівняльними.	9
230	Складнопідрядні речення з підрядними обставинними часу, умови, місця, мети, причини, наслідку, допусту.	9
231	Розділові знаки у складнопідрядному реченні.	9
232	Складнопідрядне речення з кількома підрядними.	9
233	Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними.	9

234	Безсполучникове складне речення: смислові відношення між частинами його.	9
235	Особливості інтонування безсполучникових складних речень.	9
236	Кома і крапка з комою між частинами безсполучникового складного речення.	9
240	Двокрапка в безсполучниковому складному реченні.	9
241.	Тире в безсполучниковому складному реченні.	9
242	Синонімічність сполучникових і безсполучникових складних речень та простих речень.	9
243	Складні речення з різними видами зв'язку (сполучниковим і безсполучниковим).	9
244	Розділові знаки у складних реченнях з різними видами зв'язку.	9
245	Використання складних речень із різними видами зв'язку в текстах різних стилів.	9
246	Текст, основні ознаки його.	9
247	Будова тексту. Мікротема й абзац. Ключові слова в тексті й абзаці.	9
248	Види й засоби міжфразового зв'язку в тексті.	9
249	Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки тексту виступу. Види читання і записування тексту виступу. Естетика тексту	10 (стандарт)
250	Засоби мовного вираження промови. Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні.	11 (стандарт)
251	Написання есея про реальну або віртуальну	11

	мандрівку до одного з семи чудес України.	(стандарт)
252	Поняття синтаксичної норми. Синтаксична помилка. Складні випадки синтаксичного узгодження.	11 (стандарт)
253	Складні випадки і варіанти синтаксичного керування. Уживання прийменників в і на з географічними назвами та просторовими іменниками, словосполучення з прийменниками по, в (у), при, за, із-за.	11 (стандарт)
254	Варіанти граматичного зв'язку підмета і присудка.	11 (стандарт)
255	Пасивні конструкції з дієсловами на -ся. Синтаксичні конструкції з формами на -но, -то.	11 (стандарт)
256	Порядок слів у реченні. Односкладні й неповні речення.	11 (стандарт)
257	Правила побудови складних речень. Логічні помилки у складних реченнях.	11 (стандарт)
258	Пунктуаційна помилка. Тире між підметом і присудком у простому реченні.	11 (стандарт)
259	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених звертаннями, вставними словами й реченнями.	11 (стандарт)
260	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених однорідними членами.	11 (стандарт)
261	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами.	11 (стандарт)
262	Кома і крапка з комою у складному реченні.	11

		(стандарт)
263	Двокрапка й тире у складному реченні.	11 (стандарт)
264	Розділові знаки в реченнях із прямою мовою.	11 (стандарт)
265	Стильова помилка. Стилiстичне використання багатозначних слiв, омонiмiв, синонiмiв, антонiмiв i паронiмiв.	11 (стандарт)
266	Стильовi особливостi слiв iншомовного походження.	11 (стандарт)
267	Стильове забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика. Оцiнна лексика.	11 (стандарт)
268	Стилiстична роль неологiзмiв i застарiлої лексики.	11 (стандарт)
269	Стильове забарвлення фразеологiзмiв, виражальнi можливостi їх	11 (стандарт)
270	Стильовi особливостi засобiв словотвору.	11 (стандарт)
271	Стильовi особливостi частин мови.	11 (стандарт)
272	Уживання синтаксичних одиниць у рiзних стилях.	11 (стандарт)
273	РМ. Система функцiональних стилiв сучасної української мови. Поняття стилю мовлення	11 (профiльний)
274	РМ. Пiдстилi, основнi жанри та характернi мовнi засоби стилiв.	11 (профiльний)
275	РМ. Норма лiтературної мови.	11 (профiльний)

ДОДАТОК Б

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

(До вправи 27)

Альфа і омега — 1) початок і кінець чого — небудь; 2) основне, головне в чомусь. [104;11]

Валаамова ослиця — покірна й мовчазна людина, що несподівано починає обурюватися, виражати свою думку, свій протест. [104;19]

Вічний сон (спочинок) — смерть. [104;29]

Іду на ви! — цей вислів, за свідченням літописців, належить князю Святославу. Використовувався ним для оголошення війни. [104;68]

І ти, Бруте? — несподівана зрада, підступність. [104;70]

Кістка в горлі — 1) про несмачну їжу; 2) остогидіти. [104;74]

Колоти очі — 1) дорікати кому — небудь, соромити когось; 2) викликати роздратування. [104;76]

Копати яму — підступно, таємно готувати комусь нещастя, неприємність. [104;76]

Краяти душу (серце) — завдавати муки, душевного болю кому — небудь. [104;77]

Лавровий вінок — вінок із листя та гілок лавра як символ перемоги, тріумфу тощо. [104;80]

Нести свою недолю — переживати великі труднощі, незгоди; страждати. [104;108]

Пісня лебедина — останній твір; останній вияв таланту, діяльності. [104;80]

Сива давнина — найдавніші, дуже давні віки (часи); давнина. [104;155]

